

ק ש ת

ק ש ת

העורך:
א הרן אמיר

מזכירות המערכת:
ה דה בושם

ק ש ת
מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עִם־הספר בע"מ, רח' ביאליק 9,
תל־אביב. דמי חתימה לשנה: 10 ל"י; בחוץ־לארץ, \$7.00. הוברת
בודדת: 3 ל"י; בחוץ־לארץ, \$2.00. כתביידי לא יוחזרו אלא אם כן תצורף
אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות
לכתביידי שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עִם־הספר בע"מ.

שנה שלישית, חוברת י', חורף 1961

נדפס בדפוס „עופר“, תל־אביב

ה ת ו כ ן :

שמואל יוסף עגנון: האשה והחיצונים	4
טוביה ריבנר: ירושלים (שירים)	12
גדעון תלפז: הדוכס, הנסיכה והשועלים	16
אורי ברנשטיין: שיר בנכר	33
רנה שני: שירי נסורת	34
הדה בושם: ידיד משפחה	36
אבי עתניאל: יד ענוגה	40
עמוס אטינגר: 6 שירים באפור	44
שלמה לאופר: שיר	47
ז'קלין כהנוב: תחריטים פריזאיים (ב)	48
אשר רייך: שני שירים	60
גבריאל בן־שמחון: שירים	61
איתמר אבן־זוהר: שיכור מביט בחוח	62
היו מקדיארמיד: קראודינאו (שירים)	72
אריך נוימן: על מרק שאגאל	74
משה טמיר: הקיר	82
רפאל אסטרודה: חיילים מקסיקאים (שיר)	90
פאבלו נרודה: קבורה במזרח (שיר)	91
ויקטור סאיס: המשתה	92
ויסנטה ח'רבאסי: אבי, המהגר (שיר)	102
אוקטאביו פאס: יום המתים	104
רונלד דה־קרואליו: ברזיל (שיר)	116
פנחס לפיד: תצלומים ברזיליים	118
סלואדור נובו: הידיד הנעדר (שיר)	134
ח'ורח'ה לואיס בורח'ס: בכורת האהבה (שיר)	135
אורסולה וסרמן: ירושתה של אויטה פרון	136
לואיס מוניוס מארין: עלון (שיר)	146
ניקולס גיליין: אינני יודע מניין לך' (שיר)	147
נסים רוז'ואן: אבן־ח'לדון — הפילוסוף הראשון של ההיסטוריה (ב)	148
בקרות קצרות	162
המשתתפים בחוברת	184

שמואל יוסף עגנון : האשה והחיצונים

אשה אחת אלמנה או גרושה היתה אצלנו כאן בטבריא. אחר ששהתה כמה שנים בלא בעל אמרה לעצמה, יושבת אני כאן עזובה וגלמודה בלא בעל בלא בנים ובלא קרוב וגואל, אסע לחוצה לארץ ואראה את שלום קרובי וקרובותי. הלכה ונסעה לחוצה לארץ.

בדרך במלון בגאלאץ נטפלו לה החיצונים וציעורה כל הלילה. עמדה משנתה ולא ידעה את נפשה. אבל הרגישה בעצמה שנעשה בה דבר. לילה שני שוב אותו מעשה. אותם שאין להזכיר את שמם בלילה ציעורה כל הלילה. לילה שלישי שוב אותו מעשה. לילין שנטפלו לה שני לילות לא הניחו ממנה אף בלילה שלישי. עמדה ושינתה מאכסניא לאכסניא ולא שינתה ולא כלום. כשם שנטפלו לה כאן כך נטפלו כאן. שאלה בצועניות והלכה אצל הקדר. עשו מה שעשו ולא תיקנו ולא כלום. אדרבא, ממקום שביקשה ישועה משם כפלה את הפורענות, שכחות הטומאה קיבלו חיזוק ועינו אותה יותר.

בכתה האשה ושאלה כלום אין צדיק בארץ לכתוב לי קמיע? אמרו לה, יש כאן כותבי קמיעות, אבל אם תשועה גמורה את מבקשת, סעי למדינות הקיר"ה לעיר סדיגורא אצל רבי אברהם יעקב בנו של הריזנאי.

נטלה את מטלטליה ונסעה לסדיגורא. באה ונתאכסנה אצל אשתו של אברהם איסר שעשתה את ביתה אכסניא לאורחים. ואם משלהם הם אוכלים נותנת היא להם לבשל על הכירה שלה ואינה מבקשת אלא שכר לינה. כך היתה נוהגת בכל האורחים, כל שכן באותה אשה שבאה מארץ ישראל.

אותה שעה שנכנסה לאכסניא זמן מנחה היה, ועד שהניחה את מטלטליה שקעה החמה והחשיך היום. אמרה האשה, אשכב ואנוח מן הדרך ולמחר אשכים ואלך אל הצדיק. ובתומת לבה חשבה שהחיצונים נשתירו בגאלאץ ולא הלכו עמה לסדיגורא. שגאלאץ היא בחלקו של מלך רומניא וסדיגורא היא בחלקו של קיר"ה. והיא לא היתה יודעת שכל אותם הגבולות שאומות העולם מציבים להם אינם חשובים למעלה, שאין תחומים למעלה, וכשהרוחין רוצים הרי הם מגביהים עצמם וטסים מסוף העולם ועד סופו. וכיון שהניחה עצמה על מתתה

מיד באו ועשו לה קבלת פנים רחמנא ליצלן, עד שנשמע קולם אצל חבריהם שבסדיגורא ואף הם באו. ואלמלא לא ניתן קץ לחושך וקצבה ללילה מי יודע אם היתה יוצאת מידיהם חיה.

כיון שהאיר היום עמדה ממטתה ולבשה את בגדיה והלכה לחצר הצדיק. פגע בה גבאי ושאלה, להיכן את רצה אשה? הוציאה מטפתה והתירה את קישוריה והוציאה אדום זהב ונתנה לו, כדי שיניחנה לבוא אצל הצדיק מיד. נטל הגבאי את האדום וביקש להכניסה. בא יצר של ממון ולחש לו, אשה שנותנת אדום זהב יכולה לתת עוד אדום ועוד אדום. אמר הגבאי לעצמו, טובים השנים מן האחד, ואין צריך לומר שלושה וארבעה. האיר לה פנים ואמר לה, לא מארץ ישראל את? מה נשמע שם בארץ ישראל? אמרה לו, אל תשאל אותי יהודי חביבי, מיום שיצאתי מארץ ישראל באה עלי צרה גדולה ואיני יודעת אפילו את עצמי. בבקשה ממך הביאני מיד לפני הרבי. גילגל הגבאי שתי עיניו כלפי מעלה ונתאנח מלבו, כאדם שמיצר בצער כל באי עולם, ואמר, צרות הרבה יש בעולם וצרתך ודאי אינה קטנה. אבל רחמיו של הקדוש ברוך הוא מרובים ואין לך להתייאש, אלא שהיום אי אפשר ליכנס אצל רבינו. המתניני עד למחר ואני מכניס אותך לפני ולפנים, ואני ערב לך שרבינו יתן לך את ברכתו ותפטרי מכאן ולהבא מכל צרה וצוקה. חזרה האשה בפחי נפש לאכסניא שלה וצפתה ליום מחר.

בלילה שוב ציערה החיצונים. קיבלה את יסוריה והתחזקה בלבה שלמחר הולכת היא אצל הצדיק. וכיון שקרא הגבר ופירשו החיצונים קפצה ממטתה ורצצה פניה וידיה ולבשה את בגדיה ונזדרזה והלכה. ומה שאירע אותה אתמול אירע אותה היום. כיון שהגיעה אצל החצר פגע בה גבאי ושאל, להיכן את רצה אשה? אמרה לו, ממחרת אני אצל הצדיק. ובשעת דיבורה התירה קשרי מטפתה ונתנה לגבאי אדום זהב, כדי שיניחנה לבוא. שילשל הגבאי את האדום לתוך כיסו ואמר לה, לא את היא שהיית כאן אתמול? נתאנחה האשה ואמרה, אני היא שהייתי כאן אתמול ואני היא שעומדת כאן היום, בבקשה ממך עשה מה שהבטיחוני והכניסני אצל הרבי. החליק הגבאי את זקנו ואמר, כך היתה במחשבתי תחילה להכניסך היום אצל הרבי, אלא זה שלושה ימים שרבינו שיחיה פירש עצמו מן העולם והוא יושב סגור ומסוגר בחדר לפנים מחדר ואינו נותן לשום נברא לבוא אצלו. אבל למחר אני עצמי מביא אותך לפניו. וחשב הגבאי בלבו יש מחר לאחר מחר ואדום אחר אדום. שכשם שהצדיק האמיתי מופשט מתאוות הממון כך משרתיו בהולים אחר הממון, ויצר של ממון אינו בעל גאווה, נטפל לקטנים כשם שמבקש לטיפל לגדולים. כך יצאו

שנים עשר יום. כל אימת שהגיעה אצל החצר נזדמן לה גבאי ונטל ממנה אדום זהב, גילגל עיניו כלפי מעלה והבטיח לה מה שהבטיח, עד שבזבזה כל אוצרותיה ולא זכתה להקביל פניו של הרבי. ובלילה אותם שאין כדאי להזכירם אפילו ביום היו מצערים אותה יותר ויותר.

ישבה אותה עלובה על שקה ועל מטלטליה והיתה מדברת בינה לבין עצמה, טלטלתי עצמי לבקש ישועה. לא די שלא מצאתי את ישועתי אלא שהוכפלו הצרות וניטל ממני ממוני. עכשיו אין בידי אפילו הוצאות הדרך לנסוע אצל קרובי. רבונו של עולם היכן מדת טובך והיכן רחמיך?

ראתה הפונדקאית צרת נפשה של אותה אשה. אמרה לה, יושבת את לך ככלה שנתמוטטה חופתה עליה. עדיין לא כלו רחמיו יתברך ואין לך להתייאש חלילה. מה שלא עלה בידך היום יעלה לך מחר. שמעה הטבריאנית ונשאה עיניה כלפי אשתו של אברהם איסר ואמרה, מה אם כשנתתי מעות לא הכניסוני, כשאין בידי ליתן ולא כלום על אחת כמה וכמה שלא יכניסוני. אמרה לה הפונדקאית, פע פע פע, מעות, מעות, סבורה את שהכל צריכין לממונך. אני אתן לך עצה בלא מעות ובלא כלום. שני את בגדיך והחליפי את המטפחת התורכית שבראשך שלא יכירו אותך הגבאים ובבוקר לכי לחצר הרבי. וכיון שאת שם טלי עצמך ולכי לבית הבישול, וכיון שאת מגעת לבית הבישול פתחי את הדלת בקול הכנסני ואל תהססי ויהיו המשרתות סבורות שהרבנית שלחה אותך ולא ישאלו ולא כלום, אלא אדרבא יעשו עצמן כאילו אינן רואות אותך. ולכשתבוא הרבנית להשגיח על התבשילין, עמדי וספרי לה כל ענייניך. וקרוב בעיני שתתן לך עצה היאך להתקרב אצל הרבי. נתנה לה הפונדקאית בגדים משלה, מאותם שהנשים שבארצות הקיר"ה לובשות וחזרה והסבירה לה היכן עליה לילך והיכן עליה לפנות וכן כל כיוצא, עד שהיו הדרכים כמו חקוקות לפניה.

כיון שהאיר היום עמדה האשה ממתנה ולבשה אותם הבגדים שנתנה לה אשתו של אברהם איסר והלכה לחצר והגיעה בשלום עד לבית הבישול. כיון שהגיעה אצל בית הבישול נטלה לה לב ודחקה את כפות המנעול עד שנמצאה עומדת בפנים. נתבלבלו עיניה של אותה אשה, שמימיה לא ראתה שפע שכזה. כאן קדירות של בשר ובריכות של רוטב דגים וקערות וצלוחיות וצנצנות מלאות פירות מרוקחים ומבושלים ומטוגנים. ואד בולע אד וריח בולע ריח. ומנין של גשים עומדות, אחת לשה ואחת חוצה דג ואחת צולה בשר ואחת מקנבת ירקות. וכולן כאחת כופלות את מעשיהן, שהיו סבורות שאותה אשה הרבנית שיגרה אותה לבדקן. ושתי אשות, אש של כירה של בשר

ואש של כירה של חלב מפעפעות ויוקדות, ועל טירת הכירה יושבות להן קדירות מלאות בשר ורוטב בשביל חולים ויולדות וזקנים ועניים שניזונים משולחנו של הצדיק, חוץ מן התבשילים שמתבשלים בשביל אנשי ביתו ובשביל מקורביו ובשביל היושבים שבקלוזו. וכל יום נוהגת הרבנית לבוא לבית הבישול להשגיח על התבשילים אם מתוקנים ועומדים, מאכלי חלב לאוכלי חלב ומאכלי בשר לאוכלי בשר.

לא יצתה שעה קלה עד שנכנסה הרבנית. ראתה פנים חדשות בבית הבישול. שאלה אותה, מי את ומה את מבקשת כאן? נשתתחה אותה עלובה לפנייה והתחילה מנשקת את שולי שמלתה ומיללת ובוכה. נתגלגלו רחמיה של הרבנית עליה ואמרה לה, אשה עמדי איני חס ושלום כומרית שמנשקים את שולי שמלתה. יהודית אני, כמותך כמותי. מה את צריכה שנעשה לך? שמא צריכה את לדבר אל הרב? פתחה העלובה את פיה וביקשה לספר לה. באו יסוריה לפנייה ונתעלפה. הקימה הרבנית אותה והושיבתה על כסא ופקדה לתת לה ספל קהוה להשיב את נפשה. אחר שסעדה את לבה עמדה וסיפרה היאך שנשתיירה יחידה בלא בעל והרי היא גלמודה כמו אבן והיאך שהיו לה פתאום געגועים על קרובה שבחוצה לארץ ועמדה ויצתה מטבריא ועברה את הים ונתגלגלה כמה ימים בספינה וחלתה חולי הים עד שהגיעה לגאלאץ. וכשהגיעה לגאלאץ נטפלו לה רוחין ולילין והיו מצערים אותה כל הלילות עד שלא נשתייר בה כח של כלום. נתנו לה עצה לבסוע לסדיגורא לבקש עזר וישועה, ובכן באה לסדיגורא והרי היא הולכת יום יום זה שנים עשר יום להצר הצדיק, ובכל יום מזדמן לה גבאי אחר או אותו גבאי עצמו ונוטל ממנה אדום זהב ודוחה אותה מיום ליום, וכבר כלו לה כל מעותיה ועדיין לא זכתה להקביל פני הצדיק. ובלילה החיצונים מצערים אותה כל לילה יותר.

עלתה צרת האשה לפני הרבנית ונתרעמה על הגבאים והמשמשים שבשביל כסף וזהב מקשים את לבם ודוחים את הרחמים. לבסוף העבירה כעסה ולקחה את האשה בדברים טובים. אמרה לה, המתיני ואתן לך מכתב לבעלי הרב. מיד צייתה להביא לה כלי כתיבה ונייר וישבה וכתבה בגין האשה העלובה מרת נפש ועד היכן נתאכזרו עליה הגבאים חומדי ממון. כך כתבה כיד המליצה הטובה עליה, חכמנית היתה — בתו של רבי אהרן מקרלין! נתנה את המכתב בידי האשה ואמרה לה, דרכו של בעלי שיחיה כל יום בבוקר לצאת מחדרו כדי לשמוע קדושה וברכו בקלוזו, ובכן לכי עמדי אצל חדרו. וכיון שיצא הניחי שם את המכתב בחלון וחזרי לאכסניא שלך.

נטלה האשה את המכתב ובאה ועמדה אצל החלון. כיון שיצא הרב מחדרו נזדרזה והניחה את המכתב בחלון. כשחזר ראה את המכתב. נטלו והסתכל בו. חייך ואמר, הרבנית שתחיה כותבת לי מכתב, אשב ואקרא. כיון שקרא צעק, אוי נפשי בתוך לבאים אשכבה. אפשר שבני אדם לזהטים כל כך אחר הממון עד שמתאכזרים על נפש מישראל. ציוה להביא לפניו את האשה וכינס את כל הגבאים ופקד עליהם להחזיר לה כל מה שנטלו ממנה, וכן ציוה להביא לה סעד הלב, שמרוב פחדה תשש כוחה ונתעלפה, עד שהוצרכו לשמונה בני אדם לעוררה ולהקימה ולהחזיקה.

כיון שחזרה נפשה אמר לה הרב, ספרי ואשמע. נטלה לה פה והתחילה מספרת היאך שהגיעה לגאלאץ שהיא במדינה אחרת לא במדינה זו. ולשם כלומר לגאלאץ הגיעה אחר שעלתה מן הים, שהיא הפליגה בים, שכן כל הנוסעים מארץ ישראל לחוצה לארץ מפליגים בים, שים הגדול מפריש בין ארץ ישראל לחוצה לארץ. ובכן הגיעה לגאלאץ. וכיון שהגיעה לגאלאץ שכרה לה אכסניא והיתה סבורה לנזח קצת מטלטול הדרך ולנסוע אצל קרוביה. וכאן כלומר שם בגאלאץ קפצו עליה פתאום החיצונים וציערוה כל הלילה. ולא לילה אחד בלבד אלא כמה לילות, שכיון שהניחה עצמה על מטתה מיד באו. כן לילה אחד וכן לילה שני וכן לילה שלישי וכן כמה לילות. ובכן שאלה בקדר ובצועניות. נטלו ממנה מעות והוסיפו לה צרות. בכתה ואמרה כלום אין כאן צדיק לכתוב לה קמיע. אמרו לה מוטב שתסעי לסדיגורא. ובכן עמדה ונסעה לסדיגורא. ובכן באתי לסדיגורא ונזדרזתי לילך אצל רבינו שיחיה. פגע בי גבאי ואמר לי בואי למחר. ובכן באתי מחר. ביני לביני עבר ברוך השם מחר אחד ועוד מחר עד שיצאו תריסר מחר. ואמרה לי אשתו של אברהם איסר לכי אצל הרבנית. ובכן הלכתי אצל הרבנית שתחיה וסיפרתי לה ונתנה לי הרבנית שתחיה איגרת והבאתי את האיגרת אצל הרבי שיחיה וקיבל הרבי שיחיה את האיגרת, כאילו שלחנה לו בפוסטא של קיר"ה. וציוה הרבי שיחיה לקרות לי. ובכן קראו לי ובאתי. והרי אני עומדת לפני הרבי שיחיה ומבקשת ומתחננת אוי רבי, ירחם נא עלי, שכבר כלו כל כחותי.

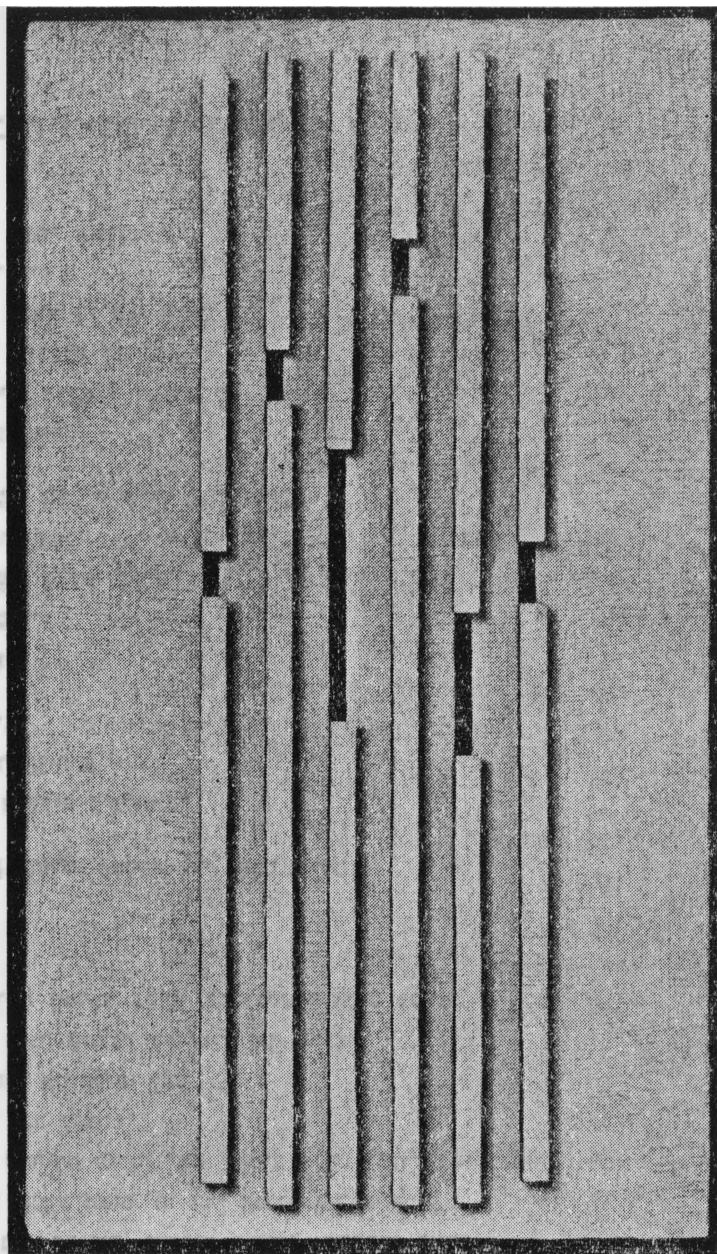
נתאנח הרב ואמר לה, סעי ליאס, ככר יש ביאס ושם הוא השוק, לכי לשם בבוקר והקיפי את הככר שבע פעמים. תמצאי שם יהודי קטן חובש ספודיקל קטן מרופט, מטייל לו ושוחק. אמרי לו יהודי אהובי מה אתה עושה כאן? יאמר לך מלמד דרדקי אני ואני מלמד את התינוקות תורה. ובכן אמרי לו יהודי אהובי אף אני רוצה ללמוד, שמא אתה מלמד אותי. הרי יבקש להשתמט ממך ולילך לו. ובכן

החזיקי בו באבנט שלו ואמרי לו איני מניחתך עד שתחלצני מצרתי. נתן לה הרב את ברכתו וציווה לתת לה צידה לדרך ופטרה לשלום. נסעה האשה והגיעה בשלום ליאסי. שכרה לה אכסניא והמתינה שם עד לבוקר, כיון שהאיר בוקרו של יום הלכה לשוק והקיפה את הככר, כשם שפקד עליה הצדיק מסדיגורא. כיון שעמדה להקיף את הככר פעם שביעית צמח כמו מתחתיו איש יהודי קטן וספודיק קטן בראשו, כדרך שזקני שלומי אמוני ישראל שבאותו הדור היו חובשים, נשאה האשה עיניה וראתה אותו מטייל לו ושוחק, ממש כשם שצייר לפניו הרב מסדיגורא. היתה תמיהה ומשתוממת, עד שנסתלק ממנה כח הדיבור. נטלו רגליה עצמן ונתקרבה אצל הזקן ונפתח פיה והיה מדבר מאליה, יהודי אהובי מה אתה עושה כאן? אמר לה, מלמד אני את התינוקות תורה. אמרה לו, אף אני רוצה ללמוד, שמא אתה מלמד אותי. שחק וביקש להסתלק ולילך לו. נודרזה ותחבה ידה באבנט שלו, ואמרה לו רבי איני מניחתך עד שתחלצני מצרתי. חיך ואמר, אברהם יעקב שלנו, כל כמה שאני מחביא עצמי ממנו הוא מוצא אותי. לסוף העביר את השחוק מפניו ואמר לה, שמעי מה שאני אומר לך. לכי לשוק הישן וקחי לך מטאטא חדש וחזרי לאכסניא שלך ועלי על מסתך עם הערב שמש כשאָת לבושה כל שמלותיך שעליך ואף נעליך יהיו ברגליך ואחזי את המטאטא בידך. ובבוקר אבוא ואדפוק שלוש דפיקות על חלונך. וכיון שאָת שומעת דפיקה שלישית צאי אלי דרך החלון במטאטא שבידך ונראה מה נעשה.

עשתה האשה כל שפקד עליה אותו זקן בעל הספודיק. הלכה וקנתה מטאטא חדש וחזרה לאכסניא שלה ועלתה על מטתה, כשהיא לבושה כל בגדיה ונעליה ברגליה והחזיקה את המטאטא בידיה. קראה קריאת שמע ועצמה את עיניה. לא יצא לילה עד ששמעה שלוש דפיקות על חלונה. נודרזה ועמדה ממטתה ופתחה את החלון וקפצה לחוץ. מצאתו לזקן עומד וממתין לה. רמו לה והלכה אחריו, עד שיצאו מן העיר והגיעו אצל הר גבוה. כיון שהגיעו להר אמר לה הזקן, קחי את המטאטא שבידך וטאטאי את האשפה שבשפולי ההר. ואל תטאטאי מלמעלה למטה, אלא מלמטה למעלה, מן הנמוך אל הגבוה כלפי ההר. שמעה ועשתה כך, והזקן עומד על ידה ומורז אותה ואומר, טאטאי טאטאי. טיאתאה וטיאתאה עד שטיאתאה כל האשפה ולא הניחה שם פרידה של אבק, אמר הזקן, זרקי את המטאטא לאחורייך, שוב אי את צריכה לו, שכבר נושעת תשועה גמורה. זרקה את המטאטא לאחוריה וביקשה לפייס את הזקן על טרחתו ולא מצאה אותו. פנתה לכאן ולכאן — אותו זקן נתעלם ואיננו.

מכאן ואילך היה לה שלום מן החיצונים ושוב לא הראו עצמם לפניו

לא במקום זה ולא בשום מקום שבעולם, ואין צריך לומר כאן
בטבריא, שמלבד שאין רשות לחיצונים שבחוצה לארץ לבוא לכאן,
הרי קדושת הארץ מגינה על יושביה.
כך ניצלה אותה אשה בזכות הצדיקים האמיתיים, שרחמיהם מרובים
על ישראל ועיניהם משוטטות בכל לכבוש את הפורענות ולהושיע
אותנו ישועה ורחמים.

ג'ורא נובק : ציור (1960)

טוביה ריבנר : ירושלים

1

"קום מצפר בשרף.

מאפר צינף

שלח לכבד על פני הערב

סוכב מונחות הנמים.

מגדלים, אצבעות וקופות של מתים

בלחש הפיוס"

מממקי המזרח עולה הענן הנזהב..

מאפיר.. הפר

המשפל, שברע, בקרניו

אני מחזיק

במצחי..

"ההר,

מזמור הניתים

בפי הצללים השלוחים"

הרחק, האלם, המפלא, הוי, מבט, הירח ?

2

מתרוממת המדבר צליתי במדרגות מלאכים בלויים,

עלה לענה בימיני, בשמאלי בנה מרוטה.

בארחות עקלקלות, לאט,

במה שנה לנצח !

אני העחורה ברונה למה שקרוב ללבי, למה שרחוק לו —

אינני שומע מאום. הו ידי ההולך בקיץ הריק.

ברחובות הריקים, בשוקים הריקים, בשפתים ריקות.

למי לשוני עתיקת המקור, צפירני הזקבות, אברותי הנזשרות על ביב וצביט ?

לועה, לילה לילה מוטל עלי, אללי, שיר המצלחות.

3

קול צפור.. מי צלה בסלון?
 דמומים סלעי הקתים, דמומה החומה.
 אין שומרים. סובבים הצללים.
 שפרות ארפות על פניהם.
 קראתיך. הכל ישנים, קראתיך.
 שאהבה נפשי מפחד בלילות

4

דרך בקיצי התרבות נבטת השמש.

יוצא החכם מקעד וילונות וקנתו הכבדים
 בחיוף חלשתו, בצצמת דעתו, בגופו הקטן.
 לאן

יוצא המקצן מקרן רחוב, שלכת גחשת למרגלותיו.
 בחותי ידיו הרוצות לאחו בנרדים העוקרים וחולפים.
 לאן

יוצא האוהב,

זרועותיו מיתרות.
 את נוף לבו הלילי הנציר כאגוז
 יבו גו האשה הלכן עד-אין-קץ
 לאן

5

ציר זו תפושת-הלום
 יום ולילה
 מלאכי שקטה
 בהצר השיר

6

מעבר תהומות הלשון.

גיא הנם, שטוף אורות סגורים,

רוחסות המלים.

רב סדי אהבנו.. עצמות יבשות.. עד הסוף

צרים לו.. חשן מטלא.. נשם

הר ציון.. קשקז חורים..

הזמן הסוגב

בקרק סיפיות

7

עומדת לנגד ציני

באור אחרון

ירושלים.

השמש הגדולה מבעד עפעפי האבן.

אנרירים אפרים מנשבים

על דלי הנזיתים.

על דל שפתותי החומות.

ילא קף בקשתי לומר..

נטל מותיקה על כתפי לבי.

אמאון תשוצתה

בגרון גיאיות.

השכירים בדרךרים, תפצי-שוא פעוטים

בני העלוקות

רועד כוכב ראשון.

ילא קף בקשתי לומר..

פרוצים הקברים לבני נסה.

צִלְלִים עוֹבְרִים בְּרַחֲבוֹת

פְּהָגִים פּוֹשְׁטֵי יְדֵים.

"לֹא כֶּךָ בִקְשָׁתִי לֹמַר.."

מֵאָה שְׁעָרִים סְגוּרִים צַל שְׂבָעָה בְּרִיחִים.

בְּבִמְתִי הָעֹבֹת נִרְקַב הַבְּשָׂר.

קוֹל אַחְרוֹן נוֹטֵף מִבֵּין לְשֹׁנִים.

יֵרֵק שׁוֹלֵי מִצִּילוֹ שֶׁל זֶה הַרְקִיעַ

לְהֵלִיט אֶת אֶפְרַיִם צִינִי.."

גדעון תלפז : הדוכס, הנסיכה והשוועלים

הם פרצו פנימה, לדירה השקטה והרוגעת, תוזוים, מוצתים, סוחפים בכנפיהם פיסות לילה יבש, זמַרמה לאחר שחדלה לנגן, והפלי הנהדר, שירכיו צופו דר, בידיה, והצלילים היו מפוזים בחדר.

„אל תקום עוד“, אמרה.

„אני לא קם“, אמרתי. „נגני. אני לא קם עדיין“.

„זה לא תופס אותך“, אמרה.

„אני מלא הערצה לזה“, צחקתי. „ואני לא קם עדיין, ואת יודעת“.

אבק הכוכבים נשפך מבעד לחלון המרובע, הפתוח, בינות לבדי האקליפטוס. הלילה דקר את שרשי הלב במועקתו ובניחושיו. לא ציפיתי לבואם. לא הלילה.

„רצייתי רק לדגדג את עצמי באושר פעוט, ביום־ההולדת שלי“, אמרה.

„את לבנה ומאושרת, נסיכה“, אמרתי. „ואת נסיכת־הנסיכות“.

„אני מאושרת מאד ויש לי יום־הולדת שמח מאד, והייתי יכולה לרטש לגזרים את הגיטרה הזאת, עכשיו“, אמרה.

היא עמדה על סף הבכי, והיתה שקטה ורוגעת.

„יש לך כבר שתי צלקות“, אמרתי. „שתי צלקות הן שתיים יותר מדי“.

„אני מאושרת“, אמרה. „אני מאושרת כל כך!“

„חדלי“, אמרתי. „את מאושרת“.

„אני עושה כל מה שאתה אומר, דוכס“, אמרה. „ואני הולכת למות“.

מבחוץ יכולתי לשמוע את קולות המכוניות על הכביש, אבל לא ציפיתי לבואם.

„נגני את יחי המטאדור“, אמרתי.

„אנגן, דוכס“, אמרה. וכל העת דיברנו בשפתה.

„אני אעצום את עיני“, אמרתי. „ואחשוב על הזירה המגודרת והעגולה, על אלפי האנשים הגוחנים ורוגשים במושביהם באצטדיון, ועל השוורים ארוכי־הקרניים, ואני אראה אותו פוסע שם, מלכותי בגלימתו האדומה, זקוף, נוקשה ובלתי־מנוצח, שם בזירה“.

„אל תזכיר אותו עכשיו“, אמרה.

הבטתי בה.

„בסדר“, אמרתי. „בלעדיו עכשיו“.

„יש לי יום־הולדת שמח“, אמרה.

„ואת מאושרת“, אמרתי.

„ואני מאושרת“, אמרה.

„אמרי באזני המלאכים“, אמרתי.

„אני מאושרת ואני מאושרת ואני מאושרת“, אמרה באזני המלאכים.

„נגני את יחי המטאדור“, אמרתי. „עכשיו את יכולה“.

„נוכל ללכת לפינק“, אמרה.

„לא“, אמרתי.

„יש שם נרות בפיות של בקבוקים ותקליטים טובים של מאהליה ג'קסון“, אמרה.
„נגני את יחי המטאדור“, אמרתי, ואז שמעתי את צילצולם, ואחר־כך שמעתי איך
בעלת־הבית שלי מנסה לעצור אותם בפתח, ואחר־כך שמעתי את נקישותיהם על
דלת הדרי.

„רגע“, אמרתי להם, מעבר לדלת, והם חיכו עד שפתחתי להם: אמידוף ורמי,
ראוביק ודני והנערות, חמים וסוד הלילה בתוכם.

„היי“, הם אמרו.

„היי, אמידוף ושות“, אמרתי. „הפנסו. אתם מעלים אדים“.

„לא ידענו שהיא כאן“, אמר אמידוף.

הם עמדו שם בחבורה, דרוכי־מנוחה ומוכנים לקראת הלילה ונפלאותיו, ועדיין
היתה ביאתם בלתי־צפויה ומביכה.

„זה בסדר“, אמרתי. „לג'ודי יום־הולדת, ורק עכשיו התכווננו לגשת אל מי־באר
או פינק“.

„לא רע בתור התחלה“, אמר רמי, לועס את גומי־הלעיסה, והגצים רושפים מעיניו.

„יש לך חולצה יפה, איש“, אמרתי.

„מה אתה אומר?“ אמר, לועס־לועס, „מה אתה אומר?“ והמלים ניתזו מפיו
פריכות ועגולות.

„מחרתיים אני טס“, אמר אמידוף, דמום כמעט.

„באמת?“ אמרתי ורוח קרה חלפה בלבי.

„באמת־התורה, רודי“, אמר. „נוכל לנסוע מסביב, עד הכביש של הולילנד“. הוא
הביט בי.

„גדול“, אמרתי, ודממתי.

„כל ירושלים שוכבת תחתך, מעל הכביש של הולילנד“, אמר אמידוף. „עוזב
לשלוש שנים“.

„נוכל לנסוע כל הלילה“, אמר רמי. „למה לא ניסע לנהריה או לטבריה?“

„לג'ודי יש יום־הולדת“, אמרתי.

„רואים“, אמר רמי.

„טוב שרואים“, אמרתי. „כבודו מלך־מלכי־הינשופים“.

„כפתר את המכנסיים“, אמר רמי.

„היה לכם ערב מוזיקלי, הערב“, קרץ ראוביק.

„היה“, אמרתי.

„נוכל לנסוע לתל־אביב, למסיבה של מיקו“, אמר דני.

„נוכל לעשות הרבה דברים“, אמר אמידוף. „יש לנו רצון טוב“.

„למה לא?“ אמרתי.

צנופים ודחוסים, מפזרים אברים מגוף לגוף, ישבנו, בעשרה, בתוך השברולט המלכותית, הרחבה והארוכה, המוארת והמפוארת, שגלשה על הדרך, סילונית, נהדרת, פולחת את הלילה השותק והמעיק, בולעת את סאונה, חולפת כמשק כנפי מלאכים. אמידוף ישב ליד ההגה ועיניו על הדרך הנגמאת ומתמסרת בצמאון, שטופת פנסי־מכוניות, מיוחמת ושוקקה, נדרסת בגלגלינו הכבדים, נאנקת בגניחות־רוויה, ומתיחמת מיד מחדש, פרועה ותאוותנית. חלפנו כמשב של רוח, סופגים לתוכנו את תענוגי המהירות, ההינתקות מן הקבוע־ועומד, הטיסה אל המרחבים המפולשים, קלים, משוחררים, פתוחים לקראת הלילה, הלילה השותק והמעיק. בתחילה היינו במי־באר, פשקנו את הווילון הרחב, הסוגר על הפתח, ושטפנו פנימה, לתוך הבולמוס האפלולי, הצונן, שרק גרות גוססים האירוהו, מפיתים עשן לתוך עינינו, עד־דמעות, והמקום היה סמיך ומכושף, בדלפק ובפינות החשאיות. ג'ודי הובילה אותי לשולחן, בפינה אפלולית, שצללים ריקדו על קירותיה את מחול שעירי־העזאזל הסבואים.

„לא רציתי את זה כך“, היא אמרה.

„נשתה“, אמרתי. „היום יום־הולדת שלך“.

„נשתה“, אמרה. „אבל לא רציתי את זה כך“.

למנו את המשקאות שקופיות קרח שיקשקו בתוכם, ומיצצנו בעינינו מעשן הנרות, וראינו את הצמדים העושים את הצ'א־צ'א־צ'א בהתנופה תחתוניות הנערות, בחשיכה המוארת ברפיון, ובבוא הבחורים אל סודן העלוט, הרוטט והמפרפר, בחשיכה המוארת ברפיון, והם פקוה־עיניים, והמנגינות לוחכות זו את זו, נלפתות זו בזו, וסובבות, נמהרות, מסחררות ומשחררות, ועישנו ושתינו, ועישנו ושתינו, והבחורים רקדו ורקדו, והנערות בזרועותיהם, בחשיכה המוארת ברפיון. ואחר־כך פרצנו אל הדרך, כובשים אותה תחתינו, מאוינים לאנקותיה בעיקולים החדים, בנטות המכונית פעם כה ופעם כה, וגלגליה פולחים את האוויר, וכולנו נופלים לאותו צד והנערות עלינו, ואורות העיר מצדנו ומתחתינו, ואדי היין חודרים אל ראשינו, וחום הנערות הרוכבות על ברפינו, מתחת לתחתוניותיהן השחורות, פושט ומפעפע בגופינו.

„נרד כאן“, אמרה לי ג'ודי בשפתה, והרוח גנבה את מלותיה מהחלון. „אינני רוצה לעשות זאת שוב ושוב“.

„ניסע“, אמרתי. „היום יום־הולדת שלך“.

„הם ישתפרו, יתהוללו וירקדו את השגעון הזה כל הלילה“, אמרה.

„למה לא?“ אמרתי. „הם צעירים ולבנים ונקיים, והם הדור הצעיר של עמורה“.

„אינך אוהב את זה“, אמרה.

צחקתי.

„הפוך אותה“, זעק רמי ממקומו, „הפוך את המכונית המתורבתת הזו! אני פוקד

עליך, אמידוף, אל תוך הוואדי! אני רוצה לקרוא עלינו בעתונים של מחר“.

„שתוק“, אמר דני. הוא ישב לידי, והרוח דיבללה את בלוריתו, והוא שתק כל עת

הנסיעה. "היתה לי פרסומת טובה עד עכשיו", אמר.
 "כלכלן אחד יותר, כלכלן אחד פחות. הפוך אותה!" צווח רמי.
 "שתוק, אני אומר לך", אמר דגני בעצבות.
 אמידוף עצר את המכונית על רחבת הולילנד. סבבנו את כל העיר, ועכשיו יכולנו לראות את אורותיה מרצדים מתחנינו.
 "שלוש שנים", אמר אמידוף.
 "בטח תהיה לך מכונית גם שם", אמר רמי, בקולו הצרוד.
 אמידוף לא שמע אותו.
 "אני נולדתי כאן, אבי נולד כאן. חמישה דורות", אמר, אטי, לאָה.
 הבטנו על העיר השותקת, המכווצת תחנינו בשלל אורותיה, עצובה ויפה ומכלת לב. יכולנו לראות את פנסי הרחובות, ואת אורות המכוניות החולפות בהם, ואת כתמי האש הקפואה בחלונות בתי האבן הגדולים, ויכולנו לשמוע את הצלילים החרישיים החומקים מהבתים ומהרחובות, מופי־השנים, אל הערפל הפחלחל הנע תחנינו, אצילי, שלו, מתון־מתון. רוח קרירה ועצובה נשבה מן ההרים, מאחורי המלון, והעיר נראתה לפתע קטנה ובודדה.
 "הזקן משתוקק שאקבל שם את התואר. זה עושה רושם אם זה בא מאוניברסיטת קולומביה. קרלומביה!" אמר אמידוף. "אני הוא היורש של הבנק, ולמלו, יש לו כל הזכויות לדרוש זאת ממני".
 אמידוף השתתק והסב את עיניו אל ראשי ההרים הדוממים.
 "מדוע לא עשני הסנדלר?" שר רמי הנבזה בקולו של אמידוף. "מדוע לא אבי הוא הלבֵּר?"
 אמידוף הביט בו. "לפעמים יש לי חשק להרוג שלושים כלבים משוגעים בצהרי היום", אמר.
 "ניסע", אמרתי ולחצתי את ג'ודי אל לבי ולכדתי את ניצוצותיה הפורחים.
 "ניסע", אמר אמידוף. "ניסע, ניסע!"
 "אנחנו מתחננים עם הדרך", אמרתי אל הרוח וזכרתי את לילך, בתוך הרוח החולפת ומכה על מצחי.
 "למה אתה לא מתחתן, רודי?" אמרה לי.
 "אה, מה זה מפריע לך?" אמרתי לאחותי הקטנה.
 "זה מפריע", אמרה. "זה מפריע אתם מתיבשים. אתה ושי".
 כשהבאתי את ג'ודי בפעם הראשונה, התחילה כבר השבת. לילך ישבה על המדרגות, מעיינת בשבועון מצויר, והקיוסק היה סגור.
 "ובכן, צ'וצ'א", אמרתי.
 "מא מדליקה נרות", אמרה ועיניה ממוצמות כדי קווים דקיקים ומרוכזים, וג'ודי נכנסה פנימה.
 "תגידי כבר", אמרתי.

היא לא הביטה לעברי.

"כן או לא?" אמרתי.

"תפיל מטבע", אמרה.

"שואלים אותך, צ'וצ'א", אמרתי.

"לא", אמרה לילך. "לא, לא".

"דיברת", אמרתי. "דיברת".

"זו תהיה אותה הטעות שבא ומא עשו", אמרה. "לא תוכלו לנגוס מאותה עוגה".

"תנשכי את הלשון שלך", אמרתי. "ותירקי שלוש פעמים הצדה".

"אני אזדקן לפני זמני והמשיח יבוא אחרי", אמרה. אחר הביטה בעיני ושאלה:

"מן האניה?"

"כן", אמרתי.

"תיאירתי לעצמי", חייכה אחותי הקטנה, לילך. "יפה אבל עצובה".

"יש לך חושים חדים, צ'וצ'א", אמרתי.

"מא גמרה לברך. תוכל להיפנס", אמרה.

וכשנכנסתי ראיתי אותן, את שתיהן יחדיו. מא חייכה אליה והושיטה לה את ידה ואמרה לה דברים יפים ומלבבים, ואני ידעתי שזה אבוד, אבוד.

בבוקר לקחתי אותה אל הצריף של הזקנים. סבא ישב כדרכו הדור, רגוע, חייכני מתחת לזקנו הלבן, שקוע בספריו הקדושים והעתיקים, וקופסת־הקרן לטבע־ההרחה, ששי ואני הבאנו לו, מפיאצה דה־ספאניה ברומא, מונחת לפניו, על הספר הפתוח.

"אל תושיטי לו את ירך", אמרתי לה בשפתה, "ואל תיעלבי אם לא יביט בך".

סבתא הגישה בטנים קלויים ורימונים חתוכים, ובחנה אותה בעיניה השחורות, עיני שדכנית זקנה ועשירת־נסיון.

"קצת נמוכה בשבילך", אמרה סבתא בשפתנו, "אבל יש לה דברים אחרים. מה עושה אביה?"

עתה הסיט סבא את עיניו מספרו והעיף בנו מבט, במצודד. מעליו, על הקיר, תלויה היתה תמונת בא, בקבוצת מכבי־אבשלום, ובא היה אז בגילי, לבוש חולצת־פסים, בעל פאות־לחיים ארוכות ומשופם, עיניו שחורות ונוצצות וחיוך דק נח על שפתיו. תפקידו היה אז תפקיד בלם, ובאותן שנים היה שחקן־הכדורגל הטוב ביותר במושבה. מעל הפתח, בתוך שיש סדוק ומוריק משנים, בולטת היתה עוד הכתובת אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני, שסבא קבע אותה, כשבא היה תלמיד בית־הספר "נצח ישראל".

"סינימה", אמרתי. "היא באה מניו־יורק ללמוד עברית בארץ".

"היא לא נראית כמו בתו של פושט־נבלות", אמרה סבתא.

סבא החזיר את עיניו לספרו ותיקן את תנוחת משקפיו, שמחוברות היו לאזניו בחוטי־ברזל, מעשה־ידי, שלה קמצוץ טבק מהקופסה והקריבו אל נחיריו.

"אתה תהיה פיקח", אמרה סבתא.

„כן, סבתא“, אמרתי.
 „ולא תמכור את עצמך בזול“, אמרה סבתא. „אתה שווה הרבה עם כל השנים שלמדת באוניברסיטה“. היא עמדה לידי, צלחת הרימונים בידה האחת ובשנית שמה את הכיפה על ראשי.

„אני יכול להוריד את הרעפים, כדי לשים את הסכך לסופה“, אמרתי.
 „בשבת? סבא התעורר ונעץ בי את מבטו החודר מעל למשקפיים, שנשמטו על חטמו.

„לא התכוונתי עכשיו“, אמרתי.
 „תאכל רימונים ואל תסובב את השיחה, חכם“, אמרה סבתא.
 „כן, סבתא“, אמרתי וצבטתי כמה גרגרים והשלכתים אל פי. השבת היתה חמימה וזיוונית בשעת-בוקר תמימה זו, ובגינה הקטנה שליד הצריף הישן דלקה השמש בפרחים הסגוניים, ובעיניה של ג'ודי הבריקה האהבה, והצפרים רכבו זו על זו בעצי התפוז, בפרדס שממול.

„אני מתפללת בשבילכם“, אמרה סבתא. „אני מתפללת בשביל שי, שיהיה זמר גדול ושיחזור מרומא עם כלה עשירה ויפה, ואני מתפללת בשבילך, שתלמדו לא ללכת בדרכים של אביכם“.

„תני לו בטנים“, סבא אמר, „ושיברך שהפל־נהיה-בדברו“.
 „בכיתי נהר או“, אמרה סבתא.

דהרנו למסיבה של מיקו, צפופים בתוך המכונית הרחבה המבתקת את החשיכה ובוולעת את המרחקים ומשאירה אותם מקופלים מאחוריה, והרדיו ניגן את הצלילים המשלהבים, צלילי הריגוש והציפיה, מאותה תחנה רחוקה, שמעבר־לים, והם הגיעו אלינו חמים ורטובים, מעבר־לים, בוקעים מתוך הרוח המצלילה על פנינו, בדרכנו מירושלים לתל־אביב. נסענו עדיין בפביש המתפתל על צלעות ההרים, מגבירים את המהירות ודבקים במיקצב השטני של הצלילים הרחוקים והמקסימים, שמעבר־לים.

„אלה חיים!“ התחמם רמי. „מכוניות, חתיכות, בארים! מה עושים כל האחרים, איך הם יכולים להעביר את הלאכול־לשתות־לישון המזופת שלהם?“

„צ'א צ'א צ'א“, אמרה הנערה החבוקה בזרועותיו.
 „איך אמרת?“ אמר לה, לועס־לועס, ועיניו גחליליות־מגולגלות.

„צ'א צ'א צ'א“, אמרה שוב, פותה ונבובה.
 „דבר גדול אמרת“, אמר לה. „על שלושה דברים העולם עומד, על צ'א, על צ'א, ועל צ'א“.

„הוא רודף אחריך“, אמר דני, כשהיינו באמצע מעלה־הקסטל.
 „ראיתי אותו“, אמר אמידוף, מביט במראה שלצדו. „נוסע כמו משוגע. על פי התהום“.

„תן גז“, אמר ראוביק. „הוא לא יוכל להשיג אותנו“.

„אנחנו במאה־ועשר“, אמר אמידוף בשלווה. „גם אם ישיג, הוא לא יוכל לעשות לנו שום דבר“. והמכונית עפה, ירויה וזנוקה, לפי הצלילים המשגעים, שמעבר־לים. „סע מהר, יותר מהר, יותר מהר!“ צעק רמי. „אני רוצה להרגיש שאני חי ולא רק קיים. יותר מהר, יותר מהר, יותר מהר!“ והצלילים הסוחפים, המכושפים, היו הצלילים שמעבר־לים, ואנחנו טסנו סילוניים וחדים ובורקים. אבל הוא השיגנו, לבסוף, בתום מעלה הקסטל, בצפירה חדה וממושכת. העמיד את אופנועו לפנינו, וירד, בכומתתו הלבנה ובעיניו הקטנות, נטולות המבע, והציץ לתוך המכונית הנושפת ורותתת, נפגעת עד עמקי לבה, כסוסה אצילה שדהרתה הופסקה בעיצומה וקצף מלבין על רעמתה.

„תעודות!“ אמר השוטר לאמידוף, שישב ליד ההגה.

„זוהי מכונית עם מספר דיפלומטי, אתה לא רואה?“ אמר אמידוף באטיות לאָה.

„אני רואה“, אמר השוטר, וקולו היה יבש ויגע.

„ובכן?“ אמר אמידוף ברשול.

„תעודות“, אמר השוטר. „מאיין לי שלא גנבתם את המכונית הזו?“

„אבא שלי“, אמר רמי. „איפה אתה מנמנם עכשיו? למה אינך פה לשמוע מה אומרים על הבן שלך?“

„ראיתי כבר פיקחים מכס“, אמר השוטר והביט בנו בעיניו נטולות־המבע. הרוח הקרירה גלשה אלינו מהפסגות הצחיחות והמסולעות של הרי יהודה, אל עבר הגיא שיערות־אורן רכים נטועים במורדותיו. הלילה שתק כקונכיית־ימים, והכוכבים היו עייפים ורחוקים, אי־שם, מעל לפסגות ההרים.

„פנים של גנב יש לנו?“ אמר רמי.

„תפסיק“, אמר ראוביק. „הפנים שלך לא אומרים דבר אחר“.

אמידוף הראה לשוטר את התעודות. היה כבר סמוך לחצות של לילה מחודד, רווי מועקה מנקרת־חזה, ואנו חשנו עצמנו כל העת כשועלים רעבים הנוודים כל העת מסביב לפרם ואינם חודרים פנימה. היינו בחוץ, בחוץ. השוטר החזיר לאמידוף את התעודות, התנצל וחזר לאופנועו. ועמד והביט בנו, עת עקפנו את אופנועו וחזרנו לדהרתנו הישנה, לאורך הדרך.

„לנצה יחי אביך, קונסול־הכבוד אמידוף“, אמר דני.

„תחי ניקרגואה“, רמי אמר, „כל הכבוד, ניקרגואה“.

„יש לנו יום־הולדת שמח“, אמרתי לג'ודי, והצלילים היו הצלילים שמעבר־לים.

בארבעים דקות בלענו את הדרך מירושלים לתל־אביב, וחפזנו אל דירתו של מיקו בכיכר שבצפונה של העיר, וכבר היו הנערות שולפות את מראותיהן ומושחות את שפתיהן ומיישרות את שערן ומציירות את עיניהן ומתנשמות עמוקות.

מיקו קיבל אותנו על הסף ושרוליו חפותים שלוש־רבעי, ובפיו החיוך המפוקח והעייף, וההלילה כבר היתה רוגשת, בתוך האור המסנוור שנשפך לכל העברים מנברשות־הבדולח העשויות אשכולות נוטפים טיפות להבה קפואה, בתוך האור

הסוּחף עֲד־כֹּלֹת, במוקד הבעירה שאינה־גוססת, בתוך הסיבובים הזוהרים והפירכוסים הנעלמים, המצמררים ומשעבדים, המגחילים את הדם השותה, הרוקד, הדופק, השוחר את המיצוי הסוער, הלוהט, עד תום, עד תום, עד בוא אל לב־כל־הסודות, עד קֶץ־כֹּל־הפלאות־והנפלאות, בין ארץ ושמיים. הבטתי על אמידוף ורמי, ראוביק ודני והנערות, וראיתי אותם עומדים בחבורה על הסף, שוקקים כשועלים הקטנים ועיניהם בולטות ומביטות בנאספים וכלות.

„מי היצורים המוזרים הללו, מיקו?” שאלה בתמהון נערה צעירה, אסופת־שער, שישבה על ספה מרופדת בחדר־הכניסה, חבוקה בזרועותיו של גבר אדום־זקן ובעל עיניים סבואות, ובידה כוסית־ענק.

„אורחים קדושים”, אמר מיקו.

„אה”, אמר אדום־הזקן, „ירושלמים לבנים שיצאו לגולה”.

„כמה הם מוזרים”, הנערה אמרה. „תראה איך הם מביטים”.

נכנסנו פנימה. היו שם כשמונים ראש ויכולתי לזהות בתוכם שני משוררים צעירים, שחקנית אחת מפורסמת, שלושה עתונאים, בנו של בעל תעשיית מכונות, משפטן אחד וכמה תיירים אנגלו־סקסיים, שצחקו עם שתי דוגמניות שחורות־שער.

„דוכס”, לחשה לי ג'ודי, „זה מזכיר לי את המאורה של קווינסי בפינת הארבעים־ושתים וברודביי”.

צחקתי.

„זהו סניף של פונדק האשליות־האבודות”, אמרתי.

אחדים רקדו, אחדים היו שרועים על הספות והשטיחים ואחדים הסתובבו ליד שולחן־המשקאות. והפולחן היה בעיצומו, והאור נטף, מסמא וקר, מאשפלות־הבדולח הגבוהים, והתקליטים התנגנו, צוחקים ועצובים, וחכמים כל־כך.

„היי, ג'ודי. למה לא נרקוד ריקד קטן?” אמר אמידוף.

היא הביטה בי.

„למה לא?” אמרתי וניענעתי בראשי.

קל מאד היה ללכת לאיבוד בתוך הדירה העצומה הזו. הכל היה בה מפואר עד להכחות עיניים. ג'ודי הלכה עם אמידוף, ואני קלטתי בבת־אחת את כל הרעש והעשן והיין והאור ויצאתי למרפסת הענקית, נשען על מעקה המזרקה הקטנה, שהתיזו מים בסילונים דקים ומצחיקים, מתוך הפתחים הסמויים והגלויים בגופו של פסל אשה מעורטלת. הלילה היה לח, במקום הזה, וחשתי את זיעתי הצמיגה על ערפי וחזי. גם באותו ליל־שבת להט האוויר ולחותו דבקה בגופייתי.

„זה הבית שלי”, אמרתי לה. „כאן נולדתי, ועל הנדנדה הזו גדלתי כי לא היתה לי עלגת־ילדים, ובמיטה זו הצילה אותי מא. כשחנקתי את עצמי בפעם הראשונה”.

„מתי זה היה?” שאלה ג'ודי.

„כשהייתי בן שמונה חדשים, אני חושב, וכבר אז רציתי להתאבד”, אמרתי. „מא מצאה אותי שחור ולא־נרשם לגמרי”.

„הוא היה תינוק עליו ומשונה“, אמרה מא. „היה לו רק חלום אחד, לירות בתותח אל העננים, לקדוח בהם חור ולקשור אותם אליו בחבל, כל פעם שהלך לבית-הספר.“

„היו לי גם חלומות אחרים, מא“, אמרתי.

„היו לך“, אמרה מא.

„היו לי גם חלומות אחרים“, אמרתי.

„לו רק יכולתי לבנות בית חדש“, אמרה מא. „כשאביכם הביא אותי לכאן היתה כאן שממה ורק השועלים הפריעו את הדממה בלילה.“

„עכשיו אין כאן שממה“, אמרתי.

„עכשיו אין כאן שממה“, אמרה מא. „עכשיו הבית זז.“

„האדמה שוקעת“, אמרתי. „זו האדמה.“

„לא“, אמרה מא. „הבית מתמוטט.“

„יהיה לנו בית חדש“, אמרתי. „רק שאגמור את הלימודים.“

„בוודאי יהיה לנו“, אמרה. ולא הביטה בי.

„בית חדש ומפואר“, אמרתי. „ואת יודעת.“

„בוודאי“, אמרה מא, „בוודאי, רודי“, ולא הביטה בי.

בפינה החשוכה של המרפסת גחן גבר כסוף־צדעיים על אשה צעירה בשמלת־נשף שחורה ואמר לה דברים שלא הייתי צריך לשמעם. סבבתי ונכנסתי פנימה. השחקן הצעיר שר את מארינה בקול צרוד וסבוא, מנסה לגבור, בלא־הצלחה, על צלילי ההיי־פיי, שבקעו מכל הפינות. עמדתי שם וקלטתי בנחירי את ריח היין והחשק, את עשן הסיגריות היקרות ובושם הסואר דה־פארי, וראיתי בעיני את ניצנוץ התכשיטים הזוהרים, הענודים על הנערות, בשמלות היקרות, ואת ברק בקבוקי המשקאות האחוזים בידי המשתכרים, ושמעתי באזני את שיחתם הנבונה והעליונה של התקליטים, שמילאה את כל הדירה, ואת תיפוף הרגליים העירומות על השטיחים הפרסיים, שהלילו את פני הרצפה הנכלמת, נוכח אשכולות־הבדולח המאירים. עמדתי שם והבטתי והבטתי עד ששמעתי את הצלצול מהדלת החיצונה. ניגשתי ופתחתי את הדלת. איש קשיש עמד שם בבגדים מהוהים ומקומטים.

„הבאת?“, אמרתי לו.

„כן“, אמר. „עשיתי את זה מהר?“

„כן“, אמרתי לו. „עשית את זה מהר.“

„לקחתי מונית מיוחדת, רק כדי להגיע מהר“, אמר. „אני עובד אצלך.“

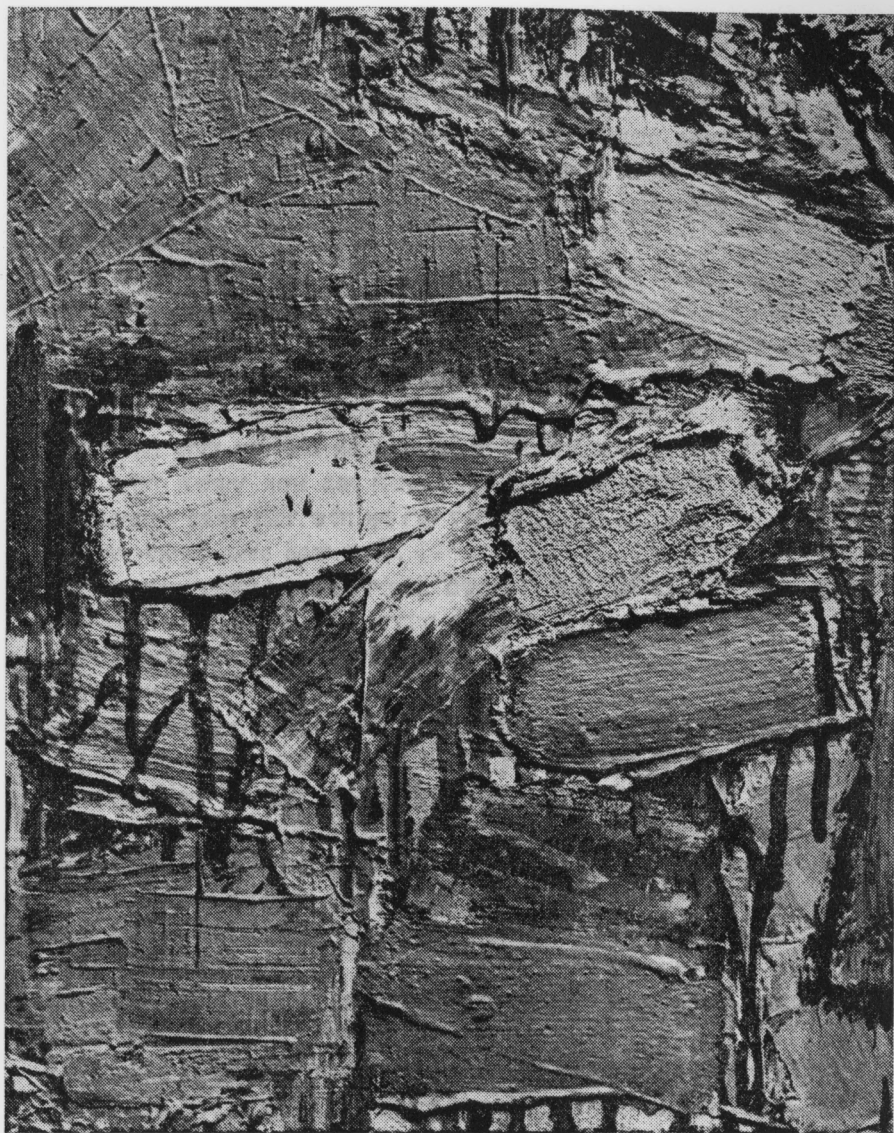
„טוב עשית“, אמרתי לו.

„איפה הוא?“ שאל.

„עסוק“, אמרתי.

„לקחתי מונית מיוחדת“, אמר. „הוא צילצל להביא לו את זה מהבאר במהירות.“

„תן לי“, אמרתי. „זה יהיה בסדר.“

מתי בסיס : ציור שמן (1960)

„מתנה בשביל הבחורה היפה שמצא כאן“, אמר וקרץ לעברי.
הכנסתי אותו פנימה. מיץ, אדונו, בעל המזללה, היה עסוק מאד בנסיון חשאי להרים את תחתוניתה של השחקנית המפורסמת. מאחור, כשהיא מעמידה פנים שאין היא חשה בכך, אף שפל הנוכחים עקבו אחר הנעשה בחיוך עצור. ברגע זה הצליח להרים את השמלה, וירכיה של האשה הוזהרת נחשפו, חטובות ועוצרות־נשימה, והפל מחאו כף, והיא הזרימה סומק ללחייה ממיכליה הסמויים, והיה חג גדול לכולם.

„אתה רואה?“ אמרתי לו.

„כן“, אמר. „אדון מיץ עסוק עכשיו“.

„יש לך תפיסה“, אמרתי. „אני גאה בך“, והושטתי לו את ידי, והוא שם בכפי את הבקבוק העטוף נייר־זהב והמעוטר שנצי־ארגמן, ויצא. סגרתי את הדלת ופניתי לאחורי. הבקבוק היה בידי וחשתי את הזרמים החמים שוטפים את קרבי ומזרימים את הרוק אל פי. ליטפתי אותו וחייכתי אליו וחייכתי אותו בלחיי ונשקתי אותו בפי ונשבעתי לו ידידות־עד והתפוננתי לספר לו את מיטב סיפורי, כאשר השד שלח את רמי לקראתי.

העברתיו לאחור, כמוס כסוד המלך.

„שלושה חדר־מיטות! ריקים, ריקים. משתגע!“ צעק. „אתה בטוח שלא תעינו בדרך? זה המקום שאליו היינו צריכים להגיע?“
„חפה“, אמרתי. „הערב רק מתחיל“.

„אבל ריקים!“

„נבוכדנאצר!“ אמרתי. „אתה מוכרח לצעוק?“

הוא הביט בי והביט. אחר קרב אלי אט־אט עד שנגע אפו באפי.
„יאכלו התולעים את בשר זקנתי“, לחש לתוך עיני, בקרבו. „יצמחו ארנים בכף־ידי?“

„אתה מוכרח לצעוק?“ אמרתי אל תוך עיניו.

„שמפניה!“ לחש בשפתיים צמודות. „תבוא עלי קללתך, אמי! יוריש אבי את כל כספו לקרן־הקיימת, יפה הברד את כל תבואותי!“
אבוד, אמרתי לעצמי, אבוד.

„תוציא את האקדח שלך“, אמר רמי לאטו בחפכו קצה חטמו בחטמי. „עכשיו בלך לרצוח קצת את הבקבוקון הזה ונשלח את נשמתו עדן“.

נכנסנו לחדר הסמוך וסגרנו את דלתו אחרינו וטיפלנו בפקק עד שעף ירוי לתקרה, בקול בעבוע גדול, והעברנו את הבקבוק מפה לפה. כשהתעייפנו יצאנו לנות, באולם הגדול. השחקן השיפור המשיך לשיר את מארינה והחל לפתע לפשוט את בגדיו, מתוך רצון עז להישאר בתחתוניו בלבד. מישהו לקח לחדר־השינה ומיד בקער משם נחירותיו. ג'ודי עשתה עם אמידוף את הסווינג, כמו שיכלה רק אמנית כמוה, והכל עמדו סביבם במעגל ומחאו כף, לפי המנגינה. עמדתי שם והבטתי בהם והבקבוק חבוק בידי.

„האם כבר אמרתי לך שאת הנערה המרתקת ביותר בכל הסדום־ועמורה הזו?“
 ניסה מיץ את מולו, מיד עם תום הריקוד.
 „קוראים לך מיץ?“ אמרה.
 „קוראים לי אהבה“, אמר.
 „מזמן שאדם גורש מגן־עדן, היהודי הזה לא החליף את שיטתו“, אמר אחד
 העתונאים לרעיו שסבּוהו, כוסותיהם בידיהם.
 „שם יפה“, אמרה ג'ודי. „הכרתי פעם איש בשם זה.“
 „כשאני עובר בגן, הצפרים מתעלפות והנרקיסים מסמיקים“, אמר.
 „אבל הוא קפץ מעל הגשר של ברוקלין“, אמרה, „וטבע.“
 לגמתי את שארית השמפניה שבבקבוק, בגמיעה אחת. ניגשתי אל החלון, הגשתי
 אל פי, לחשתי באזניו את בקשת סליחתי, והטלתי בכל כוחי החוצה, ועמדתי
 והקשבתי איך הוא מתנפץ על הכביש שמתחת ומשתתק.
 „מדוע היה עליך לעשות זאת?“ שאלה אותי נערתו של אמידוף.
 „אני לא יודע“, אמרתי. „אני לא יודע.“
 „אתה שיכור?“ שאלה.
 „אני לא יודע“, אמרתי לה. „הלוואי והייתי יכול לרפב על סוסו של המלאך
 גבריאֵל. אני צמא.“

השעה היתה כבר אחת אחרי חצות. אמידוף ישב ליד ההגה, נערתו שעונה על
 כתפו וראשו מופנה אלינו.
 „לאן עכשיו?“ שאל. „לעומר פייאם?“
 „לא“, אמרתי. „אני מקווה שלא לעומר פייאם. לאפדיה.“
 „אני מאושר שלא אמרת רמת־אביב“, אמר דני.
 „ניסע לאפדיה“, אמר אמידוף. „לפחות יש שם תזמורת טובה.“
 אבל כשחפצנו להיפנס למכונית נוכחנו כי מספרנו גדל ונוספו עלינו עתה עוד
 שנים־שלושה.
 „מישהו יצטרך לדאוג למכונית נוספת“, אמר אמידוף בשלוה והניח ראשו על ההגה.
 „סע“, אמר דני. „זה יהיה בסדר.“
 „תעשה זאת בעדינות, הא?“ אמר אמידוף בעצלתיים, מבלי הרים ראשו מן ההגה.
 דני הביט בו בעצב. הלילה היה לח מאד והפיכר המתה מאדם, ומכוניות רבות
 חנו בעבריה השונים.
 „סע“, דני אמר, „יצור חינני שפמותך.“

כשנסענו ראינוהו מאחורינו, יושב ליד ההגה של דה־סוטו חדישה, מנופף בידו
 ודוהר בעקבותנו ולידו שלושת החדשים, אדומים מרוב התרגשות, בולעים את
 רוקם, מוטי־ראש מרוב ציפיה וסקרנות להרפתקאות החמות. ושוב דהרנו בלילה,
 והפעם לאורך כביש־החוף, ושלטי־הניאון הבווערים רצו לקראתנו משני צדי הדרך,
 ופנסי המכוניות החולפות סינוורו אותנו כל־אימת שהגיחו לעומתנו במפנה הדרך.

ואנו ישבנו כנדונים, נטולי־מנוח, כבני־החורגים של קין, והדרך היתה אִמְנו אשר את חלבה ינקנו, ושׁוֹבֵע לא בא לנו, ורעבנו לה וצמאנו והיא היתה מתגלגלת לפנינו, עלוטה, רחבת־שת, קולטת אותנו לתוכה וחומקת־בורחת, לפנינו, ושדיה מתנועעים ברות, לפנינו, ואנו רודפים אחריה חורצי־לשון, כבדי־נשימה, דוהרים כשדים מיוחמים ורירנו זב, והיא, לפנינו, רחוקה ובלתי מושגת.

אמידוף החנה את המכונית בינות לעשרות המכוניות, במגרש־החניה. נכנסנו לאולם־ הפניסה הנוצץ והמפואר של המלון המהודר, המואר באלפי אורותיו. מהבאר בקעו צליליו של הפסנתרן בנגינה מושלמת שהזכירה לי את הרביעיה של דייב ברובק. הלכנו לשבת באכסדרת־השיש הלבנה, סמוך לים ולבריכת־השחיה.

„ועכשיו נוכל לשיר, בשני קולות, את אנו־באנו־ארצה ואת אָל־יבנה־הגלילה. כל הטיפוסים האלה, מהעליה השלישית, גילו סוף־סוף את הסוד איך לעשות את המיליון הראשון ומתחילים לצאת בסוף ימיהם לחטוא במלונות־הפאר, על רחבת־ הריקודים“.

רוב הנוכחים היו בני גיל־העמידה, קבלנים וסוחרים, מתעשרים־חדשים, עבי־כרס, מקריחים, שהוציאו לבילוי של מוצאי־שבת את נשותיהם השמנות, המכוסות תכשיטים כבדים ונוצצים. הם התנועעו וקיפצו ברחבת־הריקודים, כדובים מאולפים, בכבודת שאינה נטולה חינניות.

„אני שונא אותם“, המשיך רמי, „את הקבלנים השמנים האלה, ואני שונא את נשותיהם השמנות והמצובעות, ואני שונא את הילדים שלהם, שיהיו קבלנים שמנים וקרחים ויבנו דירות־עם־הסקה־מרכזית לפקידים קטנים ממשרד־הדואר, ואני שונא את המקום שהם תופסים על רחבת־הריקודים הזאת“.

„מלצר“, אמר אמידוף ברשול. „התואיל להביא לו סלט־פירות בכוס גדולה? זה יסתום לצמיתות את הפה הגדול שלך“.

„אני אצעק את זה!“ אמר רמי.

„בטח“, אמר דני. „ואני אקדח חור בבטנך ואשפוך החוצה את כל היין המשוגע שבלעת בימי חיך“.

„ויסקי כפול בשבילי“, אמר אמידוף והביט אל מעקה האכסדרה, שהגלים לחכו את יסודותיה מבחוץ.

קמתי.

„נרקוד, נסיכה?“ אמרתי לה.

ג'ודי קמה. הובלתי אותה אל רחבת־הריקודים, בינות לשולחנות העמוסים משקאות ואנשים, עד־שׁוֹבֵע. סולן התזמורת היה עתה נגן הסקסופון.

„ספרי לי שוב על שתי הפעמים שהיא ניסתה זאת“, אמרתי לה חרש.

„שוב?“ אמרה.

„כן“, אמרתי. „שוב“.

„בפעם הראשונה היא עשתה זאת כשנכנסתי לקולג“, אמרה.

„ספרי איך היא היתה למחרת בבוקר, כשהתעוררת“, אמרתי.
 „למחרת בבוקר, כשהתעוררתי מתוך כאב וחשתי בקילוח הדם הזונק מתוך ורידי
 החתוך“, אמרה.
 „הבטת אל תוך עיניה הגדולות“, אמרתי.
 „הבטתי אל תוך עיניה הגדולות“, אמרה.
 „והיא לא צעקה“, אמרתי.
 „היא לא צעקה“, אמרה. „היא לא היתה היסטרית כלל. היא הביטה בי בעיניה
 הגדולות וצחקה בקול משונה.“
 „זה היה אחרי שאביך גילה לה שנודע לו מה שכל הגברים ברובע ידעו מפבר“,
 אמרתי.
 „זו היתה הפעם הראשונה“, אמרה.
 „נשארתי בחיים, נסיכה“, אמרתי.
 „התעלפתי“, אמרה. „אבל נשארתי בחיים. וגם הצלקת נשארה.“
 „אל תספרי עכשיו על הפעם השניה“, אמרתי. „ספרי איך התחיל לעשות את הסרט
 הגדול, שהביא לו אחר־כך את האוסקר.“
 „זה קשור בפעם השניה“, אמרה אל לחיי ואני חשתי את נשימתה.
 „היום יום־הולדת שלך“, אמרתי.
 „אתה דוכס־הדוכסים“, אמרה.
 „עברתם אז לניו־יורק“, אמרתי.
 „זה קשור בפעם השניה, דוכס“, אמרה.
 „כן“, אמרתי. „זה קשור בפעם השניה.“
 „לספר עכשיו על הפעם השניה?“ אמרה.
 „לא“, אמרתי. „אל תספרי עכשיו על הפעם השניה. מתגעגעת עוד על אייב?“
 „כן, דוכס“, אמרה.
 „הוא יבוא אחר־ך?“ אמרתי.
 „כן, דוכס“, אמרה.
 „הוא הבטיח כי יילך אחר־ך עד סוף העולם“, אמרתי.
 „כן, דוכס“, אמרה.
 „לא אוכל לשאת אותך לאשה“, אמרתי. יכולתי לראות את בבואת הירח נשקפת
 בתוך בריכת־השחיה ויכולתי לחוש את אדמומיתו ויכולתי לשמוע את המיית הגלים
 המתפרבלים בתוך הים.
 „חשתי שתגיד לי את זה הערב“, אמרה.
 „התזמורת נהדרת“, אמרתי.
 „בגלל אמי?“ אמרה.
 „לא“, אמרתי. „נחליף את הנושא.“
 „זה לא שגעון“, אמרה. „זה לא עובר בתורשה.“
 „אני יודע“, אמרתי. „אני לא מפחד מנימפומניות.“

„בגלל הדרכון שלי?“ אמרה.
 „לא“, אמרתי. „אני לא צבוע. הנדבר עכשו על יערות־העד של בינג־בונגו?“
 „אתה האיש המוזר ביותר שהכרתי אי־פעם“, אמרה.
 „אני מטורף על פי דרכי“, אמרתי.
 „נרקוד עוד אחד?“ אמרה.
 „עוד שלושה“, אמרתי.
 „מדברים על נושא מעניין, לא כן?“ אמרה.
 „את ידיך, נסיכה“, אמרתי.
 „נשק אותן“, אמרה.
 „הן מכשפות אותי“, אמרתי, „ואת יודעת“.
 „כל פעם שאתה נושק אותן, אני חשה בהן כווי־ראש“, אמרה.
 „שתי המכשפות השחורות“, אמרתי ונשקתי. „אני חולם עליהן בלילות“.
 „עוד“, אמרה. „אני נשרפת“.
 נשקתין שוב ושוב והיא עצמה את עיניה ונאנקה.
 „מוטב שתעזבי את הארץ הזאת“, אמרתי.
 „אני אעשה כל מה שתאמר לי“, אמרה.
 „מוטב שתעזבי את הארץ הזאת. עוד מעט יגיע הסתיו ואחריו יבוא החורף“,
 אמרתי.
 „אני אעזוב את הארץ הזאת בסתיו, דוכס“, אמרה, „ואני אמות בסתיו“.
 „אני חולם עליהן בלילות“, אמרתי. „שתי המכשפות השחורות“.
 „נשק אותן“, אמרה.
 „אני נושק אותן“, אמרתי, „ואת יודעת“.
 „הן עורגות אליך בלילות“, אמרה, ואני נשקתי אותן, את הצלקות, בטבורו של
 הכאב.
 „תוכלי לפגוש את אמידוף אצל קווינסקי, בפּינת ברודביי והארבעים־ושתיים“
 אמרתי.
 „אני אפגוש אותו שם“, אמרה. „אני אהיה שם כל יום־חמישי בשבוע“.
 „הייתי רוצה להכיר את אייב“, אמרתי.
 „לתאר לך אותו?“ אמרה.
 „לא“, אמרתי. „הייתי רוצה לראות אותו. אל תתארי אותו“.
 „בסתיו אני אמות, דוכס“, אמרה.
 „נסיכה“, אמרתי. „בסתיו אני אתחיל לגדל פרחים“.
 „מדוע לא תוכל לבוא עמי?“ אמרה.
 „עלי לסיים את לימודי“, אמרתי.
 „אני אחכה“, אמרה, „למרות שאני יודעת שלא תסיים אותם לעולם“.
 „לא, נסיכה“, אמרתי. „אני שייך לכאן“.
 „ואני שייכת לשם?“ אמרה.

„את שיכת לשם“, אמרתי, „ובסתיו תחזרי לשם.“
 „בסתיו אני אמות“, אמרה. „ועכשיו נרקוד ונשתוק.“

„הולכים לטבול ביים“, בישר רמי כשחזרנו לשולחן.
 „עכשיו?״ שאלה נערתו של אמידוף.

„כן“, אמר רמי. „זוהי שעת־הכושר לעשות זאת באושר וביושר.“
 „אבל אין לנו בגדיים!“ נערתו של אמידוף קפצה וזיעת ריקודיה מבצבצת על מצחה.
 „בגדיים הוא מוצר שנועד לשימוש רק בשעות היום“, אמר רמי.
 „שיכור מטורף“, אמר אמידוף.
 „הולכים“, צהל רמי.

„למה לא?“ אמרתי. „תמיד צריך להתקדם בחיים ולעבור את כל הנסיונות.“
 השעה היתה שתיים אחרי חצות. רוח קרירה החלה לנשב מן הים. התזמורת הפסיקה את נגינתה והנגנים אספו את כליהם. המלצרים התרוצצו בין השולחנות כאחוזי־תזוית, מגישים את החשבונות ופודים את התמורה. קמנו ואחרינו כל השאר. הלכנו בתוך צלילי הלילה, על מרצפות השיש החלקות, בינות לשולחנות המתרוקנים, מתחת לנורות־הניאון הלבנות. מתחתינו רגעה בריכת־השחיה, דמומה, ומקפציה רדומים ונטולי־חיים. אורות אחדים ביצבצו בחלונות הגבוהים של המלון. יצאנו את אולם־הכניסה, שאורותיו הועמו עתה, וניגשנו אל המכוניות שפיסו את מגרש־החניה, ממתניות בסבלנות כלבית לבוא בעליהן.

נסענו לאורך החוף, וחשנו איך הגלגלים המלכותיים מפלסים להם דרך בחולות העמוקים. החוף היה שומם ונטוש והירח שטף אותו באור חושני ומרטיט־לב. זים היה מיסתורי, רווי־רזים, גדול ומשתרע לכל הכיוונים, רוטט ומפרסם, וגליו רצים אל החוף, עטורי כרבולת־קצף, לוחשים ונושפים בשפתם העמומה, נבלעים בתוך החולות והזורים וחומקים, בשובבות קונדסית, אל הים הגדול והמכושף. עצרנו והבטנו על פלומות הגלים המתנועעות ומרצדות לקראתנו בתוך האדווה, שרוח־הלילה הרעידה את מיתריה, והרחק־הרחק, על קו האופק האפל, ראינו אורות בוקעים מהים ולא ידענו אם נערי־נפטון החוגגים הם או כוכבי־ריקיע, ולא העזנו לצאת מהמכונית. אמידוף ישב וידיו שלובות על ההגה, ונערתו מניחה ראשה על כתפו, וראוביק הצית לו סיגריה, ואני העברתי אצבעותי בשערה המתולתל של ג'ודי, וכולנו הבטנו אל הים, מאזינים ללחשו עת הסתער על החוף ונחבט ונסוג, רתוקי־קסם, סוגדים ומרתתים.

אורות המכונית השניה הגיעונו ובמהרה עצרה לידנו. ורמי יצא מתוכה.
 „מה אתם מחכים?“ צעק אלינו, וצלליתו נזדקרה, אפלולית וכהה, על רקע הכרבולות המקציפות של הגלים, והוא עמד, חסרי־ישע ופעוט, נוכח הים הענקי.
 „כבר יוצאים“, אמר אמידוף בעצלתיים והוסיף לשבת, ידיו על ההגה ונערתו שעונה על כתפו. איש מאתנו לא חפץ לצאת. הים היה נשגב וקדוש, קסום וגואל, וכבר חדר לתוכנו והפכנו לעבדיו הנרצעים.

בבת־אחת היפתה אותנו, על פנינו, כל הדרך הארוכה, רחבת־השת, שרדפנוה כל הלילה, מירושלים ועד שפת־הים, הדרך שסחפה אותנו, חסרי־מנוחה, סעורי־דם, שועטים־לוהטים אל תוך הלילה הפתוח, אל לב מרחביו האינסופיים. ובבת־אחת יכולנו לחוש איך הכל חולף ופג, מתמוסס וגז, ומאום לא נותר לבד מאותה ציגה שבלב, ומשקט מוזר בכל תאי העצבים, בתום התסיסה ובדעוך הלהבה. הים מחק את הכל והותירנו רופסים, רוגעים וחדלי־רצון. עתה, סוף־סוף, היו השועלים בפנים, בתוך הכרם, בפנים, בפנים, בחסדם האלוהי של הגלים הרפים, הלוחכים את שולי החוף ונסוגים ונאספים אל תוך גלימתו של אביהם הגדול.

„תצאו, תצאו!“ צעק רמי והרים בחפניו חול וזרקו על חלונות מכוניתנו. איש לא ענה לו.

„אל תהרסו את המשחק, אתם!“ צעק, שיכור, „התחלנו לשחק את המשחק הזה ועלינו לסיים אותו, לסיים אותו!“

יצאנו.

„אנחנו נתפשט כאן“, אמר אמידוף, „ואתן, התפשטנה מאחורי המכונית“. נכנסנו למים, והזרמים החמים והקרים העבירו רטט מחשמל בגופותינו העירוניים, אבל ידענו כי המשחק כבר תם, וכי היינו כבר בפנים.

וכאשר נסעו והשאירונו בודדים על החוף הדמום, והכוכבים החלו לנשור ולהימוג בזה אחר זה, ועמוד־השחר עלה, ופאתי השמיים החווירו, והחוף התבהר והלך אט־אט, התחלתי לפתע לשמוע אותו, חל ומרטיט, וגל של אש שטף את עצמותי הרועדות מצינת הבוקר.

„אני שומע אותו, אני שומע אותו מתוך הגלים“, אמרתי דבוק־עפעפיים.

„כן, דוכס“, אמרה. „זה שי“.

קולו רעף מן השמים המחווירים ומן הים המתפלל ומחולות הזהב העמוקים. אושר רהוי, מצמית וקדמוני גדש את כל ישותי.

„אני שומעת אותו“, היא אמרה. „אני שומעת אותו“.

„שי, אחי שי“, אמרתי וחשתי את רוח השחר הקלה מחוללת על גופותינו מכוסי החול.

„דוכס“, אמרה.

„כן, נסיכה“, אמרתי.

„הכוכבים נופלים לתוך המים“, אמרה.

„כן“, אמרתי.

„השחפים צווחים מעל גבי הגלים“, אמרה.

„כן“, אמרתי.

„עוד מעט יאיר היום“, אמרה, נסוכת־חלום. ואני פקחתי את עיני וראיתי את תלתלי השמש מגיחים מתוך המים העמוקים ומתפשטים על כל היקום, אשר היה סביבנו.

אורי ברנשטיין : שיר בנכר

ואתה תשב בבית-הקפה ותשתה
את הקפה או את התה,

ושמש דקה תשלשל במנוחה
בשמים של ניר, ולך

יהיו שרידי חרטות על שצתים
דסקת מצעים לגמר, ובכל החושים

משכת, ועתה אתה מבין
כי אשרי הממתין

ולא המגיץ, אבל הסמה
קבר מתפוררת וידך אדמה
ומאסר להחל לצפות, והצרים,
ובהן הצצים הזקופים והצרים,

מקרות, וכלב גדול ושחם
?רבץ לידך, וכשתקום

?דלקו פנסים בצנינים פקוחות,
ואתה תסתלק בצנינים פקוחות,

והצנינים נבואו חליפות, בדהרה,
והגה שצתך צברה.

רינה שני : שירי נסורת

אין לומר צמח דָּכָר.
בין המצופים חותרת אפלה
העונגת את כל השמות.
עלוקות קטנות
תמצנה את לשד התארים.
לא נוציא את יומנו.
עד שתקבה פצימת השל,
נפוצו זוגיו הנבקהלים,
עד שיעריב השחר באבו.
נוגה ומקלים,
תהי נשמתו צרוכה בצרור המלים.

*
ואין להושיט יד. גזרה
היא או שקר או
תענית למודה. ואין
להטיס מבט ישר. שקחה
היא או פסד
מפני התרמית האורבת.

*
ואם הצעקה תקרע
את הפה המתאסלל,
יש להדביק תותבת-חיוך.
לסגת.
הן למדנו מהורחננו המים,
דין שפל בדין גאות.

*
בוא שיר הנסרת. בוא.
המקצוץ יסתף בנו וישוף.
חלקים ותמימים נהיה
בסור אותו הלילה.

אכל מקצד להשקתו
ילבין שצרנו בירם.

*

רום היא בי שאחספש
כל אשר אבוד מראש.
רום בך שפרוז אל כל צפוי
כאל תדמה מתנדשת.
אצל שקמותנו —
לפני המבול
מופנת הקשת.

אתרני, שוב איננו יודעים.
אם לשבט, אם לחסד.

*

תמיד גדע להסביר
את התרמית באת
הפצע המקאיר שיד
זרה או זדנו הפריקה
בבלי-דעת. בשם
הצמא המתחשא
לחסד העובר עלינו
במהירות הקול, בתכלית
הזכות לצמד
במקום שבבלי-תשובה עומדים.

*

לאט, הולכת ומגבהת לרגלי
צרמת הנסרת, שקבי ציני
בה, חרוטות גופי המפחם,
אבק צפרני הקהות.

ובתוך הענן הקלה
בנס האבק הפורם.
גם היא לא מצמד לי לגל וצד
בבוא הקול הנורף למוצד.

הדה בושם : ידיד משפחה

תמיד היינו שנינו יחד אבל עכשיו היה המוות פה, מוכר כידיד־משפחה, ונחירי־אפו היו מצהיבים מרגע לרגע, והנרות דלקו באור, והגשם שירד עם בוא הבוקר הרטיב את השטיח הבדווי שנשאר על המרפסת. ואני לא הבטתי בו, והם כיסו את פניו, ואני ידעתי שהם יקחו אותו מכאן, ואני אשאר לבדי, ואז יוסיף ודאי הגשם עוד לרדת, ואת השטיח המפוספס שוב יכניסו לחדר ויכסו בו את הרצפה הקרה שהוא שכב עליה היום.

*

תמיד היינו שנינו יחד, והדרך לבית־הקברות היתה עכשו קצרה כל־כך, ואף אחד לא בכה, ואני הסתכלתי בברושים ושכחתי לחשוב עליו, וחשבתי על האחרים, אלה שעדיין לא מתו. אלה שאולי ילחשו לי מלות אהבה מופרות בחדרים חשוכים, ויספרו לי על הדברים הרבים שיקרו לבו, ואשר לא יהיו לעולם. אבל עכשיו הגענו לבית־הקברות, ועמדנו כולנו צפופים ליד המקום שיהיה לו לקבר, והם אחוזו בו, והוא לא היה עוד כאן.

*

הוא היה אבי, וכשהם הורידו אותו למטה קרו הדברים הרבים בערים הערפיליות. והים האפור שטף את החולות, ואני הייתי תמיד הבת שלו. ושנינו ישבנו על הספה, בחדר הפתוח לרווחה, והדרכים גם אם הגיעו עדינו לא נתמשכו, וכך הוספנו שנינו לשבת, והערפל עלה מן הים, ובערי־החוף הרחוקות קרו הדברים הרבים. אבל אני לא הייתי שם, וגם הוא לא היה שם מעולם.

*

הוא היה אבי, ופעם היינו שנינו יחד ובנינו ארמונות על החוף, ולים לא היה צבע. והמדוזות הפחולות שכבו על החול החם, והרוח היפתה בצריף־הפחים בשכונה בעיר־ההרים, והנרות היבהבו ליד הפרוכת, ואלה שיצאו אותו לילה שכבו מתים בהרים, המוות היה תמיד פה קרוב ומופר, כידיד־משפחה.

*

הוא היה אבי, וכשמת לפתע חדלו הדרכים, ולא עוד היו ערי־החוף נדפות ריח עטרן וסחביים, והמדוזות הפחולות נצטמקו ונשדפו, והארמונות נשטפו זה מכבר, והגשם שירד היה תמיד אותו גשם של סוף־חורף, והשטיח הבדווי, שפסיו ירוקים ושחורים וארגמניים, היה מונח על הרצפה הקרה, ולשווא חיפשתי אותו בבית־

הקברות שבתחום המושבה, זה שברושי מכוסים אבק, ליד המצבות הרבות ששקעו זה מפבר באדמה השחורה, הכבדה.

*

הוא היה אבי, ופעם שאלתי אותו על המוות, אבל אז הייתי קטנה, והיו לי עיניים מבריקות. והוא כתב מכתב ובו סיפר איך נשענתי על הקיר, ומה שאלתי בקולי המצלצל, ואיך ניסה הוא להסביר לי שיום אחד יחזור כולם, פשוט נמאס עליהם לחיות והם עזבו אותנו לזמן קצר, ואני רציתי רק לדעת אם כולם כולם יחזרו. והוא מנה את השמות הרבים שעליהם שאלתי, אבל המשיך וסיפר איך, כאשר השכיב אותי לישון, חזרתי על מחאתי כלפי אלוהים, זה שעושה אנשים והורג אותם. ועכשיו כשעמדנו יחד, צפופים כליכך, חזרתי על סיפורו. אבל ידעתי כבר שהוא לא יחזור אלי לעולם, ואני אלך אליו תמיד, והדרכים לא תובלנה, ולא יהיה גם קיר שעליו אוכל להישען. והאכזבה היתה כמדונות הפחולות הסחוטות שעל החול החם, ואני רציתי בכאב חד ופולח וור, זר לחלוטים. אבל הכל היה ברור כליכך. ואני המשכתי ללכת אל הקבר שלו, והפרמים הוריקו מסביב בשורות ארוכות וישרות, וההרים הרחוקים הכחילו, ולא עוד היתה הרוח מתדפקת על כתלי צריף הפחים שבשכונה. אלה שהלכו אותו לילה לא חזרו, והמוות היה כזרקור שעל בריכת המושבה. ואני אהבתי גברים רבים, ולא עוד אותו. ואני הלכתי בדרכים רבות. והוא כתב לי פעם מכתב, על אברהם שמרד וניפץ את פסלי אביו. ואני לא מרדתי ולא ניתצתי שום דבר, רק השנאה היתה מפעפעת בי תמיד, דביקה וסמיכה; והנרות שליד הפרוכת הרקומה בצריף הפחים לא האירו עוד את החושך המעובה. ואני היפיתי לו, לאהר, בחדר שרהיטיו היו צבועים תכלת מכווערת. והוא לא חזר אלי. הוא אמר לי אז ש"אני לא אבין לעולם". וצבעי הפרוכת היבהבו באור. והם נלחמו על ההרים הצחיחים. ואחר־כך נשאו את גופו בין הקוצים הצהובים, ולא היה גם טעם להבין. והדרך היתה תמיד אונת, ובסופה גם לא הצלו הברושים הכסופים על אבני־השיש הוורודות־הממורקות.

*

בתחילה היה אבי. אבל אחר־כך שכחתי את פניו, וזכרתי רק את סופו של הלילה ואת הגשם האחרון, ופנים רבים אחרים ליד פני, ואת השקט שהודחל כמנגינות לתוך חדרים אפלים, ואת עצמי מסתחררת במעגל. ואותו לילה רחוק בצריף הפחים, ואת אותיות־הזהב באור הנרות, ואת ידיו של זה שאהבתי, ואת ערי־החוף הרחוקות שעל הגלילות המצוירות. והמוות היה תמיד כאן, על השטיח הבדוני הססגוני, מוכר וקרוב, כידיד־משפחה.

*

הוא היה אבי. נוקשה, ושערות ראשו מקריחות. ואני חשבתי שהוא יהיה תמיד כאן, ואני אחזור אליו, ושנינו נרצה באותם הדברים מקומות רחוקים, גם אם לא גודה.

בזאת לעולם. ואני עזבתי אותו הלכתי אל צריף-הפחים, ואל השכונה שבעיר-ההרים, ואל הסמטות המתעקלות בחשיכה. אבל ידעתי שהוא יחכה לי בארמנות-החול השטופים, והילדה הקטנה, זו שקולה מצלצל ועיניה מבריקות, תמיד תהיה שלו, לא של המוות בהרים. אבל יום אחד באתי, והוא היה מוטל על הרצפה, והנרות היבהבו ליד פניו המכוסים בשחור. ולא יכולתי גם לחזור אל צריף-הפחים. אלה שלהם היפיתי מתו בהרים וריחם ריח בגדי-האקי, וריח מדוזות סחוטות, וריח קוצים, וריח חול חם, וריח דונג-נרות.

•

המוות היה תמיד פה. ובדרך לבית-הקברות מלאה הארמה בקיעים של קיץ, והפרמים הקטירו סמדר, ולמרגלות ההרים היה העמק ירוק וללא ערפלים. הוא שאל אותי פעם אם אכנה כשימות, ועכשיו הייתי הולכת לבדי, אל עבר מורדות ההרים והעמק הכוזב. ורציתי רק להיות עוד פעם אתם. עם אבי נטול-הפנים, ועם זה שאהבתי בלילות הקצרים. והוא הלך ללחום עם האחרים על ההרים החומים, וגופו נפל אולי דומם, בלי קול, על הקוצים הדוקרים. והמוות היה לידי, שקט כל-כך, חייכני ומתנצל כמעט. והוא ידע אותם רק רגע אחד, ואני הייתי שלהם שנים רבות. והנרות האירו את הלילה הכבד, ואני לא ידעתי עוד במי מהם רוצה אני יותר. וידיו של אבי אחזו, חטובות וקשות, בספר שפרכתו כחולה, וידיו שלו ליטפו עוד פעם את גופי, ושניהם עזבו אותי בדרך הפרמים המוריקים, מעבר לברושים הזקופים, ואני יצאתי שוב לחפש את ערייה-הנמל הרחוקות, ואת ארמנות-החול, ואת ריח העטרן ועשבייהים, ואת הימים שלא יהיו לעולם.

•

ואני חזרתי אליהם עוד פעם, והבטתי באבנייה-השיש הממורקות, ולא הרגשתי דבר, והאהבה, זאת שהיתה שלי, התנדפה כמדוזות הפחולות: לא עוד ירדה עלי בחדרים חשוכים, לא עוד החניקה כל רחש. ואני הייתי לבדי, עם הפרחים הנובלים בכדי-החרס המואדמים, ועם מצבות-השיש המעוקמות, ועם אותיות-הברונזה, ולא ידעתי גם מי מהם רצה בי יותר, באותם ימים רחוקים, כשהיו עיני מבריקות וכשהיו המדוזות כחלחלות ויפות במים הבהירים, השוקטים.

•

הוא היה אבי. ואני לא זכרתי עוד אם, כשהייתי קטנה, טייל אתי ברחוב-המושבה, ואם סיפר לי פעם על עריי-חוף אחרות בהן רקדו הפיות עם נערי-רועים. אבל זכרתי את הערב בו הלכתי ברחובות התלולים עם זה שמת בהרים, והרוח לא גשבה, והסמטות היו חשוכות, ללא אדם, והריחות הזרים לא הגיעו עדינו, והוא סיפר לי על הדברים הרבים שלא קרו לנו מעולם. והערב נפל על החומה, וארמנות-החול נשטפו בצבעייה-השקיעה, והאהבה היתה קרובה וחיכנית, וריחה ריח דרך בהרים, וריח קוצים נובלים, וריח עשבייים, וריח פרוכת רקומה זהב.

*

הוא היה אבי, והוא רצה שאני אהיה הבת שלו. והוא נתן לי לקרוא את הספרים הרבים ולימד אותי את ניגוני התפילות. והוא לקח אותי לדרך האחת. והוא רצה בפסלים הנתוצים (כך כתב לי יום אחד). ואני עזבתי אותו, והלכתי בדרכים הרבות המעוקלות, אל ערי־החוף שעל הגלויות המצוירות, ואל רוחות־הערב הנושאות מור ונרדים, ואל אלה שמתו בהרים, ואל אחד שאהב אותי מאד בחדרים מחניקים. וכשחזרתי יום אחד לבדי, נערם דונג־הנרות החם על הרצפה הקרה, והם לקחו אותו ממני, ורק השנאה נזדחלה בי מעובה וקשה, ושוב לא רציתי בשניהם, לא בזה שהיה אבי, שהיה מוטל פה, ולא באחר, ששכב בבגדי החאקי על אבני ההרים הלבנות.

*

ועכשיו היה הכל ברור. והמוות היה אתי, מופר כידיד־משפחה, מתנצל וחיכני. והדרכים עמדו מלכת, והפרוכת עלתה באש הנרות, וריח העטרן נתמוג בריח עשביים וערפל. והים נטול־הצבע שטף זה־מכבר את הארמונות ההרוסים, ואת המדוזות הפחולות והשדופות, ואת החולות החמים, אבל אני ואבי, ומי שאהב אותי, ידענו תמיד שלא נהיה שם לעולם.

אבי עתניאל : יד ענוגה

זה היה בימי החופש הגדול. הימים היו ארוכים יותר וחמים יותר. אבישי היה חברי הטוב ביותר. הוא בא ואמר שהמורה ברוכוב נמצא אצל הדסה. רצנו לשם. נכנסנו בשקט לגינה. העשבים נצצו מטל הערב והרטיבו את כפות רגלינו היחפות. התקרבו לחלון הפתוח ואבישי אמר, „רק שפרידמן השיכור לא יבוא פתאום“.

אבא של הדסה היה שיכור וכל ערב היה בא הביתה מתנוודד מן היין ששתה במושבה עם העגלונים. על הרוב היו שני עגלונים בריאים מובילים אותו הביתה והוא היה שר את השיר שלו, אולי השיר היחיד שידע, „יד ענוגה היתה לה — איש לא העז, איש לא העז געת בה“... עמדנו ככה שנינו, אבישי ואני, בחושך, ופחדנו להתרומם פן יראו אותנו. אבישי לחש לי, „בטח אין איש בחדר“. אבל היה שם אור, ואצל הדסה בבית אין מדליקים אור ללא צורך. אבישי התרומם ועיניו הצטמצמו מחמת האור עד שהסתגלו מעט והוא רמו לי להתרומם ולעלות על האבן. רק התרוממתי, והשעון הגדול בחדר החל לצלצל.

השעה היתה שמונה בדיוק. המורה ברוכוב והדסה ישבו בחדר ליד השולחן זה מול זו. הדסה השפילה את עיניה לשולחן והמורה ברוכוב החזיק את כובעו בידי ולא ידע מה להגיד. על הקיר ממול היתה תלויה תמונת אמה של הדסה, גדולה עם מסגרת מקושטת. היא מתה לפני שנים.

„תקח סופריה, אדון ברוכוב“, אמרה הדסה והצביעה על צלחת שטוחה מזכוכית ירוקה, מלאה סופריות חמוצות, שעמדה על השולחן ליד קערה עם תפוחי־זהב ברורה. המורה ברוכוב הניח את מגבעתו על השולחן, בשתי אצבעות זהירות לקח סופריה מן הצלחת, וחייך בתודה להדסה.

„שמעתי, גברת הדסה, שקיבלת עבודה בעת האחרונה. כך מסיחין הבריות במושבה“, אמר המורה ברוכוב. תמיד הוא מדבר במליצות ואיש אינו יכול לחקות אותו. הדסה נתחייכה ואמרה שהעבודה היא רק זמנית. אחת הפועלות בבית־החרושת לסופריות חלתה והדסה הוזמנה למלא את מקומה עד שתבריא. היא סיפרה שהסופריות החמוצות הן מבית־החרושת. ביום־ששי מרשים לפועלות לקחת קצת סופריות חמוצות הביתה ועושים להן חיפוש בבגדים כדי שלא תגובנה כל מיני סופריות אחרות.

המורה ברוכוב אמר, „בחוף השמיים מלאים כוכבים והפרדסים פורחים בריח משכר“. והדסה אמרה, „כן, אדון ברוכוב. הפרדסים פורחים ואחר־כך הפריחה נופלת, ואלנסייה חדשה צומחת על העצים והולכים לעבוד בעיטוף בבית־האריזה“.

„אני אוהב את הטבע“, אמר המורה ברוכוב, ולקח עוד סוכריה חמוצה מן הצלחת. „כוס תה, אדון ברוכוב?“ אמרה הדסה. מן הפניסה של המטבח נשמע קול צעדים, ואבא של הדסה כבר היה שיכור. שני עגלונים נשאו אותו מצדדין.

„זוג שפתייה שני ח— — —ן, רק לנשיקות נוצרו הן. הוי אמא. רק לנשיקות נוצרו הן“, שאג השיפור.

שני העגלונים אמרו דברי התנצלות להדסה והסתלקו בדרך המטבח. המורה ברוכוב קם, ניגש אל מדף הספרים והשתקע באחת החוברות שהיו מונחות למעלה. הדסה יצאה מן החדר אל חדר-השינה.

„הדסה, תזכרי את האמא שלך“, יילל הזקן, „תזכרי אותה תמיד איך שהיתה מבשלת ואיך שהיתה רוקמת, ואיך שהיתה תמיד מנקה את הבית ומשיחה על העז ואיך שהיתה טובה אלי“. והדסה עונה, „כן, אבא. תישן“.

המורה ברוכוב התחיל להסתובב בחדר הלוך וחזור וכל פעם שהיה עובר ליד החלון שלבו התכופפנו, אני ואבישי, כדי שלא יראה אותנו. הוא התעכב מול השעון, הוציא את שעונו מכיסו וכיון אותו. אחר-כך נכנסה הדסה לחדר והתישבה. המורה ברוכוב התישב מולה ולקח את המגבעת בידי. מחדר-השינה נשמע קול זמרה מעורב ביללה צרודה, „הוי אמא, רק לנשיקות נוצרו הן...“.

הדסה קמה, סגרה את הדלת וחזרה והתישבה אל השולחן. „איך העבודה הפדגוגית?“ שאלה הדסה. „תקח תפוז, אדון ברוכוב“.

היא לקחה תפוז מן הקערה, החלה לקלפו בעדינות, וסרט צר וארוך של קליפה החל להשתלשל מן הסכין אל השולחן.

„העבודה הפדגוגית היא קשה ומעניינת“, אמר המורה ברוכוב. „אני אוהב את הילדים ומקדיש להם את חיי“.

הדסה הניעה בראשה לאות הסכמה ובעיניה ניצנץ חיוך של הערצה.

„גברת הדסה, הקיץ הגיע ועמו מתעוררים הרגשות. בחורף גם אדם את חיי בכל שעות היממה. בקיץ הוא מקיץ“ (הוא הטעים בהרמת קול את משחק המלים כאילו ישב בפיתה לפני תלמידיו) „ומתבונן אדם ביפיו של העולם וביפין של הבריות. בפרדסים מייללים התנים ובמשק-הפועלות מזמרים עד שעה מאוחרת שירים רוסיים“.

„במשק-הפועלות“, אמרה הדסה, „חידשו עכשיו את הגינה, זיבלו את העצים, והעבודה מביאה שמחה ללב הבחורות. הן, שם, שמנות ונאות ולחייהן אדומות מן השמש. הן עובדות כל היום ובערב הן קוראות ספרי שירה ועתונים עבריים“.

לאחר שגמרה הדסה להוריד את ציפתו הלבנה של הפרי בתחתית הלהב של סכינה, פלחה אותו לשניים והוציאה את עמוד-שדרתו הלבן במשיכה אחת. המורה ברוכוב קם, הסתובב בחדר ונעצר ליד הפמוטים שעמדו על המזנון. הם היו עקומים. כל פמוטי-הפספס עקומים תמיד. היו עליהם צורות של שושנים ואשכולות-ענבים. החליק בקצות אצבעותיו הלבנות את הפיתוחים ונעמד בגבו אל הדסה.

„הרגשות“, אמר, „כיון שהם מבשילים, הם מבקשים להתפרץ ולצאת, כמו הדם שבענבים בשלהי הקיץ“.

הדסה אמרה, „אדון ברוכוב, אתה מדבר כמו משורר. האם חיברת בעצמך את הדברים שאמרת עכשיו?“

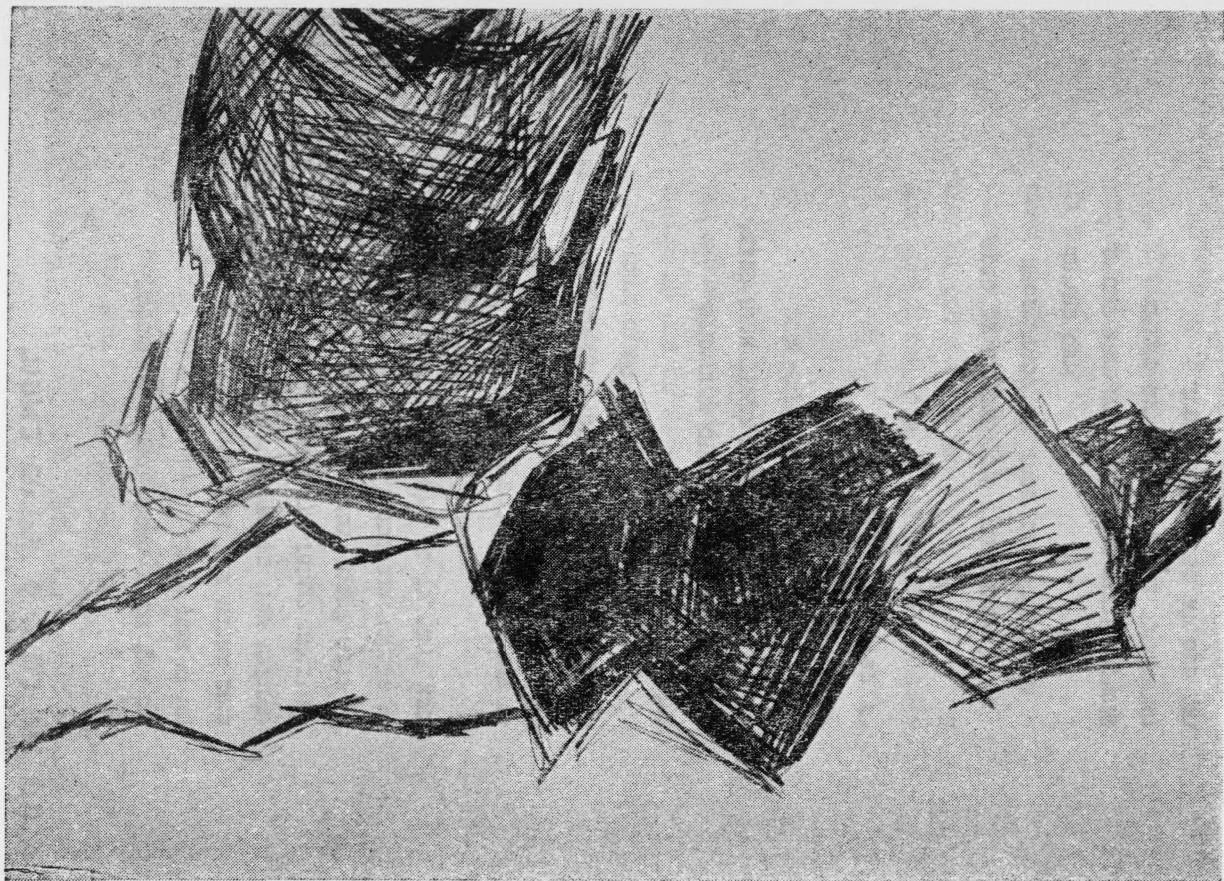
מן החדר הסמוך נשמעה שירת הזקן, „אך בלילה ההוא הזקן, עת ששטפה צל הסבך, אז את לבה מסרה לו, את כל לבה מסרה לו. הוי אמא...“ המורה ברוכוב הסתובב והביט בהדסה. הדסה השפילה את עיניה. הוא לקח סוכריה חמוצה מן הצלחת הירוקה, התישב מול הדסה ולקח את מגבעתו בידיו. השעון הגדול צילצל פעם אחת.

אבישי התכופף. התכופפתי גם אני. אבישי אמר, „זה לא מעניין“. ירדנו מן האבן. בחוץ כבר היתה חשכה גמורה.

„את כל לבה מסרה לו, הוי אמא, את כל לבה“...

ליד לוח-המודעות ישב אַרלה. „המורה ברוכוב אצל הדסה“, אמרנו לו. אַרלה ניענע בידו בתנועה של כלום ולא שם לב אלינו. לא היה לו מצבר-רוח. מן הגינה שלפני ביתה של הדסה יצא המורה ברוכוב וחבש את מגבעתו. אנו ברחנו מיד לחצר. רק אַרלה נשאר ליד המודעות. אינו מפחד מכלום.

כשחזרנו לרחוב סגרה הדסה את החלונות והתריסים, ואחרי כמה דקות כבה שם האור. במושבה גדלקו הפנסים. ממשק-הפועלות נשמעה שירה יפה וחרישית של לילה. „יד ענוגה היתה לה, איש לא העז, איש לא העז געת בה...“

אביבה אורי : רישום (1960)

אביבה אורי
רישום
1960

עמוס אטינגר : 6 שירים באפור

1

יום אחד עשיתי מהפכה ולקחתי את השלטון.
היו לי המון צרות.
כולם התרגזו עלי, כשלא ראו אותי,
והתרגשו ממני כשראו אותי.
לא יכולתי לשתות גזוז ברחוב,
או ללכת להצגה יומית,
או להתגרד בגב במקום פומפי.
שלא לדבר על כך שלא יכולתי לקלל שונאים,
רק ידידים.

כל מיני אנשים רצו לנגוע בי,
כמעט קיבלתי מחלת־עור.
החלטתי כבר למסור את המציאה הזאת למישהו אחר,
אבל לא היה למי.
יותר מדי חברים רצו אותה.
אז אמרתי לעצמי שאם רוצים אותה כולם,
אז בטח יש סיבה וכדאי לשמור אותה לעצמי.
אפילו בשביל הפנסיה.
לכן עד היום אני בשלטון.
יש למישהו טענות ?

2

ברחוב צדדי עובר אוטובוס עם מספר.
עולים אנשים עם שמות, עם שמות־משפחה
ועם כינויים.
אנשים שעובדים בכל מיני עבודות ושלא עובדים.
האוטו עובר בכל מיני תחנות עם סימנים
ואף פעם לא מגיע לתחנה סופית.
אין תחנות סופיות.
גם לעובדים וגם לשאינם עובדים
— יותר טוב שנמהר לרדת עכשיו.

3

אדם התנדב לצאת למלחמה.
 היו אנשים שהצטערו והיו שבכו.
 רק הילדים צחקו.
 הוא היה כותב כל יום מכתבים.
 לא נתנו לו רובה.
 נתנו לו למלא טפסים.
 771 — משכורת
 772 — אפסנאות
 773 — נעליים
 774 — קריאה לקרב
 775 — אש
 776 — הרצון לחיות.
 פתאום נגמר טופס 776.
 האדם הצטרך למות.
 בתחילה לא ידעו מה לעשות.
 אבל המציאו טופס חדש. 777.
 ורשמו את המת באבדן-ציוד.
 רק הילדים צחקו.

4

פחדו להתחתן מפני שלא יהיה להם על מה לדבר.
 היום יש להם בית עם רעפים,
 ילד עם לא־מספיק בחשבון,
 חובות לעירייה,
 הם בריבי עם השכן,
 אבל עדיין פוחדים שלא יהיה להם על מה לדבר.
 אולי זה מה שמחזיק אותם.

5

אני בטח אכתוב עוד שירים.
 זה משחק יפה.

טוב שיש עוד משחקים יפים בחיים.
 אולי גם אראה אותם.
 לך הראשון.
 אתה בוודאי תבין אותם ;
 ותבין אותי.
 אומר לך בהם הרבה דברים.
 דברים שלא נוהגים לומר בשיר
 ושנוהגים לומר.
 בעצם אין לי סבלנות למתוח
 אותך ככה,
 ובכן תשמע...

— מדוע אתה מחייך ? אני מתכוונת ברצינות.

6

לא אבוא מחר בחמש.
 אמרתי שלא נתראה יותר.
 אין שום סיבה שנתראה.
 כך יהיה טוב יותר.
 לשנינו.
 פתאום הרגשתי הרבה יותר קל.
 כאילו התחלתי לנשום,
 לנשום מחדש.
 להביט,
 להפיר,
 להיזכר,
 כמה מוזר, אפילו לצחוק.
 פתאום היה כל-כך הרבה מה לעשות,
 כל-כך הרבה,
 כל-כך — שמיהרתי לבוא לפגישה,
 בדיוק כמו שקבענו,
 בחמש.

שלמה לאופר : שיר

יום אחד בשנה אני
אוהב —

ונה היום האחד
שיש לי.

הכסף ממלא את השאר
כמו ציננים —
חול.

לילה אחד בשנה אני
כותב שירים —

ונה הלילה האחד
שיש לי.

העל ממלא את השאר
כמו ילד —
לסבל.

ימצגגן:

כל פעם אני מתפלל
שיהיה לי טוב כמו —
אתמל.

זיקלון כהנוב : תחריטים פריזאיים (ב)

בית טו צ'י

טו צ'י, מנהל־העבודה בסדנה של סימון, הזמין אותנו לארוחת־צהריים ביוס־א' זה. בית־המלאכה נמצא באותו פרזור עלוב קמעה שבו מתגוררת משפחת טו צ'י. ולפעמים נכנס סימון אצלם למסור ידיעה למאדאם ט. כשבעלה נמצא באיזו עבודה מחוץ לפאריז, או שהוא הולך לשם פשוט כדי להריק כוסית עם ט. אגב שיחה על העבודה השוטפת. סימון מכיר כבר את כל המשפחה, מהגם שטו צ'י־האב השכיל להכניס לסדנה, בכל מיני תמרונים, את בניו, שבעצם היו פועלים טובים. אך לגבי היתה זו חוויה חדשה. לא הפרתי משפחות פועלים, ובדאגה הייתי חוקרת את סימון: „אתה חושב שעלי לחבוש מגבעת? אם לא אחבוש אולי יראו בכך חוסר התחשבות, אך אם אחבוש אולי ייראה הדבר מכוון מדי, מרוחק מדי?“ סימון צחק. „אין לזה שום חשיבות. זכרי שבשעה זו מאדאם טו צ'י מתעצבנת פ־עשרה יותר ממך“.

נפתר ענין המגבעת. תמיד אוכל להסירה „ספונטנית“ כדי להראות שאינני „מפונדרקת“ בכלל, אם יהיה צורך בדבר. נוטלים אנו את הפונפוניירה, ויוצאים לדרך ב„סיטרוֹאן“ הישנה. יפה הוא פרזור־פועלים זה בימי האביב, כשהאילנות עומדים בליבלובם ועצי־הפרחים נערכים לראווה על אדני־החלונות. עצם האווירה היא כאן כפרית מעט. על אף תמונת־הדיוקן העצומה של סטאלין הניבטת אלינו מחזית הבנין הקטן של המועצה העירונית. בפרזור זה, שהוא חלק מן „החגורה האדומה“ של פאריז, הכל מצביעים בעד הקומוניסטים, אבל הכיכר הקטנה והנאה שהיתה לשעבר כיכרו של כפר, על אילנותיה הגבוהים, על השוק שלה, כנסייתה הישנה וה„ביסטרו“ המחייכים שלה, מספרת על נועם־חיים אחר, על הרגלים שאננים. שפוחה של המפלגה כמעט ואינו פוגם בהם כלל. בכל מין אווירה של אינטימיות, כבמקום שבו הפל מכירים זה את זה, ואף כי הבניינים והחווילות הקטנות והעלובות נראים בלויים ורעועים עוד יותר מרבעי־העוני הישנים של טאריז, הרי כאן עצי־הפרי והגינות צצים בכל אשר יוכלו והאוויר יש בו עדיין משהו רענן, טהור וחרוף, שאפילו בתי־המלאכה הקטנים אינם מצליחים להעכירו כליל.

בקצהו של הרחוב הארוך רואה אני את טו צ'י עומד עם עוד אחדים. אני פורצת בקריאה: „אֵלֵי הטוב! הרי ודאי אינו עומד ומחכה לנו שם כל הזמן! הבחורים ודאי רותחים מכעס!“

סימון משיב, בסברו של משיב־טעם מעודן הטועם יין ישן: „טו צ'י יש לו השקפות משלו, השקפות של אומן איטלקי מן האספולה הישנה, ובחזק־יד לא מעט הוא

רודה במשפחתו. אין ספק, כשאנו נמצאים במקום־עבודה מחוץ לפארזי תמיד נמצאת איזו אשה שיש לה חולשה אליו, ונדמה לי שהמטרונית שלו מרוצה בהחלט מזה שאני מוצא דרך לשלוח אותו הביתה ללון שם פעם או פעמיים בחודש.

טוצ'י עומד, כולו חיוכים, בחליפתו הפחולה והנאה, קורן, מלא אש וחום, ואלף להבות דולקות בשני־הזהב שלו ובעיניו השחורות המבריקות. הצעירים סברם זעוף מעט. מחוץ לבניו גייס טוצ'י גם את בעלה של אחת מבנותיו ואת ארוסה של בת אחרת, ולאחר היסוס קל הוא מציג לפנינו את החתן, שעדיין איננו נמנה על המשפחה. אחרי הצעיר בבניו. יש לו חוש לדרך־ארץ, וחוז מזה נראה בעליל כי בן־זקונו הוא בחיר־לבו, זאטוט נחמד בן 17, שתווי־פניו אומרים חציפות והוא דומה עד מאד לאביו.

„הואילו לעלות שתי קומות“. טוצ'י מדריך אותנו, אבל אני הייתי מזהה מיד את הדירה בגלל שלושת הראשים השוחקים הנתונים במסגרתה: מאדאם טוצ'י ובנותיה. אכן, בין עציצי גירנזום צצים בכל החלונות ראשים המתבוננים בנו. הזמנה זו היא בבחינת מאורע שפל השכונה עתידה לדבר בו, אך ברגע שאני מרימה את ראשי חוזרים הווילונות ומורדים בצניעות.

מאדאם ט. ובנותיה ניצבות על המישורת, בקצהו של גרם־מעלות חלקלק, צר וחשוך, ובעוד אנו נדחקים במבוי הזעיר מתעסק טוצ'י ב„לעשות הכרה“, ואשתו לופתת ראשה בידיה ונוצקת כנואשה: „הה, מאדאם! מאדאם! אילו רק ידעת כמה טרחות טרחתי! איזה דאגות גרמתי לעצמי! כמה שעבדתי בשביל לקבל אתכם! הנה, אתמול התעצבנתי כל־כך עד שגירשתי את הגברים מן הבית, ועבדתי מאוחר, מאוחר מאד, ואחר־כך לא יכולתי לעצום עין כל הלילה, ואני בטוחה, בטוחה במאה־ אחוז, שהכל הלך לאיבוד, נשרף, הלך לאיבוד לגמרי! זה נורא, נורא! אני מעוצבנת כל־כך מן הביקור שלכם אצלי עד שאינני יודעת כבר מה לעשות!“

אני מתבלבלת לנוכח קבלת־הפנים הזאת, אבל עיניה השוחקות של מאדאם טוצ'י, שחומות־ירקרות, נקודות כוכבי־זהב, בטחונה־העצמי, קולנויותה הצוהלת ושפוף־פניה מרגיעים אותי מעט, ואני אומרת לעצמי שוודאי כך רעייתו של מנהל־עבודה „מקבלת“ את זוגתו של מהנדס. מאוששת אני אומרת לעצמי שלעולם לא אוכל להתחרות עם עוז־דיבור שפזה, ושריח נורא של זיעה נודף ממאדאם טוצ'י. סימון הודף אותי מעט, ואני פותחת ואומרת: „בשום־פנים לא היית צריכה לטרוח כל־כך הרבה, מאדאם, ואת רואה שזה באמת מביא אותי במבוכה, מה־גם שהייתי מעוניינת כל־כך להכיר את משפחתו של מר טוצ'י, ואני בטוחה שהכל יהיה מצוין בהחלט!“ שתי ידי לוחצות בכוח את ידיה של מאדאם טוצ'י, וכפי שתוכנן מראש הריני ממהרת להסיר את מגבעתי, בטרם תגיד לי זאת: „הרי את רואה, אני מרגישה את עצמי מיד בנוח אצלכם“, מחווה המשיגה את הרושם המבוקש. טוצ'י מתלוצץ, מאשר שאשתו לא עצמה עין כל הלילה, מלגלג עליה, מחקה אותה, וכך עושים גם הבנים. „אי, אי“, אומרת מאדאם טוצ'י, „הם נוראים, מאדאם, נוראים, תמיד עושים ממני צחוק!“ אך היא מביטה בגברים שלה בגאווה ובאהבה כל־יך.

אנו מניחים את מעילינו על המיטה הגדולה ומצליחים להידחק כולנו לחדר-האוכל. דירות הפועלים יש בהן שני חדרים חנוקים, האחד שבמרכזו מיטת-הנישואים ועוד אחד שבמרכזו שולחן-המשפחה, והרהיטים צריכים להיות גבוהים, כבדים, מוצקים, כמו אצל הבורגנים, ולפיכך אין מקום להתהלך בין הרהיטים העצומים האלה הדחוקים בכל פינה, כמו בחידת-תשבץ שאין בה כמעט משבצות ריקות. שולחן מתקפל, שירמו על חפזון בשעת סעודה, ימיט חרפה על כל אשה המכבדת את עצמה. דבוקים אל צלעו של המזנון הענק, מבחינה אני בערימות של תלושי-תשלום. יודעת אני כי „הבורגנית“, אם המשפחה, היא המקבלת את כספם של הגברים שלה. מנהלת את חשבונות משק-הבית, ונותנת לכל אחד מהם, כולל בעלה, את מעות-הכיס. לאחר-מכן מסבירה לי מאדאם ט. שהבנות לא כך דינן. הן שומרות על משפרתן בשלמותה כדי לצבור את סכום הכסף שיאפשר להן „להקים משק בית“. בקרן-זווית כורסה כבדה, בצד השולחן הקטן שעליו הראדיו והמנורה, וכל אלה עמוסים שיפעת מפיות רקומות. כורסה, זכות-בכורתו של האב, שבלילה היא הופכת מיטה לבור-זקונים, בעוד הבן השני תופס את ספת-ההיסב המתמשכת לאורך הקיר מול המזנון, וכל אלה מכתרים בהדוק את הכיסאות ואת השולחן. היכן, בעצם, יכולות הבנות לישון?

בטכס מרובה מורה לנו טוצ'י על מקומותינו, מסרב לשבת בטרם ייאזר סימון לשבת בראש השולחן. טוצ'י לימינו, אני לשמאלו, ולצדי — הבן הבכור. לימינו של טוצ'י — חתנו, אחריו זוגתו של הלו, ובקצה, קרוב למטבח, מאדאם טוצ'י, הבת המאורסה, הארוס, וסבבסטיאן הקטן. לפי כל הסימנים הושיבוננו על פי תכנית שעובדה ימים רבים.

סיבוב פולחני של כוסות אפריטיף, שתיקת-מבוכה קלה. עיני תועות מעבר לחלון הפתוח ונתלות בענפים הפורחים דרך-נס בין גלי העיים וציבורי הגרוטות. „קר לך? את מרגישה רוח-פרצים? טוצ'י, סגור את החלון בשביל הגברת. תרזה, הביאי רדיד לגברת“, נטרדת מאדאם טוצ'י, מלאה דאגה.

אני מוחה ואומרת שאני שרויה בכיי-טוב, באמת בכיי-טוב, וכעבור רגע מתחממים כולנו באלכחלה. מאדאם טוצ'י שמה על השולחן שתי צלחות-ענק, מגדלי-בבל טעונים שבע קומות של מיני בשר, „חזיריות“, כמו שהם אומרים, בלי למנות סלטים ונקניקים שונים. הצלחות יוצאות במחול-ואלס על פני השולחן. כיוצא להתקפה, בעידודה הנמרץ של רעייתו, מניח טוצ'י על צלחתי צנונית, מליח, סלרי ברוטב חריף, נקניקית, קותלי-חזיר מעושן, ואיני יודעת מה עוד — פירמידה של מנות-פתיחה.

ברגע שמאדאם טוצ'י סובבת על עקביה אני מבחינה בקרע גדול בגב שמלתה, שנקיונה מפוקפק. מובטחת אני כי יש לה לפחות „שמלה טובה אחת“, אך אם תלבש אותה שעה שעליה לעבוד במטבח יהיה בכך משום ביזבוז משווע. סעודת-צהריים זו, המפלצתית, הגרגנטואית, מטרתה לתת כבוד בעת-ובעונה אחת לנו ולמשפחת ט. אך אל לה להשפיע יתר על המידה על פיקחוננו הרגיל של משק-

הבית. בנותיה, בחצאיות של צמר, חולצות־משי ואפודות, שרשרות ומשפיות־זהב לצוואריהן, יפות־מראה כבתולות של רפאל, ידיהן ושערותיהן מטופחות, דבר העומד בניגוד לגסותה ורישולה של האם. אלו הריהן כבר בורגניות כמעט, ובעלה של האחת וארוסה של השניה הם בני סוחרים. השיחה, המתגלגלת עד־מהרה לפולי־טיקה, רוחשת רמיונות. טוצ'י הוא סוציאליסט מן האסכולה הישנה. בניו הם קומוניסטים, נכדיו אחד מהם ראדיקל־סוציאליסט והשני איש מר"פ* והם טוענים שבכך מיטיבים הם להזדהות עם מעמד הפועלים, "מפני שהאינטרסים שלו אינן להפריד מן האינטרסים של צרפת!" ומלה אחרונה זו מבוטאת ברעדי־הקול המקובלים. "צרפת, לת...". מתערב במרץ סבסטיאן הקטן, "הבורגנים יש להם רק המלה הזאת בפה כשהם חושבים על הפקדון הקטן שלהם בבנק".

איום. לא נשמע אלא קול צחוקי שלי בתוך השתיקה המתוחה, ואחר־כך מרעים טוצ'י בקולו: "אתה, סמרטוט מלוכלך שפמוך, עלייד השולחן של אבא שלך שתסתום את הפה, אתה שומע?"

סבסטיאן מזעיף.

הנשים דרך־כלל אינן מתערבות בשיחות רציניות אלא בשעה שהן יורדות מן הפסים, ועכשיו הן מבקשות להתחכם ולהשיב את ההרמוניה על כנה. מכל־מקום, אם לדון על פי החינוך המעודן יותר שקיבלו הבנות לבית ט. אצל הנזירות, דומה כי לא מקרה סתם הוא ששתיהן מתחתנות עם בחורים ש"למעלה" ממעמדן. אכן, נראה כי להרבה פועלים יש אידיאל, שאין הם מודים בו, להיות לבורגנים. אין ספק כי משום כך המפלגות הסוציאליסטיות נוחות כל־כך, "לבגוד" בעקרונותיהן, ובאורח־פלא אפשר שאותה הסכמה־בשתיקה עם הערכים הבורגניים היא המקיימת את יציבותה המדהימה של אירופה זאת הזקנה.

רואה אני שיהיה הכרח לאכול אכילה גסה משך שלוש שעות בלי הניד עפעף. מאדאם טוצ'י מאספת את הצלחות, שוטפתן במטבח עם בנותיה, והיא חוזרת עמוסה הררים של תרנגולות צליות, עם שהיא מתאנחת בגאוה: "הן קרות ומיובשות לגמרי! הו, אני מתביישת כל־כך! תטעמו לפחות, שנראה!"

אני מעווה את ההעוויות הנחוצות, ומסכימה לקבל תוספת, דבר המשובב את נפשה.

"שמע, טוצ'י, אני חשבת שהזמנת אותנו לאכול ספאגטי אמיתיים נוסח־בולוניה", מתבדח סימון.

"הו, אדוני! הרי לא היית רוצה שבפעם הראשונה שהגברת באה אלינו... שנתן לה לאכול ספאגטי? אם תחזור, בלי עניינים, באופן משפחתי, זה דבר אחר".

הייתי רוצה מאד, אך ספק בידי אם ייתכן הדבר. קירבה יתרה מקלקלת את השורה, כך אומרים תמיד, במקומות־העבודה.

אני מפליגה במחמאות לאפונים, לפטריות הממלאות את התרנגולות, ומאדאם טוצ'י

מתברכת בבנותיה: „שתיהן עזרו לי במטבת, אבל לא רואים עליהן, כל־כך הן יודעות להישאר נקיות בעבודה. אומרים שהדור הישן תמיד יותר טוב מן הצעירים, והנה אני, בבקשה מפם, אני מוצאת שהבנות שלי שוות אותי בהחלט. הן עובדות בבנקים בתור מזפירות, בלי ללכלך את הידיים, אבל הן יודעות לעשות הכל, אף־על־פי שאפשר לחשוב שהן לא נוגעות בשום דבר“. היא מתרפקת עליהן במבט של עדנה לזהטת, מלאת התפעלות.

מתקשה אני להסתיר את ייאושי כשאני רואה בהגיע ציבורים של רגלי־כבש, מלווים תפוחי־אדמה מבושלים ומיני ירקות, וכל זה מושקה יין חדש. אחרי־כן הגבינות, ועוד יינות, תופיני סנט־אונורה, שהוזמנו אצל אופה־העוגות כדת־וכדין, מעוררים דברי התפעלות. הצעירים מסתלקים להם, לאחר שנפרדו מעלינו באותה מידת ההסתייגות הנחוצה כדי להראות שהם עצמם גאים על היותם פועלים שאינם מתרפסים לפני הבורגנים. טוצ'י מניח להם, ואשתו מסבירה לנו במבוכה: „בגילם, הגיעו בנפשכם, הם מתגעגעים כל־כך על הידידות שלהם עד שאין להם פנאי לחכות לקפה...“

קפה, ליקר, מיני מתיקה, כולל הממתקים שלנו, מוגשים בטכס מרובה, וכל אלה בלווית עוד ליקרים שונים ודברי בדיחות מגושמים, שמאדאם טוצ'י מנסה להמתיקם, בהתחשב באנני הטהורות. היא מתישבת על־ידי ומגלה את לבה לפני: „צא'י וחשבי שאני פחדתי כל־יך! אבל את בכלל לא מרימה את האף! אל תיעלבי, אבל אני מרגישה את עצמי נוח אתך, כמו עם ידידה“, והיא מטביעה נשיקה שמנה בלחיי. בלחש היא מבקשת שאודה לסימון בשמה על ההשפעה הברוכה שיש לו על בעלה, „מזמן שטוצ'י עובד אצל בעלך הוא לוקח אותי לפעמים לטייל ביום־ראשון, במקום ללכת לבד לפיסטר, וכשהוא חוזר מאיזה בנין הוא מביא לי אפילו לפעמים שקית סוכריות. אפילו כשהיינו חתן־וכלה מעולם לא עשה זאת! התשלום לא כל־כך יוצא מן הכלל, אבל כדאי להקריב משהו בשביל לחיות יותר טוב עם הבעל“.

אחרי־כן מזמינים אותנו, האנשים הרציניים, לבקר בדירתה של הבת הנשואה בבית הסמוך. הפינת הטרקלין־הדר־האוכל מתנוסס לתפארה — הוי, גאוה שלא־תובע־במלים! — פריגי־דר עצום, ומעליו, על מפית־חרה, אריה של ברונזה שרוע ושואג בשתיקה.

„יש להם הפל, אפילו טלביזיה“, רוחצת מאדאם טוצ'י בעדנים, „האיש מרוויח מספיק בשביל לנהל את משק־הבית, והבת שלי לא צריכה לעבוד, אבל היא רוצה להמשיך עד הילד הראשון, ככה תוכל לצייד לה את הבית יפה לכל החיים“.

אני נענית לה בהתלהבות, בלא שאגיד שאמנם „יש להם הכל“ אבל חדר־אמבט אין להם, ואפילו לא מקלחת. אפילו בית־השימוש הוא מחוץ לדירה, במשותף עם דיירים אחרים. רוחצים במטבת, ופעם או פעמיים בחודש הולכים למרחץ ציבורי.

האשה הצעירה נעלמת, ובחזירתה היא מביאה טס טעון עוגיות וליקרים. אין בי כוח עוד! בחביבות, משל כאילו הבינה ללבבי, היא מביאה לי ספל תה.

„ריבון העולמים! את חולה? אינך מרגישה בטוב?“ מתרגשת מאדאם טוצ'י.

רקישו ברנאר : הדבקה

„כלל לא. אמא“, מסבירה לה בתה בנחת. „אנשים בני־טובים שותים תה אפילו כשהם בריאים. זה טוב לעיפול, אין מה לדבר!“
מאדאם טוצ'י אומרת לי שאם יש לאדם אופי עדין הרי זה עושה רושם „אצילי“. אשה אפשר להרשות לה לשתות תה, אבל סימון חייב לשתות ליקרים. אם יציעו לו תה, יהיה בכך משום עלבון.

הלילה רד לעת פרידתנו, לאחר שהובלנו את הזוג טוצ'י לסיבוב במכונית ולאחר שהזמנו אותם לשתות „טיפונת אחת אחרונה“. מאדאם טוצ'י, שלא התגברה על תדהמתה למראה שתיית־התה שלי, רוצה לדעת לבטח שאמנם אינני חולה. לטוב־המזל עדיין אינני חולה, והפרת־פני עדיין אינה מזימה את דברי ההרגעה שלי...
יוני 1953

מאלאקוף

הנה נכנסנו לגור ברובע מאלאקוף, בדירה קטנה בשיכון חדש לגמרי. זה שלוש שנים אנו מתגוררים בפאריז, אבל מצוקת הדיור רבה כל־כך עד שלא יכולנו לרכוש לנו דירה והיינו מתגלגלים ב„חדרים מרוהטים“ משונים ביותר. מקרה־מזל. זה אירע לנו הודות להפרת אירוסיו של בחור אחד, המתגייס לשנתיים לשירות בהודו־סין ורוצה בכל־זאת להבטיח לעצמו דירה בחזירתו. הוא בן־רודה של הזבנית אצל ז'רמן, ידידתי משכבר, שסרתי לבקרה בחנותה ללבני־בית בדיוק ברגע שהיתה הזבנית מספרת לה על אכזבותיו של אחיינה באהבה.

הבחור משכיר לנו את דירתו בתנאים נוחים עד־להדהים, ובשוק־הפשפשים אנו קונים לנו כמה רהיטים. איש־חיל כהלכה! לאחר שאנו שותים „לחיים“, אחרי חתימת החוזה אצל נוטריון, מספר לנו הבחור הזה, שקט ורד־לב, ש„משעמם לו בצרפת“, „ביחוד אם לא מדובר על חתונה“, שהוא אוהב את המזרח הרחוק, שהדרך היחידה בה הוא יכול להגיע לשם היא באמצעות הצבא, ושאחרי הכל הרי מהיותו מטאורולוג אין הוא עתיד להרוג שום איש. „כל אחד הוא פאציפיסט כפי יכלתו ועל פי דרכו“, הוא מסכם בחיוך דק של אירוניה והשלמה. „אני אינני משתמט, גם לא קורצתי מן החומר שממנו נוצרים סרבני־מלחמה...“

מאדאם טוצ'י הואילה בחביבותה הרבה לבוא לעזור לנו להסתדר בדירה החדשה. הגו לא הותקן עדיין, ולאחר שהחרדנו כל אותן כמיות של אבק היינו מתות מצמא. אני מזמינה אותה לשתות משהו בביסטרו שבפינה. „כוסית קטנה של אדום תרענן אותנו“, היא אומרת לי, ואני יודעת שלא יעמוד בי הרוח להזמין תה. אני נוטלת ידי, רוחצת פני, מעבירה מסרק בשערי, מסירה את סינרי מעלי, ונועלת נעלי. „איזו גנדרנית! כל הפירכוסים האלה רק בשביל לגשת לביסטרו! אפילו נעליים את נועלת!“

כמתוך חלחלה אני עונה: „הרי בכל־זאת אינני יכולה לצאת בנעלי־בית!“
היא צוחקת. „אה, את יודעת, אנחנו הפועלים לא עושים כל־כך הרבה חכמות“. בעודה מקנחת ידיה בסינרי־המשבצות שלה היא נועלת את „נעלי־הבית בשביל

לצאת", אלו שבהן באה. הנעליים "האמיתיות" נועדות רק לימיא, לחתונות, לטבילות ולקבורות.

האוויר התקרר והיא מעלה מתוך הסל שלה מטפחת גדולה ורבועה של משי, דהוית צבעים, שאני מפירתה היטב, אך אינני תופסת על שום מה היא פרופה על חזה של מאדאם טוצי. בעל־כרחי עיני נצמדות אליה.

"נכון, זה באמת הסודר שלך", מסבירה לי מאדאם ט. בקור־מזג. "את זוכרת, בחורף ישעבר, כשהיה קר כל־כך, וכשהאב פיאר יצא בפנייה ההיא בראדיו, שיתנו האנשים בגדים, שמיכות וכל זה לעניים? את הכינות אז חבילה הגונה, וטוצי בא לקחת אותה אצלכם במכונית־המשא, כדי למסור אותה במשרד המרכזי של האב פיאר..."

כן, אני זוכרת, אך עדיין אינני מאמינה למראה־עיני אף לא למשמע־אזני. היא ממשיכה: "ובכן, טוצי היה צריך לנסוע מהר לעבודה, והוא השאיר את החבילה בבית. הרי את תמארת לעצמך, פתחתי אותה כדי לראות מה יש בפנים. יש לך לב טוב יותר מדי! היו שם דברים שהם הרבה יותר מדי טובים בשביל לתת לעניים. תראי, האנשים הללו הריהם משחיתים הכל, הם לא מבינים דבר וחצי־דבר בערך של דברים. אז כך לקחתי כל מה שהיה במצב טוב, ובמקום זה שמתי את הסמרטוטים הישנים שלנו, כדי שטוצי לא ירגיש שום דבר. בין נשים מסתדרים תמיד. הוא שם לב לסודר הזה, ואמרת לי שקנתי אותו באיזה מקום. את לפחות לא כועסת?"

מה יכולתי לומר לה, בפרט לאחר שבחביבותה הואילה לבוא לעזור לי במלאכת־הבית הקשה? אך אהה, כמה עניים הם העניים של האב פיאר!

מאי 1954

בתחילה לא ראיתי ברובע מאלאקוף אלא את פיעור דלותו. פרוור נידח קטן, מוונח, שדרכיו משופשות או שאינן מרוצפות כלל. נוכח בקתות רעועות ואימות פושט עץ־דובדבן את ענפיו הפורחים על חלקת־אדמה זעירה, שכמה ערוגות של חסה מצהילות אותה בירקותן המזהירה. ילדים כחוישים וחלוישים משחקים במגרשים הריקים האלה, סינרי־המשבצות שלהם יורדים על רגליהם, רגליהם הצנומות, רגליים של ילדים שאינם ישנים ואינם אוכלים דיהצורך אלא שיהיו הם שותים לכל ארוחה. מחלונני, הפתוח אל פיסת שמיים כחולים, כשאני עובדת על שולחן־האיפירים הגדול שלי חלקה־עץ, החי, המצולק, מסתכלת אני לפעמים במשחקהם. הם משתעשעים באותם משחקים עתיקים כימות־עולם, מתווים בגיר אותם סימני־עלומה בלתי־מובנים, מפתחות־הפלאים של ילדות. לטוב־המזל אין המכוניות מפריעות להם כאן אלא לעתים רחוקות. צעצועים אין להם, אבל אחד מהם יש לו מלבוש קאופי רעשני, כולל אקדח ודרבנות. דבר זה מזכיר לי את רחובי בניו־יורק, מקום שהיו כל הילדים משחקים בהופאלונג קאסדי.

האופנה מתפשטת חיש בתקופתנו, אבל כאן יש במשחקי־הילדים משהו שקט ורך, ואפילו כשהם מתקוטטים אין בהם אותה אלימות מלוהטת של הפעוטות האמריקאים.

בשוק, הגובל עם בית־הקברות, רואה אני את הנשים שתארן נשחת מעבודה קשה ומשומן רע, רגליהן מפוספסות אדום וכחול לפי שאף בחורף רובן אינן גורבות גרביים. מדווים אלה, המחמירים בגלל המחסור בוויטמינים, בדוחק הם מעלים ארוכה עד שבא כבר חורף חדש. בעלי־מום צולעים על מקל מוברג בברך, הבא למלא את מקומה של הרגל שנקטעה. בבית־הקברות, העוטה פרחים לנזי, רבים הקברים שרק תלולית־עפר מציינתם, עם צלב־עץ עלוב, עשוי שברי ארגזים, בלי תאריכים, צבועים ברישול ובחפזון — משל כאילו מיתתם של עניים גרועה משל האחרים, אף מהירה הרבה יותר.

סבורים היינו שאנו מכירים את צרפת, אבל רק כאן אני רואה כמה כל זה שונה מפאריז של התיירים ושל הרבעים הנאים. רצייתי להכיר את צרפת היטב יותר מבפנים? ובכן, מבוקשי ניתן לי!

כל־אימת שאנו יוצאים או חוזרים, במכונית, או אף ברגל, השכנות עומדות בחלונות, תחילה בצינעה ואחר־כך בגלוי. בטוחה אני כי אשתו של נהגיהמונית מטה אֶזנה אל הכותל שהוא משותף לנו הרבה יותר משהוא מפריד בינינו. הנשים כמעט לעולם אינן יוצאות, ואין לשער עד כמה חייהן מסוגרים. החלון הוא החזיון הגדול. „הנה, מישוה עובר“, אומרת לי שכנתי, המוכיחתיני על פני משום שאינני חברותית דיהצורך. כל זמן עובר עליהן בניקוי, ב„ציחצוח“, ואחר־כך בדאגה שלא יתלכלך שום דבר, וכולן יש להן דרדסים של לבד ליד הדלת שחייב כל אדם לנעלם בכניסתו, כדי שלא לטנף, ואני יוצא לי שם של תמהונית מפני שאני מסרבת לנעלם ואפילו להתזקם אצלי. יורד עלי גשם של עצות על מעלותיהם של מוצרים שונים של משק־בית, ועל דרכי סילוקם של כל מיני כתמים. גברים כנשים יש להם כאן בקיאות אין־קץ במתכונים ובמלאכות קטנות. האנשים הקטנים האלה של צרפת, שאני בוחנתם בסקרנות, כמה הם יודעים לחיות בעיצומן של הטלטלות הגדולות המזועזעות את העולם ומתעקשים לנצל אותן, „להקציען“ כדי להקטינן עד למימד של רציפות־דורות־ומאות המשתלשלות במנוחה ככל האפשר, בלי צרות! ועל אף מריטת־העצבים שבדבר, אני נכבשת מעט־מעט לקסמם של האנשים האלה, של פינה נידחת זו, מקום שהכל ישן, בלה, עייף — קסמם של האנשים האלה שאינם מתמרים אלא לחיות בלבד.

בסמטותיה של פאריז, מחוץ לרבעים המהודרים, שרויה מצוקה קודרת; ואילו כאן משתמר בה סדר־מה של תמימות, של כפר. התרגול של השוערת מעיר אותנו בטרם שחר. בשובי מן המרקחה של פאריז שמחה אני ביותר לעבור ברגל בפארק דה־ואַנב, תחת לנסוע באוטובוס מן היציאה של התחתית, ב„שער־ואנב“. שומר־המחסום הבודד בסופתו הפעוטה, רווק זקן זה, תמיד הוא מבשל משהו, והבריות מתלוצצים: „שמע־נא, תבשיל זנב־הכבש שלך יש לו ריח טוב!“

בפארק דה־ואַנב אני מתישבת לפעמים בצל אילנות גדולים, על ספסל הנטוי מעל פלג מים שבהמשכו הוא נעשה אגם שברבורים שטים בו באור הזהוב של ערבי־קִיץ ארוכים אלה. זקנה אחת קטנה מתקינה לה ציפית־כר רקומה, מהוהה מאד.

„משומשת כהוגן, הציפית הזאת“, היא אומרת לי, „אבל זה יהיה עצוב מדי לראות את הדברים הישנים האלה מתים לפנינו“. היא מפטפטת, ככל הזקנים הגלמודים מדי, התאבים לחברה, ומראה לי את גלויות־הדואר שפטרוניתה לשעבר, שיצאה לשיוט בים, שולחת לה מכל תחנה, והיא מסבירה לי: „היא אלמנה, מורה, אבל אינה יכולה עוד להעסיק אותי. עכשיו נשארה לה רק גימלה קטנה וקצת רנטה. אבל היא ידידה שלי“. הזקנה הקטנה מרוגזת בגלל שביתת הדוורים, שבעטיה לא קיבלה גלויות זה למעלה משבוע ולפיכך אין היא יכולה להילוות אל ידידתה, מתחנה אל תחנה, על־מנת לעשות אותה דרך, דבר־יום־ביומו, במחשבה, „אני יודעת היטב איפה נמצאת ידידתי“, היא מסבירה לי, „היא הראתה לי את כל תכנית הנסיעה שלה בניירות הצבעוניים האלה שמתקפלים יחד. אבל זה שאני מתארת לעצמי שהיום היא בקופנהאגן זה לא אותו דבר כמו שהיא כותבת לי מקופנהאגן ולמחרת אני מקבלת את הגלויה... בבת־אחת אקבל שבע גלויות, וזה מפריע לי בנסיעה שלי, מפני שאת הרי מבינה — אינני יכולה להימצא בכל המקומות האלה בבת־אחת. זה מקלקל את כל ההנאה“.

פעם אחת בשבוע היא נוסעת לטיולרי, ישר ברכבת התחתית. זה נהדר, היא רואה את האוראגורי, את הגינול, את כיפר־קונקורד, את הילדים המשיטים את סירותיהם על חלקת המים. ובכל פעם היא מפטפטת עם אנשים אחרים היושבים על הספסלים, ולפעמים היא פוגשת בני־אדם שהיא כבר מכירה אותם. „כל הנסיעה הזאת, כל הדברים היפים האלה, בעד עשרה פראנק“, היא אומרת לי, „לא, לעולם אינה הולכת למקום אחר. היא מפחדת מתחנות־הצומת להחלפת קו המטרו, ובאוטובוס זה הרבה יותר ביוקר מפני שהמחיר עולה לפי אורך הדרך. בילוי אחר־הצהריים בטיולרי אינו עולה לה אלא עשרים פראנק, ואין שום הפתעות־לרעה שגורמות חור בתקציב. יש לה חדר קטן בעליית־הגג של בנין ישן בצד ההוא, ובבוקר היא עובדת אצל גברת אחת, שומרת על הילדים. זה מספיק למחיה, בגילה. „הצרכים מעטים כל־כך“.

כמה מעט הוא הדרוש לה, לפעמים, כדי לדעת אושר! מימי לא נתקלתי ברוך־מזג ובנמיכות־רוח טבעיים כעין אלה, נמיכות־רוח עמוקה של השלמה עם החיים. הנה פטרוניה, עוזרת־הבית האיטלקית הזקנה שלי, המספרת לי את חייה המסכנים בשלוות־השלמה שכזאת, והעובדת קשה כל־כך כדי לפרנס את בעלה הזקן, שהוא חולני אך גם בטלן. „הוא, זה כל מה שיש לי“, היא אומרת לי, תופרת־מכנסיים היתה במקצועה, אך נאלצה לבקש לה עבודה במשק־בית מפיון שפיוס הגברים קונים להם בגדי קונפציה, חוץ מבעלי־המומים, ש־אינם מוצאים מכנסיים לפי מידתם“. אמה מתה עליה בקטנותה, ואמה־החורגת כמה העבידה אותה בפרך! בגיל חמש כבר היתה שוטפת את הכלים, צריכה היתה לעמוד על תיבה כדי להגיע לגובה הפיור, ופעם אחת נפלה פנימה ונשברו כמה צלחות. הו, כמה הרביצה בה אמה־החורגת, היא היתה „כולה סימנים כחולים!“ ראשה הסב כפוף, שחוחה כולה, היא נשענת על המטאטא ובוכה מעט לזכר אותו עוול אכזר ולזכר חלישות ילדותה, עם שהיא מספרת לי כמה היתה רוצה שיהיו לה ילדים לאהוב אותם, היא שיתומה

היתה, אך הנה, האלוהים לא רצה... הו, יש כל מיני צבעים בקשת. לו רק ידעתי כמה הצרפתים מקשים לבם על העניים! במשרדי הביטוח הלאומי אמרה לה האשה הממונה שאם תשלם את הפיגורים של עשר שנים תוכל לקבל את קיצבת-הזיקנה שלה. היא חסכה מעט, היא יכולה לשלם. צריך רק שהגברות שאצלן היא עובדת תסכמנה להצהיר שהיא עובדת אצלן יותר ממה שהיא עובדת באמת כדי להגיע למספר השעות שעליהן משלמים את דמי הביטוח. היא מוכנה לשלם את ההפרש מפיסה, אבל חוץ מעוד אשה אחת, יהודיה, לא היתה אף אחת מוכנה לחתום לה על הניירות האלה בשביל הביטוח הלאומי. „היהודים יש בהם יותר רחמים בשביל העניים, אז מה פתאום הצרפתים מדברים עליהם רעות תמיד? ואת יודעת, הצרפתים בזמן המלחמה לא התנהגו יפה עם היהודים, ובזמן השיחרור הציקו לפעמים לנו, לאיטלקים. כאילו שעניים כמונו מתעסקים בפוליטיקה!”

יש בה צורך לזהות לית ביטוי לכוח הנאמנות והאהבה שבה. מהייתה קפדנית במידה מופלגת הרי כשהיא מבטלת זמן בפיטפוטים היא מנכה אותו משעות-העבודה שלה. „רק זה יהיה חסר, שתשלמי בעד הזמן שאת מקדישה לי!” היא אוהבת אותי, כך היא אומרת בחום, מפני שאני מתיחסת אליה כאל בן-אדם, בלי שאדאג תמיד לסגור הכל על מפתח כאילו היתה גנבת.

אני מזהירה אותה: „פטרוניה, בינינו לבין עצמנו, יכול להיות שלא תמיד נגור בצרפת. לא כדאי שתתקשרי יותר מדי.”

היא מזדעזעת. „הו, גבירתי, אם תסעו הרי אתפוצץ מצער!” אינני יכולה לומר לה שאנו חושבים ברצינות להשתקע בישראל ושאני מקווה שבקרוב נניח מאחרינו את הציגה, את האפרורית, את הגשם, ונעבור לגור תחת שמי-התכלת של הים התיכון. צרפת היא חלק מאתנו, אבל במסגרתו של איזה מורח לטיני שמיום ליום הוא מת יותר ויותר. צרפת, שנתנה לנו את לשונה ואת תרבותה, איננה, אינה יכולה להיות ארצנו, ולמרבה הפלא הרי סופנו ששוב איננו חפצים אפילו שתהיה ארצנו. העם הזה, שרחוקים אנו כל-כך מהיות אדישים כלפיו, אינו עמנו, ואפילו התרבות הצרפתית הזאת שלנו, האהובה כל-כך, בצרפת דומה שהיא נתוקה כל-כך מן המציאות, כמין אשליה.

מקרה, פעוט-ערך כשלעצמו, מחוקני בדעתי זו. שכן אחד, ששאלתיו איך לדנג את שולחן-האלון שלי ולקטול את החרקים המנקבים בו חורים קטנים, מופיע ביום-א' אחד, קורן כולו, ועמו מערכת שלמה של כלים, מברשות, משחות ונזולים שחרוריים הנודפים ריח עז מאד, וברוב חביבותו הוא מציע שנעשה ביחד „איזו חתיכת עבודה”. אין אנו מעיזים להשיב את פניו, הוא ייעלב, ומשך שעתיים תמימות אנחנו שפים וממרקים בכל מאודנו, בעוד מר סושר, שכננו, מספר לנו איך הוא מבלה את השעתיים הפנויות שלו לעת הצהריים. מאלאקוף רחוקה מפדי שיחזור אליה לסעודה, ואין לו אמצעים לאכול במסעדה. לפיכך, „הוא אוסף חומר”. הוא מתבונן בחלונות-הראווה ו„העמיק לחקור” בחנויות-הפלבו הגדולות, שאינן נסגרות בשעות הצהריים. במיוחד הוא מתעניין במכשירי חימום, ובנושא זה יש לו „המון חומר”.

שהוא מעמידו לרשותנו. הוא מרצה לפנינו את מעלותיהם וחסרונותיהם של כל מיני שיטות, דגמים ומכשירים של חימום, בחום רב הוא יועצנו להתעניין בדבר כבר עכשיו, כי החורף מקדים לבוא, ובשאלה כה חמורה וכה עדינה יש לפעול מתוך תבונה וזהירות וידיעת-דבר. אחרי-כן הוא מדבר על הפגרה, אצל מחותניו, כורמים בגליל בורדו, ואני נמצאת למדה שמפלל הגפנים, מכשירי-המלאכה ומיתקני-החימום קנה לו האיש הזה בקיאות, אוצר-מלים, מין תרבות שכמעט אינם מוכרים לנו. לגבינו, משכילים יהודים מן המזרח הקרוב, תרבות הריהי קודם-כל רעיונות; לגבי רוב הצרפתים היא מתבטאת, קודם-כל, בדרך מסוימת של חיים עם הדברים, ביחס של אינטימיות ובידידות עמוקה לא דווקא עם החומר כשלעצמו אלא עם האנשים העושים אותו. התרבות לגביהם איננה מופשטת אלא מוחשית, מושרשת בארץ ובהיסטוריה.

מראשית ילדותנו שאפנו אל תוכנו, עד לשיפרון, את ניחוחו העדין של פרח הציבי-ליזציה הצרפתית, בלא שנוכל לתת דין-וחשבון לעצמנו שהיא צומחת משרשים עמוקים מאד ושלגבי צרפתים הרבה התרבות איננה דווקא ענין של רעיונות, ספרים, בתי-נכות, או אף תיאטרון וקולנוע, אלא, על הכל, היא לחם, ויין, ו-260 סוגים של גבינה, ודרדסים-של-לבד ליד הדלת, והתבשיל המתבשל לאטו, העץ והגפן והמלאכות הקטנות, וכמה מקומות מוכרים, אינטימית, מבפנים ...

אשר רייד : שני שירים

בְּשִׁירַת גְּמִלִים
נוֹדַדְתָּ אַהֲבָתִי בְּמִדְבָּרוֹת גִּבְרָה,
וּבְשִׁירֵי מִגְּקֵב יְאוֹשׁ
בְּכַרְטִיסוֹת אוֹטוֹבוֹסִים מְשֻׁמָּשׁוֹת.
שְׂדֵיךָ בְּשָׁלוֹ בְּשֶׁמֶשׁ תִּמְוִינִית —
בְּתוֹךְ מִצְיֵי הָעוֹלָם עוֹלָה בָּאֵשׁ.
מֵלֶאכֶי הַמָּוֶת בְּמַסְכּוֹת קַרְנֵבָלִים
עוֹלִים אֵט מִתְּהוֹמֵי
בְּמַעְלִיּוֹחַ לִילָה.
כֹּל שְׂקִינֵיֹו הַשֶּׁמֶשׁ שֶׁנֶּאֱגָרוּ בְּדַמִּי,
מִצְפּוֹת מִזֶּה עֲשָׂרִים וְשֵׁשׁ שָׁנִים
לְזִרְיָהָ הַגְּדוֹלָה.

*

כְּגִי שְׁפִתֶיךָ מִסְמָנִים
אֶלְפֵי גְּשִׁיקוֹת-לִילָה שְׁגוּעוּ
אִי-שֶׁם בְּאַנְחוֹת —
עֲקֵבוֹת מֵאַהֲבִים עַל גּוֹפֶךָ
אֲנִי מוֹצֵא בְּכֹל בְּקָר
עַתָּה שָׁב גּוֹפִי מִחִלּוֹמוֹת רְחוֹקִים.
לִבֶּךָ שֶׁבֶץ בְּרִקְתָּ אָבִיב
— אַהֲבָה —
וּבֵין שְׂדֵיךָ סֵהַר מִיָּהָם
נִחְכָּא.
אָבֵל בְּעֵינֵי הַדּוֹהוֹת צֵל-יָרֵם
נוֹדֵד, שְׁחוֹק-פָּנִים וּמִתְיַפֵּם.
וְלִילָה מִתְרוֹצֵץ בְּלִבִּי וְרוֹצֵם
אֵת כָּל שְׂאֵלוֹתַי.

גבריאֵל בן־שמחון : שירים

משיטים
לתוף שצרי
להקות־ברבורים ונחלומות.

*

הזילה —
הזרס הזגל זגק מתוף
מציל השמים
ובצל
האדמה הרחבה לכל פנותיה
לציני הוא בצלה
לא. הזילה בתוך צה מלאכותית
מתעברת האדמה
בתוך קת הזרס המלא
מאונן של השמש
לו ידעה האדמה את הכחש
לו ידעה האדמה שהבצל משמש
את מטת אחותה מאחרי גבה
לו ידעה האדמה את הבגינה
לו ידעה האדמה
שגשג בשוף אורי שלי
צל שגשג מצאי בדוריה
ונותר בשק
לו ידעה...

אגרוסי מתפצל לאלה.
פני מתרסקות באור.
שצרותי חותרות פנימה לגדל.

הזרס מצל הסמטה רנה וקחוט
ונהחמות קבדות צל פי.

רק בד המלקלה שלף פולט מלותיו בתמיד.

*

חמש אצבעותיך —
חמש יונים מן השוקך
חמשה שפנים ממקמקים
חמשה שבילים לבנים למקדש.
לפצמים הן חמש צפירות
משוכות
חדות
וקמוגות
של ספינת־בשורה.
לפצמים
חמש מפרשיות עגנות בתחרות.
(אשר תנצח בנהן, אקיפנה טבעת־נהב).
לפצמים, יקתי.
חמש אצבעותיך
בחמשה נחלים מאגדה יפה

איתמר אבן־זוהר : שיכור מביט בחוח

עיון בשירה הסקוטית של היו מקדיארמיד

בארצנו, שבה עדיין יש ללשון האנגלית, משום מה, מנופול למעשה בבתי־הספר, ובה כל תלמיד־גימנסיה ששמותיהם של רילקה וורלן הם לו כספר החתום כפוי ללגום את מימיו של וורדסוורת, קלושה מאד הידיעה על סקוטלנד, שכנתה הצפונית של ארץ הלשון האנגלית. אמנם יצאו לה לחצאית הסקוטית מוניטין, ומפעם לפעם גם מופיע השם רוברט ברנס באנתולוגיות מתורגמות של שירה, ואף בלדות סקוטיות עתיקות תורגמו לא אחת, אך עם זאת ספק אם יש לו לקורא הממוצע מושג ברור על שום מה נקראו „סקוטיות“ דווקא. וכיוצא בזה הרבה.

הבא בתחומיה של סקוטלנד באוצר־ידיעות זה נדמה לו שהוא מהלך בארץ אגדית שמסורות ולשונות משונות משמשות בה מימים מעורפלים של ראשית תולדות האי הבריטי. תחילתו של דבר בנוף המשתנה מרגע שעוברים את הגבול האנגלי: הדרכים נעשות צרות, ההרים קירחים, שמות העיירות משנים צלילים, וכשמגיעים אל הערים הגדולות בשפלה שומעים גם צלילים שונים של לשון. בדרום המגובע עוד פורחים האפרים, אך משעה שהולכים וקרבים צפונה מסתלעת האנגלית והולכת, וברוב המקומות עדיין אינה אנגלית כלל אלא אחד הדיאלקטים הצפוניים של הלשון הסקוטית, שנעימה סקאנדינאבית מובהקת עולה בה. אט־אט מתקרחים ההרים, הנהרות והדרכים מזכירים את נופיו הרחוקים של הגליל. הנה טירת אינוורנס, שממנה היה מאקבת שופך ממשלתו על סקוטלנד העתיקה. עיירה שלווה, שהיתה פעם צומת־דרכים של ארץ־ההרים. בציציתו של צפון מצטנעים ההרים, אלא שבדרך אל המערב הפרע גדל הולך, השממה ההררית מאיימת, ונדמה לנוסע שהנה יפרצו אל הרכבת אנשי־פרא בלשון רסוקה וסלעית. השמות מרובי־עיצורים, אך הצלילים מתנגנים. וכך כל הדרך אל האיים וכל הדרך מן האיים, במערב הטרוש ומבותר־האגמים. כאן ארץ הקלטים. מאות שנים שמרו על לשונם, באיים הרחוקים, בלואיס האגדי, בסקאי. עתה שומעים גם כאן אנגלית, אך הנעימה שונה לחלוטין. הבריות שחורי־שער, קטני־קומה, לבביים. מפעם לפעם עולה גולגולת סקאנדינאבית מתוך ההמון הקלטי. ספק מקרה, ספק סימן להיסטוריה. בצפון, אומרים, באיי־שטלנד, עדיין משתמרת לשון סקאנדינאבית עתיקה ממש.

נדמה שדפיו של ספר ההיסטוריה עודם חיים ונושמים. עדיין יש קלטים, עדיין יש סקוטים־סקסים, עדיין חיות כל הלשונות הללו בקצת הצנע, כלות והולכות מפי המדברים אך משאירות את נעימותיהן לירושה. עדיין יכול סקוטי להלך בחוצות אדינבורג, וכאשר הוא שומע פלוני מסיח בדברים מיד אומר עליו שהוא סקוטי־סקסי או שהוא קלטי. עדיין שולט חוק הכנסת־האורחים בהרים, הגוזר לאַרְחַת

גם את השונא. לשווא ינסה זר להתמצא בקלחת. אך יש ספריה היסטוריה עבי-כרס. בראשית היו הפיקטים, אומרים הספרים, אחרי-כן באו הקלטים-האירים למערב והאנגלים-הלותאנים למזרח. לימים כבשו המלכים הקלטים את המזרח וקיבלו עליהם את לשון נתיניהם ואת ארחותיהם. הקלטים נעשו עם שני-במעלה. לשונם שלהם, שמלכתחילה נקראה „סקוטית“, החלה להיקרא דרך-כבו „אירית“ או „גלית“, ואילו „סקוטית“ זו באה לשמש שם ללשון הגרמנית-הסקאנדינאבית שפשטה על פני כל האי הבריטי ונתפצלה ללשונות-לשונות שהחלו להתפתח בפני עצמן, בלי קשר זו אל זו. לימים נכבש הדרום על-ידי הנורמנים מצרפת, והלשון האנגלית לא נתאוששה ממפה זו אלא כמה מאות-שנים לאחר-מכן. אך בימים שצ'וסר היה מעלה את „מעשיות קנטרברי“ שלו כתבו בצפון סקוטית; ובימים שפוחו הפוליטי של הדרום כפה את לשון הדרום על צפונה של אנגליה שיגשג בטרטוריה הסקוטית, סביב הצרחה-מלכות באדינבורג והאוניברסיטה סט. אנדרו, מיטב הספרות בלשון הסקוטית. תקופה זו שנמשכה משנת 1450 עד 1603, העלתה משוררים ודראמתורגים גדולים כדוגלאס, דונבאר, סקוט ומונגומרי. אנגליה נחשבת אויב, קשרים עם צרפת נרקמים בלי סוף, יש תסיסות דתיות ופוליטיות, מארי הסקוטית מנסה לקשור אך היא נשבית ומוצאת להורג במבצר-של-לונדון, אחר שנים רבות של מאסר. אליוזבת מעלה את כוחה של אנגליה בימים. אחרי מותה של זו יורד המלך הסקוטי גיימס ללונדון, וכבר הוא כותב את ספרו על מעשיה-הכישוף בלשון אוקספורד ולונדון. סקוטלנד הזועמת והמתקוממת יורדת מגדולתה. הסוחרים אצים לשלוח את בניהם להתחנך בדרום, הפנסיה מקבלת את התרגום האנגלי של התנ"ך. האריסטוקרטיה שומרת על יחירתה, אך לא על לשונה. הלשון הסקוטית, פרי התפתחות טבעית של הלשון האנגלית-הקדומה, הולכת ונעשית „לשון איפרים“. הספרות מידלדלת, הפיצולים הדיאלקטיים של הלשון מחריפים והולכים בהכרח. ובימים שהדרום פורח, נעשה הצפון הסקוטי פרובינציה המאוכלסת בצפיפות בשפלתה, שוממה ברוב חלקיה ההרריים והמערביים, בלא לשון משלה, כפופה לשלטון אוטונומי של האריסטוקרטים המתאנגלים. הרבה משפחות נדדו לדרום ועשו שם חיל (וגיימס בוסוול, „איש העולם הגדול“, יורד לאנגליה להתאבק באפרי-רגליהם של השכלתנים צרי-האופק מאסכולת סמואל ג'ונסון). אנשי צבא סקוטיים יוצאים להשכיר חרבם בפולין, ברוסיה, בשאר ארצות. נלחמים עם השוודים או נגדם, עם המלך, עם הלאומנים, עם קושצ'וסקו נגד רוסיה. וגם מולידים — עובדה לא מעוטת-ערך — ממזרים הרבה. לימים דומה שעולים חיים בסקוטלנד. רוברט ברנס כותב בלשון הסקוטית המדוברת של השפלה, שואב מן המקורות, אך גם נזקק להרבה צורות אנגליות. סיר וולטר סקוט מחייה את התלבושת הסקוטית. יש אוטונומיה סקוטית, שטרי-בנק סקוטיים, רשת-חינוך סקוטית. אך ברקע כל ההתעוררות המדומה עולה והולכת המהפכה התעשייתית. התעשיינים האנגלים שולחים זרועותיהם לצפון. הפפר הסקוטי עודו דומיננטי אך האוכלוסיה מועטה, ולקראת סוף המאה הי"ט עולים המרכזים התעשייתיים. העיר גלאסגו נעשית לבה של סקוטלנד התעשייתית.

הניצול גדול, תנאי החיים והדיוור גרועים ומושחתים. (האריסטוקרטיה שומרת בכל־זאת על אדינבורג מליפול קרבן לתיעוש. באוניברסיטה של סט. אנדרווס משחקים את הגולף המסורתית). החוקים מכריחים את האוכלוסים לשלוח את בניהם לבתי־הספר, והוואנדליזם האנגלי עושה שם את מלאכתו בקרירות קפדנית. הילדים באים ומדברים בדיאלקט הסקוטי שלהם (כי, כאמור, הלשון האנגלית ממש לא היתה אלא נחלת שכבות מצומצמות בלבד). אך המורים מכים אותם ברצועת־העור (ממש כך!) על כל „שגיאה” דקדוקית ומלמדים אותם לדבר „אנגלית נכונה”. את ההיסטוריה של סקוטלנד אין מורים אלא בצימום, וספק אם נער סקוטי יודע על פלישת הנורווגים לאיי־הצפון כמו שהוא יודע על פלישת הדנים לדרום. לספרות האנגלית מקצים מקום בראש בכל שלבי החינוך. תהליך הפניה מצליח לעשות בכמה עשרות שנים מה שלא נעשה בשטח זה בכמה מאות. קם דור של דוברי אנגלית מלידה הבו לדיאלקט הגס. הנכד אינו מבין את סבו. אינו יודע את התרבות ואת ההיסטוריה של ארצו. וכל זה, על רקע שינויים חברתיים גדולים. בראשית המאה, כאמור, היתה גלאסגו עיר־פועלים תוססת. בדרום התחילו לירוא שוב שמא „מצפון תיפתח הרעה”. האידיאלים הסוציאליסטיים קנו את הלבבות, כמו בכל מקום אחר בעולם. היו חששות למהפכה בעקבות מהפכת־אוקטובר. אפשר לומר ששיאה של דראמה חברתית־אנושית זו בא עם השביתה הגדולה במאי 1926. אותן שנים מלאות תקוות הופיעו גם אנשי „הרנסנס הסקוטי”, משוררים ואחרים, ובתוכם המשורר היו מק־דיארמיד.

ב

היו מק־דיארמיד (Hugh MacDiarmid)¹ הטיל את קבצי שיריו המסעירים בזה אחר זה אל הקלחת הציבורית. לא שיריו הסעירו את הציבור. „לעתים רחוקות ביותר הציבור נסער משירים”, כותב ויליאם אולד.² לשון שיריו היא שהסעירה את רוחם של המשכילים, ועד־מהרה הופיעו מאמרים שהתקיפו את „לשוננו המלאכותית” של המשורר. הקצף יצא עליו לא רק על שום שנטל לו לצרכי שירתו מלים מכל הדיאלקטים הסקוטיים ומפל שכבות הספרות הסקוטית, אלא על שכתב סקוטית בכלל. לימים כתב על כך המשורר והמבקר הסקוטי, סידני גודסיר סמית: „מקרה נדיר הוא שיהיה מיעוט של משכילים מתנגד לכך שיהיו משוררי ארצו כותבים בלשונה.”³

כוונתו של מק־דיארמיד לא היתה לסגור את סקוטלנד בבית־השבלול ולשיר הלל לאידיאלים לאומניים. כתיבתו בסקוטית באה לא מתוך נהייה רומנטית אחר לשון מתה־למחצה. שיריו היו מחאה, מחאה נגד דירדורה של ארץ שהניבה פירות־תרבות מעולים כל־כך, מחאה נגד טבעת־החנק הטורקלינית שפפו באנגליה על השירה, נגד השקפת־העולם הוויקטוריאנית הצרה בחוגי הדרום, נגד החנקת כל מקורותיה העממיים של השירה על־ידי „השכלתנים”. הוא שאף ל„רנסנס סקוטי”, שאף שתהיה סקוטלנד נוטלת בספרות העולם את חלקה שאבד לה עם ירידתה. אבל

ב"סקוטי" ראה לא שם גרדף ליוהרה גזעית. שהרי, כפי שנראה בנייתוחנו, אין הוא מהסס להלעיג על המסורות האריסטוקרטיות הסקוטיות. גם כותב היה את מאמריו והקדמותיו באנגלית ולא בסקוטית, ולא פעם ניטשטשה הסקוטית שלו בשירים עצמם עד כדי זהות עם האנגלית, ואילו קובץ שיריו המאוחר, "לזכרו של ג'יימס ג'ויס", כולו אנגלית, אף שהוא כולל התקפה חריפה על האנגלים. עיקרו של "הסקוטי" היה לגביו הוויית הניגוד ל"אנגלי", לא ל"אנגלי" כגזע אלא לאותה תפיסת שירה (ותרבות) שהיתה בעיניו עקרה. חסרת שרשים, חסרת מקוריות. והאם מקרה הוא שבאותן שנים מופיע ספרה-השירה "בארץ השממה" לת. ס. אליוט, מופיעים עזרא פאונד ואחרים, המנסים לחולל בשירה האנגלית אותה מהפכה שחוללו בודלר—רמבו—ורלן—מאלארמה בשירה הצרפתית? הכתיבה בסקוטית לא היתה אפוא עיקר כשלעצמה, אבל היתה חלק בלתי-נפרד מרנסנס זה, כדרך שאומר סידני סמית הנזכר: "זה הרעיון שרוחה של סקוטלנד עשויה להתחיות התחיות של ממש רק בחזרה למקורות — הרעיון שסקוטית היא לשון ולא ערב רב של דיאלקטים (או אפילו דיאלקט אחד, כדרך שאומרים הפסילים). לשון המוכשרת לעמוד במבחנו של כל נושא שבעולם... וראויה היא ויפה היא לכל סופר סקוטי יותר מאנגלית, מאמריקאית או מאספראנטו".⁴

מקדיארמיד הופיע לראשונה בקבצי-שירה ליריים, אך עד שלא התנער הציבור מן הסערה שעוררו הללו יצאו בזה אחר זה שירים ארוכים ורעיוניים: "שיכור מביט בחוץ" (A drunk man looks at the thistle), "שלושה המנונים ללנין", "לנחש המתפתל" (To Circumjack Cencrastus), ועוד קבצים הדנים בכל הנושאים הנצחיים של השירה בלבושים שונים, ולא אחת תוך דיון גלוי ופשוט במצבה של סקוטלנד. בניגוד לשכניו האנגלים, רואה הוא את תרבות העולם תרבות אחת ויוצא לחפש אוצרות בארצות-נכר; מוצא את כל האמיתות הנצחיות בדוסטויבסקי, בבלוק, במשוררים צרפתים, גרמנים, קלטים, בולגרים. אף עם ביאליק הוא נפגש בווינה ושומע מפיו הלכה בשירה. אחר-כך הוא שב בכל המטען הזה לסקוטלנד כדי להמשיך בתנועת הרנסנס. התנועה לא סחפה המונים. עוברות שנים. בגלאסגו עדיין מהלכות חשמליות בנות מאה. עדיין בונים משכנות פועלים כתלי-נמלים. אך התסיסה עברה, הרוחות הערות קהו. באה מלחמה, אידיאלים הרבה נהרסו. רק מינוט מובחר התלקט סביב "תנועת התחיה". תהליך הטמיעה הלשוני עודו נמשך, עדיין שולט הוואנדליזם בבתי-הספר, אולי רק רפה במעט. התחייה המקוה לא באה. הנער הסקוטי עודו בור בתרבות עמו; צרפתים, אמריקאים ורוסים מגלים בה ענין רב ממנו.

דוד דייכס, יהודי, מרצה באוניברסיטה של קמברידג', כותב בשנת 1953 על מקד'יארמיד: "בימינו", אומר דייכס, "כבר ודאי מיותר להגן על הסקוטית הסינתטית של מקד'יארמיד". המבקרים האנגלים "מכירים" בו, המשורר נחשב "אחד מגדולי המשוררים הבריטיים" במאה העשרים, מוכנס אפילו לכמה "אנתולוגיות של השירה האנגלית". אך כשיוצא ספרו האחרון — הכתוב, כאמור, אנגלית — "לזכרו של

גיימס ג'ויס", נגד "זיוף גדולתם התרבותית של חמשת הגדולים", ויורה לא פעם חצי אירוניה חריפים בצרות־המוחים של האנגלים (כי כאן הפך מקדיאמיד, בעקבות ג'ויס עצמו, אנגלו־פוב מושבע). קומם עליו את כל מבקריה של אנגליה. אין אנו באים כאן אל שירתו של מקדיאמיד מתוך נהייה אחר קוריוזים, מתוך הזדהות עם תנועת־התחיה הסקוטית, או אף עם מתאתו התרבותית־ספרותית נגד מה שאפשר לקרוא "התפיסה האנגלית" של הספרות. אנו באים אליו לפי שכתב שיר הלא "שירה לאומית" נוסח הרואי ופמפלטי. ספק אם התחולל אצלו, אצל האיש מקדיאמיד, אותו קרע טראגי נורא בין השירה ה"אישית" ל"לאומית", אותה "הסגרה לחוצות ולתוף", שעלתה לו לביאליק. אני אומר "ספק", לפי שבניגוד לביאליק, ועל אף שנטש את הליריקה הטהורה, ניטשטשו אצלו התחומים בין הלאומי לאישי והלאומי לאוניברסלי, וגם כשהוא מדבר בלא כחל ושרק על סקוטלנד עצמה, דרך־פשט, עדיין הקורא יודע שהוא קורא שירה.⁵

ג

תחילתו של מקדיאמיד ב"בנאות־דשא לבתי". אקספרימנטים של ליריקה מעוטת־מיתרים, שהיו בשביל היוצר מעין אבניים לנוסח הלשון הסקוטית שהחל ליצור דריכה ראשונה על קרקע שירית בעלת מוטיבים עצמיים ופשוטים. אפשר לומר, כי שני קבצי־שיריו הראשונים — "כליל שירים" (Sangschaw) ו"משקה בפרוטה" (Penny Wheep) — הם המשך המסורת של ברנס, מסורת ילודת השפלה הסקוטית הפורחת. המבקרים אמנם היו מאוחדים בדעתם ש"לרמתו של ברנס אין השירים הללו מגיעים", אך כאשר נטש המשורר את דרך הליריקה הצרופה נמצאו לא מעטים שהצטערו על כך. מכאן והלאה מקדיאמיד מפתח את כל מה שהיה גנוז בצלילים המועטים של הליריקה שלו, אך אינו מפתח במיוחד את הליריקה למדרגות גבוהות יותר ממה שהשיג בשני קבציו הראשונים. הומור, ציניות, מאקאבריות (כמו בשיר "קראודינאו") ומוטיבים "ברוניוניים", שאפשר למנות בשני הקבצים הללו, מתרחבים בקבצים הבאים, אך משתלבים זה בזה ושוב אינם נוטים לכיוון אחד מובהק.

ספרו השלישי של המשורר הוא אפוא בגדר מפנה בשירתו. זהו שיר ארוך — פואמה התופסת כמאה עמוד. הצלילים הליריים נבלעים כאן במקלה גדולה של קולות. פואמה רעיונית חריפה, שלא חסרה בה סאתירה בצד החוויה השירית. ואפשר מאד, אף כי אין אנו מתימרים לפסוק כאן דבר, שזהו קובץ־השירה היחיד של מקדיאמיד שבו יש איזון קלאסי של תוכן וצורה, רעיון ושיר. הקובץ "שיכור מביט בחוץ" הוא דיון באספקלריה של השכרות, והשכרות לגבי מקדיאמיד, כמו לגבי רוב המשוררים בעולם, היא "ההוויה של ההזיה", אם נוכל להגדיר זאת כך. הדברים שאומר השיכור, שפכיכול אין בהם קשר הדוק והגיוני, יש להם אותה משמעות כמו לחלום בשירה ובפרוזה המודרנית: חשיפת הדברים שמאחרי המוחשי, חשיפת העולם שמעבר, העולם שמתחת להכרה, העולם שהוא למעשה הכוח

המניע של העולם שאנו מכירים בפכחותנו. עולם האמת, כפי הציטטה שמביא המשורר מאלקסנדר בלוק:

לִקְוֹן שְׂכוֹר אֶשְׁמְאִי, חַי נְפִשִׁי, צְדָקָתְךָ.
בְּיַדְּךָ גַם אֲנִי: בֵּינֵינוּ הָאֱמֶת.

החוה — זהו סמלה של סקוטלנד. אך סקוטלנד מופיעה בקובץ זה בשני פנים: כמאקרוקוסמוס וכמיקרוקוסמוס. כלומר: כסמל לעולם כולו, ועל דרך הפשט. והשיכור, שאור־הירח מנחה אותו בלילה, מתקשרות בראשו כל מיני מחשבות וקטעי מחשבות, פושטות צורה ולובשות צורה, וכל ההרגשות הבודדות וכל שבירי הוויתו מתחברים במומנט של האהבה. האהבה לארץ, לעולם, לחיים — כולן מקופלות באהבת האשה. וכמו ה"חמוטל" של אלתרמן, המופיעה בהזיה הנפקחת עם היין, כן גם שר השיכור של מק־דיארמיד:

יָרַח כָּמוֹ רְאֵי חֶלֶק,
הַחוּם — כָּמוֹ צְצָמִי;
אָבֵל לֶאֱזֹן חֲמֵקָתְךָ, רִיבָה,
נִבְצָר, נִבְצָר מִנִּי.

הָאֵם הָיִית דְּמוּתֵי שְׁלִי
שֶׁנֶּשְׁקָה בֵּינֵינוּ?
אֶבִּיט בְּךָ לְהִבָּא בְּכוּס,
שְׁלֵא תִשְׁעָה הַעֲזֵנוּ.

כִּי כָל אֶדָם הוּא דְמוּת עֲצָמוֹ
הַפּוֹךְ מִגּוֹ לְבַר,
וּכְדוֹקְטוֹר גְּקִיל זֶה, מִפְּנֵי
כָּל מִיסְטֵר הַיָּד נִסְתָּר.

שורות־שירה אלו עשויות להעמידנו על הפרובלמטיקה של הפואמה, אם לא כדי לרדת לעמקה, לפחות כדי לתפוס כמה מחוטיה השזורים. הירח הוא ראי, והחוח נשקף בו. החוח מזוהה עם ה"עצמי", החוח הוא סמלה של סקוטלנד. השתקפות של ערכים, שהם נפרדים כביכול ולמעשה הם אחד, כי "להיות סקוטי" בפואמה פירושו נאמנותו של אדם לעצמו:

לֹא אֶטְמִין רְאֵשִׁי בְּחוּל כָּמוֹ יָצֵן
וְלֹא אֶשִׁים אֶת מְבַטְחֵי נַק בְּעֵינֵי.
חוּשֵׁי יוֹרוֹנֵי דְרָךְ; יֵאמְרוּ אֲשֶׁר יֵאמְרוּ,
אֵךְ לְעוֹלָם אֶהְיֶה אֲנִי צְצָמִי.

אין לי ספק, כי אינה פילוסופוס
 אשש תורה בחוץ-לארץ להקים
 כל זאת; אבל אני בן-סקוטלנד שהולך סומא
 אחר אינסטינקטים סקוטים עתיקים.

ועוד:

ולו יהי הלכת: להיות מה שהנכם
 אם תשמעו אחרת, אל תלכו עמם.
 להיות מה שהנכם, ולהיות פהלכה!
 לא נה דבר קשה מזה לבני-אדם.

המונט האלגי השזור בפואמה נובע רק מתפיסה זו: בני סקוטלנד, שכחתם להיות
 מה שהנכם, שכחתם אפוא להיות בני-אדם. אתם חקיינים, אין אתם קיימים אלא
 כיום עלוב של סמוך-על-שולחן. אבל נאמנותו של אדם לעצמו היא הדרישה הקשה
 ביותר המועמדת בפניו, ורק אהבה גדולה עשויה להמריצו לכך, ועל כן לא פעם
 הוא מתמרד נגד הדרישה החמורה, נגד „החוח“ העומד לו לטען. בעוד שאור-
 הירח משקף את החוח ואת עצמו רק בזכות קיומו של החוח, הרי לולא היה קיים
 החוח-האשה אולי יכול היה ללכת עם הירח לבדו, חפשי מן הדרישות הקשות
 שהוצבו בפניו:

או שמא חוס תצשי אותי, אשה? אבל הן לך
 הייתי מאשר כמו אור נרם, בלי חשבון.
 וגם הרתתי בך, בבוז שחוקך נקר,
 בך שהפכת חצי עולם פחוס במדרון.
 בך שסומכת על אור הנרם ומשנתהו
 לצמח מקלל זה העומד לי לטען.
 אור הנרם הוא החפץ שהינה לי
 לולא מצפון ארור זה שנתת בי כאן.

ובמקום אחר:

אשה אוהבת היא האור

ושוב:

אור הנרם הוא ידיצת עצמי,
 אני החוס, בנרם מתגלים.
 מתצית דמותי עצמה מוצאת לה בך,
 מתצית ידיצתי בתוך צינך תלין.

ציניף — אור ירח השאוי משמש.
 ממך שאלתי ידיעת עצמי.
 ונדברים שאת בלבד תבהירי
 מלבד אור-בראשית, לי נשארים סתומים.

שפתך החריקה, צחוקך הער, ציניף,
 ודם אשר יחיש את דפק לבבי,
 יחשיכו צהרם, יאירו לי בליל
 יתנו לי את האור או את חשבת השבי.

גדלי בתוף-תוכי, פרצי והוציאני
 מתוף התהו לרגע ולישון,
 צדי כמו החום לאור ירח כס
 אהפף לשושנים על גבע היגון.

אבל מסכת זו של היין-החוח-האשה-הירח מפנה מקום, בהמשך הפואמה הארוכה, לאלפי נימים אחרים — למלים של לעג וסאטירה על סקוטלנד של הפשט, על „המסיבות וארוחות-הערב לכבודו של רוברט ברנס“ בעוד ש„אף לא אחד מעיר ידע מלה של ברנס“, על האצילה הסקוטית, שאיבדה את כל עצמיותה והשאירה לעצמה את „החינוך האצילי“ (זה פירוש המלים „אגודות סט. אנדרוז“ שלהבא) ואת הבגדים של איש-הצבא הסקוטי, שכירם של זרים:

ואוי! חשבו שיש כאן חברים
 של אגדות סט. אנדרוז השנים נחרים
 על פי כתבו לצתונים, לפגי שקבם לישון,
 על כפתורי הגדוד ועל שרוכי נצלים,
 או הקוראים ב"אנגליה" במובן "קריטניקה",
 או עוד דא-הא על ארץ-ההרים,
 קרבות ורום-הניחש, ושיד-יוד-ע-מה,
 במלא שלהבת פטריוטים מסורים!

ואז באה קריאת כאב:

Sic transit Gloria Scotia

— קל פרחי היצר נדרו רחוק

וקריאה לברנס — סמל ההתחיות של הרוח הסקוטית:

כפי הַלְנָאי הַיִּיתָ פֶּאן — כֹּל הָעוֹלָם וְקִיק
 לְאַנְשֵׁים כְּמוֹךָ, וְסִקּוֹטְלָנְד קל-וּחֹמֶר!
 הוֹיִסְקִי שֶׁהִנֵּה צְלִיךָ פֶּעַם לְשִׁכְיָנָה
 נִדְרָךְ לְקַרְתָּנִים שֶׁל מְלֵל וְלֹא-אִמֶּר.

ובתוך שפע מוטיבים אחרים מופיע דוסטויבסקי, סמל הנאמנות לעצמיות, לדעת
 המשורה, הוא מכריז:

אֲנִי בְּאַרְץ הַחוּס
 כְּמוֹךָ בְּאַרְץ רוּס.

ובמקום אחר:

כִּי כֹל שֶׁסְּקוֹטִי הוּא, הוּא בְּתוֹכִי
 וְכֹל שֶׁהוּא רוּסִי, אֲתָה אוֹתוֹ נִשְׁאַתָּ.

וכך, מבין צלילים של לעג ואהבה הומור וקובלנה, עולות לפנינו שורות של שיר
 שהוא כולו אמונה, כעין המנון אדיר לחיזיונותו של הגזע האנושי:

עֲלִים כְּמוֹשִׁים נוֹפְלִים סְבִיב בְּשִׁלְג.
 הִנֵּה סוֹפֵת הַשִּׁלְג — דֹּסֵק הָעוֹלָם.
 פֶּאן אֵין אָדָם — בַּק שֶׁכְּחוֹן וְאָנוּ,
 קְבוּצוֹת הַנּוֹדְרִים הַמְּחַשְׁשִׁים בֵּיתָם.

הַכּוֹבָבִים הֵם יְסוּדוֹת בֵּית-כְּפָר יִשָּׁן
 וְנִרְקִיסֵי הַזְּמַן מְלֹאוֹ אֵת הַסּוֹפָה.
 אָבֵד כֹּל אוֹר אוֹהֵב; וְגַם הָרוּחַ
 עוֹלָה וּמִפְרִידָה אוֹתִי כְּחוֹק מְמָךְ. 6

רוֹסִית אֵינִי יוֹדֵעַ, אֵינֶךָ יוֹדֵעַ סְקוֹטִית,
 קוֹלְנוּ לֹא נִשְׁמָע מִתּוֹךְ רוּחוֹת גּוֹעוֹת.
 הַשִּׁלְג כְּכֹר כְּבֹד; אַךְ לְבוֹתֵינוּ
 בְּסֶצֶר נִפְגְּשׁוּ כְּלֵהבוֹת תּוֹעוֹת.

וְשָׁם עוֹלִים הִיִּקִּיד, שֶׁלְהִקֵּת וְאוֹרָה,
 לְפָנָיו הַשְּׁבוּר הַרְס מְמֵלֹא אוֹתָם.
 אַךְ הֵם נוֹשְׁמִים בְּשִׁלְג וְהֵם גְּדוֹלִים כְּרוּחַ. —
 הַחוּס יַעֲלֶה, אֲחִים, צְדֵי עוֹלָם!

היצירות שהוציא מקדיארמיד אחרי „שיכור מביט בחוח” — „לנחש המתפתלי”, „שלושה המנונים ללנין”, ואחרות — הן פיתוח של נושאים מתוך נקודות־מבט דומות, אף כי לא תמיד על רמה שווה. שלושת ההמנונים הם שירים של אדם שאינו חי בטרקלין של מאספי כריכות־ספרים נוסח ימי לואי ה־14; אך החומר מתגבר על המשורר: הכאב על העוני והדיכוי לא מצאו להם ביטוי נוקב. הם נראים לפעמים כמס־שפתיים לעקרונות מרקסיסטיים. היצירה הגדולה האחרונה, הכתובה אנגלית, „לזכרו של ג'יימס ג'ויס”, מצריכה עיון מדוקדק בפני עצמו, וכבר רמזתי על תכנה בפרק ב' של עיון זה. זהו כתב־פולמוס של אדם שספג לתוכו תרבויות ובעקבות ג'ויס הוא שואף לחרוג ממסגרות השפות הלאומיות והתרבויות הלאומיות המצומצמות לתרבות קוסמופוליטית, מתוך ידיעה שהרבה עמים קטנים יצרו ערכי־תרבות גדולים, ומכאן הלעג הנוקב לרגש־עליונותם הנעור־מתוכן של האנגלים, שבדרך־הטבע הם הדוגמה הקרובה אליו ביותר. גם ספר זה קשה להכילה, אף כי באירופה נתקבל בסבר־פנים. חובבי השירה ורטט השירה אולי יהיו נוטים לציין כאן בצער שמקדיארמיד איבד את הכשרון להיות שיכור ולהזות, למרות אלה־אלי הרמזים, שאינם עשויים לדובב באופן בלתי־אמצעי אלא אינטלקטואל אנציקלופדיסטי. אך יימצאו גם אחרים, שכוח דבריו של המשורר ומידת הזדהותם שלהם עמו ישכיחו מהם את כל השאר...

רחוקה סקירה זו מהיות דיון מקיף ומסודר ביצירתו של מקדיארמיד. לא הוזכרו דבריו בפרוזה ולא קבצי־השירה של משוררים סקוטים קלאסיים שהוציא בעריכתו. כל כוונתי לא היתה אלא להסב אליו אלומת־אור, ואולי להאיר בכך עיניהם של אוהבי־שירה, שעברו ולא ראו.

הערות

1. שם בדוי של ק. מ. גריב (C. M. Grieve). נולד ב־1892.
2. בתוך מאמר על מקדיארמיד.
3. מצוטט על ידי מ. ד. עצמו מתוך ספרו של הנ"ל: „הקדמה קצרה לספרות הסקוטית”.
4. ציון זה אולי יתמיה את הקוראים, ועל כן ראוי לציין כי בשירת אספראנטו קמה „אסכולה סקוטית”; משוררים צעירים בני סקוטלנד, שלא רצו לכתוב אנגלית ולא יכלו לפרוח בסקוטית והגיעו מתוך כך לפניית־עורף למסורות לאומיות נוקשות וליצירה בלשון על־לאומית זו, שאף בה הטיחו שהיא מלאכותית. לא כאן המקום לנתח תופעה מעניינת זו, אך ראוי לי למיצער להזכיר כי ויליאם אולד, מאסכולה זו, העניק, כמדומה, לספרות אספראנטו את ספר־השירה המקורי המעולה ביותר שנכתב בה.
5. הערה זו, חייב אני לומר, אולי יימצאו עוררים עליה בקשר לספרים מאוחרים של מקדיארמיד.
6. בשורה „עולה ומפרידה אותי רחוק ממך” הכוונה לדוסטויבסקי.

היו מקדיארמיד : קראודינאו

בְּקְרָאוּדִינָאוּ לְהִיּוֹת
בְּפִעִלִים פְּעֻמוֹנִים,
לְרֵאוֹת אֵיךְ מְקִירוֹת הַטֶּחֶב
יָקוּמוּ הַמֵּתִים!

זְכָרִים בְּנֵי יְרוּשָׁה וְזָקֵן
אֲשֶׁר יִרְאֵתִי פֶּעַם,
יָרוּמוּ מִתְּלֵי עָפָר
וַיִּגְדְּפוּ בְּרַעַם,

וַיִּגְנוּ אֶת אֱלֹהִים
וְאֵת צֶאֱן מְלֶאכֶיךָ
— הַטְּרוֹנִים אֲשֶׁר גָּרְמוּ
לְרַע הַזֶּה הַרְבֵּי!

לְשׂוֹא יֵאמְרוּ נְשׂוֹתֵיהֶם
לְתֶקֶן אֲשֶׁר פָּרְעוּ.
הֵי, אֵל אֲמִיץ! לְמִי לֵב מוֹל
זְכָרִים שֶׁל קְרָאוּדִינָאוּ!

הוּ, מִי קֹדֵם לִי כֹאן, רִיבָה?
מִי הַפְּלָה, אֲשֶׁר חוֹחִים
זוֹרְחֵי לְבָנוֹת אֶלְמָה הִיא?
חֶסֶן עֲדִין לֹא יָדַע
כִּי יִרְמָה הַלֵּיל.

כִּי הוּא יָקָר לָהּ מִן הַפֶּעַל
יָקָר לָהּ מִצְעָמָה,
שְׂבָחוּלִיָּה לֹא רָצָה
אֵךְ הַתְּצַכּוֹר עָמָה.

הו, מי קדם לי כאן, ריבה
 ואי הדרך בא הוא?
 - אדם שמת טרם אולד
 הבע הנה בצע הוא.
 וכך השאיר, בעל גויה,
 את בתוליך לי?
 - זה כל אשר מימך בראשית
 תמן עלמה, בעלי.
 אף אני רף אתן, בחור,
 דנים חרוצות,
 לך יהיו כוכבי שדי,
 שוקי המהקצעות.
 ועל שפתי שוב לא תזכר,
 תשכח בתלמלי.
 את הזרעים אשר אספו
 ברחם בתולי...

ת ם

צינים שכחלות היו כמו פרחי דגן
 שוב לא תעצפסנה.
 לא עוד קריאות של צחוק נוצץ כמו ברק
 ברוח תרפרסנה.

פנים שאדמים היו כמו כרבלת
 אפרו כאבן-צד,
 וגבר בלי אשה שוכב צתה
 ציוב - בךד.

(מסקוטית : איתמר אבן-זהר)

אריך נוימן : על מרק שאגאל

מרק שאגאל. הצייר המוזר מוויטבסק נחשב דרך־כלל רומנטיקן, צייר פולקלוריסטי. יש המטעימים את תכונתו ה"ילדית" או הפרימיטיבית, אחרים מטעימים את הצד האידילי של נעוריו בעיירה קטנה, או את סביבתו היהודית. אך כל הפירושים אלה מתעלמים מן העיקר.

אין הוא צייר גדול מן הסוג שבצמיחתו המודרנת הוא מקיף והולך שטחים גדולים יותר ויותר של העולם החיצון או הפנימי. אין הוא גם צייר תהפוכה כוונ־גוף, שבכל עץ־ברוש בפירובאנס היה חוזה בכל להט נפשו את העולם המודרני הקס־ונולד. אבל יחיד הוא במינו בעומק הרגש שהעבירו בדרך הביטויים השטחיים של הוויתו הפרסונאליסטית אל דימויי־היסוד של העולם, המסד שתחת כל הוויה אישית.

קראו לתמונותיו שירים, קראו להן דימויי־חלום, להרמיזו שכוונת ציורו התפשטה אל מישור המנותק מכל ציור — אפילו זה של ימינו־אנו. אולי רק הסוריאליסטים, שמטעם זה קראו לו לשאגאל הסוריאליסט הראשון, שותפים היו לכוונתו, שבמובן מסוים אפשר לקורא לה היעדר־כוונה. אבל — וזהו עצם־עצמו של הענין — שאגאל אינו סוריאליסט הפועל מתוך חוסר־הכרה עיור של אסוציאציה פרוידיא־נית חפשית. מציאות עמוקה, אך בשום פנים לא בלתי־מעוצבת, מוחשת ביצירתו. החוק החלומי של תמונותיו נובע מתוך איזו אחדות־רגש, המשתקפת לא רק בהתפתחות הסגולית של המיגוון אלא גם בזיקה בין הסמלים הנערכים מסביב למרכז הטבעי של התמונה. מרכזים סמליים אלה בתמונותיו של שאגאל הם בלי ספק מוצרים ספונטניים של האל־מודע שלו, ולא גזורים מן האני שלו. התודעה המבצעת את ציורו נוהה אחר הלך־הרוח וההשראה של האל־מודע. האחדות וכוח השיכנוע בתמונותיו הם ביטוי לצייתנות שבה הוא מקבל את כוונת האל־מודע שלו. כמדיום, שאינו נזקק לרשמים ולהשפעות של העולם הסובב אותו, הוא הולך אחר הקול הפנימי הדובר אליו בלשון של דימויים.

כאן אנו נוגעים בפרדוקס יהודי מרכזי אצל שאגאל: נבואה שבה אין האלוהי מדבר במלים, כמימות־עולם, אלא בלשון המסתורין והדימוי — סימן מובהק לתהפוכה שהתחוללה בנשמה היהודית.

הלשון, ויותר מכל — לשון הדת הנבואית, אכן מעוגנת היא באל־מודע, על זרם הדימויים שלו; אבל היהדות והנבואה היהודית הוטבעו בחותם ההדגש האָתי של תודעה ששאבה את כוחה המרכזי מדמיונה אל כוחו המרכזי של האָל היחיד. הדרכתו הקטגורית של הרצון הנבואי הוזה חידדה כל־כך את כוונתם של כוחות האל־מודע הניצבים מאחור, ליהטו וליבנה אותה כל־כך, עד שקיפחו הדימויים את צבעיהם; הפרחים הסגוגניים של חיי הנפש נשרפו לאָפר.

אך בשאגאל צץ בפעם הראשונה משהו בעצם אותו רובד נפשי שממנו שאבה הנבואה היהודית את כוחה, ומשהו זה מדבר בלשון של דימויים וצבעים. במצב ההיסטורי החדש, שבו חלה בעם היהודי תמורה בעומק המרכזי של האל־מודע שלו, מדברת הנבואה בלשון חדשה ומשמיעה תכנים חדשים — ראשיתה של בשורה יהודית חדשה לעולם. נשמת היהדות, שההכרח דחק אותה לתוך קליפת הבידוד, משתחררת, מעמיקה שרשיה באדמה, ומתגלה באביב־ליבלוב חדש.

למעוף־עין ראשון דומה כי אין שום דבר רב־רושם במיוחד בקרנתות היהודית של שאגאל. הפולקלור, האידיליה של הכפר, העיירה היהודית על הבורגנות הזעירה שלה, זכרונות־ילדות — שוב ושוב זכרונות־ילדות. מה חשיבות לעיירה היהודית הזאת, לכל קרובי־המשפחה וזוגות המאורסים האלה, לתמהונים ולמכנרים האלה, לחגים ולמנהגים האלה, לנרות־השבת ולפרות, לספרי־התורה וגדרות־הכפר האלה? ילדות — זאת הסביבה שממנה לא נמלט שאגאל מעודו ואליה הוא חוזר וחוזר, בלי שים לב לפאריז ולאירופה, למלחמות־עולם ולמהפכות. כל זה יכול להיות נחמד ונוגע־אל־הלב, אלא אם כן נבחר לראות בכך רגשנות חולנית. בדין יכול אדם לשאול: האם זה הכל? מה כל הרעש? האם אין כל זה אלא זריאציה של פרימי־טיביזם מודרני, רק מין אמנות עממית ססגונית, רומנטית? שאגאל לא יתן לנו כל תשובה, מסתבר שלא יידע כל תשובה; רק חייך יחייך ויוסיף לצייר את עולמו הססגוני, אותם בתים קטנים, אותם זכרונות־ילדות, אותם קטעים צבעוניים של עולם שחרותו: פרות וכינורים, יהודים וחמורים, נברשות וחתן־וכלה. אבל בתוך אלה יש מלאכים וירחים, אִשים בוערות, ועינו של אלוהים בכפר. שכן מה היא הילדות אם לא תור המאורעות הגדולים; הזמן שבו הדמויות הגדולות, סמוכות וקרובות, מציצות מאחרי פינת הבית השכן; הזמן שבו סמליה העמוקים ביותר של הנפש הם ממשיות שפכל יום, והעולם עודו מאיר באורם של נבכי־מעמקיו? הילדות הזאת זרועותיה שלוחות לאחור, אל קדמת הטרומ־היסטוריה, והיא מחבקת ברוך את מלאכיו של אברהם כאת חמורו של השכן; היא חוזה את החתונה ואת הפגישה בין החתן לפלה באותה שמחה ובאותה צבעוניות קורנת שבהן היא חוזה את האביב ואת לילות־הירח של אהבה ראשונה. בילדות זו עדיין אין חציצה בין אישי לעל־אישי, בין קרוב לרחוק, בין ספוגי־הנשמה לעולם החיצון; החיים זורמים להם מלאים ושלמים כשהם מצרפים יחד את האלהות ואת האדם, את החיה ואת העולם, בזיוו ובצבעוניותו של הסמוך. סימולטניות זו של פנים וחץ, התופסת את העולם בנפש ואת הנפש בעולם; סימולטניות זו של עבר ועתיד, החוזה את הבטחת העתיד בעבר הרחוק ואת אשמת הדורות בחרדת ההווה — זאת היא מציאות ילדותו של שאגאל, והמציאות הנצחית של הדימויים הקדמוניים חיה בזכרון־ויטבסק שלו.

מטעם זה אין בתמונותיו מעלה ומטה, אין עצם קשוי, חסר רוח־חיים, אף לא קו מבדיל בין אדם לחיה, בין האנושי לאלוהי. בהתלהבות האהבה עדיין חובש האדם את ראש־החמור של טבעו הבהמי וקלסטר־הפנים המלאכי מאיר בתוך שוד ושבר,

כל תמונותיו של שאגאל חדרות אור אלוהי רווי-נשמה — שאינו משתבר בפריזמה של התבונה — אור שבימי הילדות הוא ממלא את העולם כולו; המציאות כולה הופכת סמל; כל פיסת-עולם נהפכת לרו אלוהי. הדעת נותנת שאין שאגאל „יודע“ מאומה על מה שקורה לו בתמונותיו, אבל התמונות עצמן יודעות ומעידות על ידיעתן. הנה כאן האהובה, שוב ושוב, בגילגולים איך-קץ, כנשמה, כמלאך, וככוח נוסף-ההשראה של הנשיי. בתמונה אחת — דאי בלי דעת על החמור לוציוס, האדם התחתון שאין-לורתקנה בסיפורו של אפולאיוס — חובש הצייר ראש-חמור כשהוא עומד ליד לוח-הצבעים שלו ודמות-הנפש הנשיית מנחה את עיניו כלפי מעלה; בתמונה אחרת המלאך עצמו הוא המחזיק את לוח-הצבעים שלו, ויש שדמות הנפש מציצה מתוך הלוח. בכל מקרה הוא נותן ביטוי לידיעה האל-מודעת שידו מודרכת ושיצור ארצי מקבל השראה והדרכה מכוח בלתי-ארצי, על-איש. בכל החזיונות האלה הגברי הוא קהי, בהמי, מצומד לקרקע, ואילו הנשיי פורח בשלל-צבעיה של קרינה עליונה, בלתי-ארצית.

הטעמה זו של הנשיי משקפת איזה דבר חדש מעיקרו בהשקפת האנוש היהודי, שעד כאן נראה היה, ברוחו ובמסורו, אבהני עד היסוד בו, כדי-כך שהנשיי, המדופא והמבוזה כמעט, יכול היה לדבר אליו רק באפיקים תת-קרקעיים. אצל שאגאל לא רק הצד הנוגד והמפצה הוא המבקיע ופורץ, כמו בזרמים התחתיים המיסטיים של ההיסטוריה התרבותית היהודית; יותר מכך הריהו נביאה של מציאות חדשה הקמה ונולדת, נביאה של תהפוכה ממעמקים. דבר זה לבדו הוא הנותן לנו זכות לדבר על שליחותו הנבואית של שאגאל.

דמות-הנפש הנשיית הממלאה את עולמו של שאגאל חורגת מתחומו האישי שלו, ובעצם היא חורגת מגבולותיה של כל קונסטלציה יהודית טהורה בת-זמננו; כי המעגל שהיא שרויה במרכזו הוא המעגל הקדמוני של סמלים אב-טיפוסיים, סמלים כגון לילה או ירח, כלה או מלאך, אוהב או אָם. אבל מפליא הדבר, ואפייני למצבו של האדם המודרני ושל היהודי, שהאָם-עם-הילד לעתים רחוקות היא תופסת את מרכזו של תמונות אלו. האָם דמית-המאדונה עם הילד, המופיעה בתמונותיו של שאגאל, תמיד מילאה תפקיד רב-משמעות בחיים היהודיים, בכוח הרגשי המחדש של הנשיי. אך היא נשארה תמיד סמל של כוחות קיבוציים, ומעולם לא נתגלמה באמת ככוח נשיי אינדיבידואלי בחיים, או ככוח נשיי שבמעמקי נשמתו של הגבר היהודי. אך העיקר הוא ההתגלמות האינדיבידואלית של הנשיי אשר בנפש האדם, וכך מופיע הנשיי אצל שאגאל וחולש על תמונותיו; כעיווי של הנפש הקוסמת והמקסימה, המלהיבה ונוסכת-ההשראה, המשנה עולם מקצה אל קצה במפל-הפוכב של צבעיה.

מטעם זה מרכז יצירתו הוא זיקתו של הגברי אל הטיפוס הזה של הנשיי; ומטעם זה מבלבלת בנאהבים באורה מסתורי, חוזר וחוזר, ממשותו הכמוסה של העולם. ויטבסק של שאגאל, ובדומה לכך פאריו שלו, מלאות אותם חתנים-וכלות, שלעולם

אין הוא נלאה מלציירם; בהם חיות אפלתם של רידופייללה והאור הזוהב של התפשטות־הגשמיות. החמור־שבגוף יכול שימעד, יכול שיפרוש כנפיים ויגביה אל ממלכות־עליון; בדמות מלאך־ענק, אדום ולוהט, יכול שיאחו בגביע אשר בו ייך השפרון המקודש; ושוב, יכול שיהיה הירח עומד סמוך כל־כך לנאהבים עד שהגשר הרחוק, כשוליה של מציאות, מציין את גבול הטרנספיגורציה שבה הנאהבים, המלאכים והפרחים שולחים ידיהם זה אל זה, שבה השתזרות הדחף והנפש, האנושי והאלוהי, הצבע והאור, היא תמיד המיפגש האחד החי וקיים מאחרי כל היתר, פגישת החתך עם הכלה. אך זהו מפגש האל הטרנסצנדנטי עם פנימיותם הנשיית; הפגישה של "כתר" ו"שכינה", של האלוהים והנשמה, של האדם והעולם, המתרחשת במציאות הפנימית של כל זוג בארצות־החיים.

הסמליות הקבלית והחסידית של המיסטיקה הנבואית נעשית כאן מציאות של איש שכור־אהבה, אשר לז'ה־הצבעים העשיר שלו מעיד שהאדם היצר נברא בצלם־אלוהים, ואשר בתמונות שהוא מצייר מחיי האדם בעולם מתחדש מעשה־בראשית בכל עת תמיד.

הנאהבים הם חותמו של האלוהים בעולם, החותם שבו בריתו עם מציאות האדם מתאשרת בחינת קשת־ענן חדשה של הבטחה. כי למרות כל האימה, למרות כל הפוגרומים והצליבות, למרות כל השריפות והמלחמות, החיים הארציים האלה הם תנחומיה של האלהות עצמה, אם מקבלים אותם כחיי־סמל — כפי שהם באמת.

הפרה הלבנה, הרובצת ליד היהודי המעוטף בטלית־בדידותו, היא פיוסו של העולם האמתי; ובפפר הלילי, שבתיו הקטנים והעלובים עומדים נעווים ושפלים בין השדות והגדרות, נוגהת עינו הענקית, הפקוחה לרווחה של האלוהים (ר' התמונה בע' 79). תמיד היא צופיה בנו, תמיד היא רואה את העולם ואותנו בה בעצמה; בכל מקום היא מרכז המציאות הנגלית לעין בדממה כישותו של האלוהים. האשה החולבת את הפרה הפחולה לאור הירח אולי רואה היא את העין הזאת פחות משהיא רואה את התרנגולות ואת הבתים; ובכל־זאת חולשת זו על עולם־הלילה והיא נפתחת בכל מקום בו היצור מגיע אל עצמו.

אך בעיקר בלילה ובאור־הירח, כשהפנימיות מדברת ועולם־הסוד נגאל, עומד העולם על עצמותו. ומשום כך הלילה הוא זמן של התעלות־החושים, שבו עוף־האש של הנשמה בדמות תרנגול לוהב חוטף את הנשיי והמוזיקה של הנאהבים חוזרת ומעצבת את העולם באותה אחדות־בראשית מושלמת שממנה צץ וקם בקדמת־הדברים.

אכן, העולם הפנימי הלוהט הזה של שאגאל — שבו דברים תופסים לא את מקומם הארצי אלא את המקום השמור להם בנפש, את המקום שהקצתה להם הבריאה שבעצם השעה הזאת עודנה בעיצומה — עולם זה בשום פנים אין הוא בדיה פורחת. גם אין הוא עולם הנסים והכפשים, שבו האדם היהודי, המקרב בתפילתו את ימות־המשיח לארץ, מתעופף מתוך ריפוז אקסטאטי על פני הזמן ההיסטורי של המציאות. לא כי, הרי זה עולם ארצי, ממשי של הנפש, ששרשיו הליליים

מעמיקים יותר משרשיהם של חיים ארציים סתם, מעמיקים עד לזרם הדימויים הקדמוני, המשקה ומרווה כל חי.

בעולם־הסמלים של שאגאל היהודי והנוצרי, האישי והקיבוצי, העפ"מיות הפרימיטיבית והמודרניזם המורכב, מותכים לנתך אחד בל־יופרד. היהודי הנרדף, השחוט בעל־התפילים, מוקע כישוע על צלב הייסורים, והעגלה, המלאה כל אותם פליטים נפחדים שביתם עולה באש, עוברת על פני דמותו של הצלוב, המצרף את סבלם עם סבלו; כי קרבן וסבל מצויים בכל, ובכל מקום האנושות הצלובה מוקעת על צלבו של בן־האלוהים. אך בכפיפה אחת עם אלה רואים אנו את החיות העפ"מית של הבהמות; האיל והחמור נעשים דמויות „פאניות” מן התקופה העכ"מית הקדמונה, שבה המלאכי מצטלב עם האלוהי. כי הטבע הוא החיים על כל גודש הצבעים בלתי־האמצעי ועל כל העומק הטראגי שלהם, הבאים על גילויים בדחפים ויצרים ובשכרון־הפרא של האקסטאזה. חכמה שכורה ניגרת מן היין האדום והמוזהיר ומגופה הלבן של האשה לא פחות מאשר מן הצלב וספר־התורה, העירוב הנואש של עליון ותחתון בטבע האנושי נעשה צירוף־מקרים מסתורי של ניגודים במרכוס האחד של החיים.

כאן עבר ועתיד, עליון ותחתון, מותכים לתוך מציאות חלומית; כמו ביער־הקסמים של שאגאל, חוץ ופנים מופיעים כעולמות־אספקלריה, המשקפים עולם שלישי המסתיר מאחריהם ובהם את מציאותו האמיתית.

המציאות הזאת חיה היא ביהודי המתפלל וברב ממש כמו בשפחה העלובה ובשיפור, בתרנגול ובסוסון העייף. הטרנספיגורציה של החושניות בנאהבים הערומים היא התרנגול הלהב־היוקד, אשר קשתו האקסטאטית מתקמרת בתוך הלילה; והנאהבים בסירה או תחת הגשר מאירים כנרות־השבת או כשמש־הפלולות האדומה.

כל המישורים האלה של עולמו הפמוס של האלוהים מתגלים לעין בתמונותיו של שאגאל; מופיעים הם בעירוב־הגומלים הטבעי, רוצה לומר — האלוהי, הקובע את עולמה של הנפש; דבר־שטבע וסמל; צלם־רפאים ומציאות; ליצנות של חיים וקסמי נאהבים; דחף ערום ואקסטאזה דתית; חיילים בוזים והרקדנית הכסופה, בעלת זנב־הדג, של הנפש; שופרות־משפט ותהלוכת איך־קץ של דמויות אִם־עם־ילד, הרבה „מרים” הנמלטות מצרימה; סופו האפוקליפטי של העולם ומהפכת־אוקטובר; ספרי־תורה, צלבים, נברשות, תרנגולות מקרקרות, חמורים אקסטאטיים וכינורות מאירים, שנגינתם מרחפת בין שמיים וארץ. ושוב ושוב עד בלי די, הירח.

האלהות מדברת בלשון של צבעים וסמלים. הריהם לבבו של עולם הרגש והאמת, אמת־הלב, המציאות החלומית התת־קרקעית, הנמתחת בהוויה כרשת של עורקים צבעוניים. שפן „העולם המציאותי” אינו אלא אִשליה רפה הכופה עצמה על הפיקחים; רק עינו השכורה של האדם היוצר יכולה לראות את העולם האותנטי של הדימויים. באחת מתמונותיו של שאגאל טבוע המוטו המגלם בשבילו את סודם של כל חיי־אמת ושל כל דעת־אלוהים: Devenir flamme rouge et chaude

(„להיות ללהבה אדומה וחמה“). רק הלהבה, המסירות הקנאית האוורת את כוחותיה העמוקים של הנפשי שבאדם ומזרמתם, רק היא יכולה לגלות את סוד העולם ואת לבבו האלוהי.

אך כל זה אין להבינו במונח פנתאיסטי; אין זו קביעה אוניברסלית של מציאות האלוהי. עם כל שיצירתו של שאגאל קרובה למיסטיקה היהודית ולערכים סמליים דוגמת „התלהבות“ ו„דבקות“, אין לעוג לה עוגה צרה זו. עמקה והקפה של התגלות חופפים את עמקה והקפה של הפוונה הנפשית אשר רק לה היא מתגלה, אשר לה מתגלה העולם בכללותו כסוד יוצר. ואכן, כוונות והארות אל-מודעות דומות אנו מוצאים בכל הציור המודרני ובאמנות המודרנית בכללה, כמו גם באדם המודרני בכל מקום שהוא מגיע אל לבה של ממשות. כי הריאקציה נגד הכוחות המכניים וחסיי-הנשמה, באדם כבעולם הטכני, ריאקציה זו היא מרידתה של הנפש וצלילתה של האנושות המודרנית פנימה.

התפרצותה וירידתה של הנשמה לתוך האדם היהודי — מאורע זה הממלא את שאגאל כדיבוק ושעליו הוא מכריז — ממשמשות היו ובאות זה מכבר. אלפי-שנים היו צריכות לעבור עד שיוכל האלוהי לרדת מן הגדלות הנוקשה של החוק המושל-בפל, מן הפסגה התלולה של הרסיני, עד שיוכל לעשות דרכו בעולמות-הרוח המזהירים של הספירות הקבליות והסודות האלוהיים הטרנסצנדנטיים אל הלהט הארצי החמים של המיסטיקה החסידית.

עם הגלות נפתחה העדה היהודית המגודרת אל העולם, והירידה הזאת לתוך העולם, שהחלה בגולה, היא בתוך כך — זאת היא, על-כל-פנים, תקוותו הכמוסה של הגורל היהודי — עליית מציאותו הנפשית החדשה של היהודי. עם מזור זה, תערובת של געורים וזיקנה, פרימיטיביזם ודיפרנציאציה, להט נבואי ומוסר ארצי, בונה-עולם, חמרנות קיצונית ורוחניות בת-אל-זמן — ושאגאל הוא ביטוי מובהק לכל הסגולות האלו — עומד במזל של תמורה. העם היהודי שוב זורע את הזרעים שנאספו בקרבו משך דורות, והזריעה עומדת בסימן של התלפדות חדשה וכליון קרוב כאחד. התפוררות ורקב, עליית העולם הקדמוני על פני השטח, נפילת המלאכים — אך בכל אלה הנשמה נולדת מחדש. ואולם ככל לידה כך גם לידה זו של נשמת-האדם מתחוללת „inter urinas et faeces“. הערכים העליונים מתמוטטים, הנברשות נוטות ליפול, לשווא תוקעים המלאכים בשופר-המשפט ויהודים מגודל-יוקנים מגוללים את ספרי-התורה. הכל נסחף מטה בנפילתו של עולם, והפורענות הזאת, הצליבה הזאת, חלות בים של דם, אלימות, כאב ודמעות. המשרפות של מחנות-הריכוז והררי-הפגרים של מלחמות-העולם הם התחנות בשואה הזאת ובתמורה הזאת. כי השואה היא לידה חדשה.

גורלו של האדם היהודי הוא גם גורלה של אירופה. נפילתה של ויטבסק היא גם נפילתה של פאריז, ונדודי היהודי הם נדודי מיליונים איך-מספר של אנשים עקורים, של נוצרים ויהודים, נאצים וקומוניסטים, אירופים וסינים, של יתומים ורוצחים. נדידה של יחידים, בריחה אינסופית מקצווי אסיה בדרך אירופה אל

אמריקה, זרם אינ־קֶץ של תמורה, נהר שמעמקיו עמוקים־מחקר ודומה כי אין לקבוע את מגמתו ומחיו־חפצו, אבל מתוך התוהו־והוה והשואה הזאת, הנצחי קם בתפארת לא־שוערה, הוא הנצחי שימיו כימות־עולם ועם זאת חדש הוא בתכלית, לא מן החוץ כי אם מבפנים ומלמטה מזהיר אורו המסתורי של הטבע, הילת־תפארתה האלוהית של השכינה, מנחמת ומרפאת — סודה הנשיי של תמורה.

חסנו הפנימי של שאגאל נוכח מאורעות־עולם אין בו כלל משום שוויון־נפש למתרחש בתקופתו. הצבעים רווי־הכאב של הכפרים הגזועים והפליטים חסרי־הבית בתמונתיו של שאגאל, אָבלם וסבלם עמוקים אולי יותר מאשר ב„גרניקה“ המפורסמת של פיקאסו. שאגאל חסר מיומנטאליות מפני שכל צורה נוקשה, מיומנטאלית גזירה עליה שתתפורר בנהר שוצף כזה של רגש, מפני שהכאב גדול מדי וקירבתו בלתי־האמצעית מרוקנת כל צורה מוגדרת מבפנים. זאת היא התפוררות של עולם שניטל ממנו שיווי־משקלו, של עולם שקרקעו כולה מסודקת סדקי־געש; הנורמות מתמוטטות, נהרי לבה מחריבים את הסדר הקיים, אבל גייזורים של כוח־היוצר מונקים מן האדמה המעונה. כי בעצם ההתפוררות הזאת נחשף מישור עמוק יותר של מציאות, המגלה את סודו לאותם השסועים כעולם עצמו, החשים מתוך כך במקורו הנפשי הקדמוני, שהוא גם מקורם שלהם. האלוהי והאנושי הולכים באותה דרך, העולם והאדם אינם שניות שבתוכה זה עומד כנגד זה; הרי הם אחדות בל־תופרד. הירח זורח בנשמתו של כל יחיד, והבית אשר במצחו נפקחת עיניו של האלוהי הרי זה אתה עצמך.

חסנו הפנימי של שאגאל הוא זה של האוהב המשקיף אל הנעלמת האחת המעניקה לו את הידיעה הוודאית שחי הוא גם חי. זאת היא הברית עתיקת־הימים של יהודי ואדם עם האלוהים, שפיון שניטלו ממנו כל גבול וסייג לא די שהוא מציע את עזרתו אלא שהוא גם מקריב עצמו לכל אומה ולכל פרט. בכל אדם בוער סיני, כל אדם נצלב; אך כל אדם הוא גם בריאה ומלואה ובן־האלוהים.

בדומה למיבקעה של הנפש באדם המודרני בכלל, כך גם מיבקעו של שאגאל יותר משהוא מעשה הריהו סבל אמיתו הערומה של האדם, שתקופתנו מעוללת לו מה שהיא מעוללת לכל אדם החי בה באמת־ובתמים. לא נותר מן האנושי כי אם מה שנותר מן האלוהי. חסנו הפנימי של שאגאל הוא חוויתו של אדם שהעולם האלוהי־האנושי נפתח לפניו, מפני שהארצי־האנושי מוצף כל־כך אימתה וסבלה של התמורה עד שרגשותיו יכולים להישאר חיים רק אם תתקיים ותתמיד אחיזתו בלבה של ההווה.

משה טמיר : הקיר

אחרי תקופה של חיפוש־דרך וניסויים — בארץ ובפאריז — בציורי פרסקו־על־בד, בפיסול שטוח ובהדפסות בולטות, נקראתי לבצע עבודה גדולה בארצות־הברית, בשיקאגו: ארבעה ציורי־ענק על נושאים דתיים לקוחים מחיי ישוע, ארבעה קירות בטכניקה של פרסקו־על־בד. על ארבעת הציורים האלה, שהסקיצות שלהם מובאות כאן, רצוני ליחד את הדיבור.

המזמין, חובב־אמנות איש־שיקאגו, בעל חנות־כלבו התופסת בנין עצום של 20 קומות, התכוון להציג את העבודות בחלונות־הראוה של בית־העסק שלו בתקופת חג־המולד וחג־הפסחא; לאחר סיבוב תצוגות בעוד 25 חנויות־ענק דומות ברחבי ארה"ב, אמורות העבודות לחזור ולהיות לקניינם של כנסייה או מוזיאון.

הנושא היה מחולק לארבעה בדים, השלישי בהם אנכי וכל היתר אפסיים: תמונה ראשונה — „הלידה“; תמונה שניה — „הסעודה האחרונה“; שלישית — „הצליבה“; רביעית — „התקומה“.

הביצוע — לפי המסורת הקדומה, מימין לשמאל. הקשר הקומפוזיציוני התבטא בכך שכל תמונה נחלקה לשלושה והקווים האפסיים יצרו רציפות. מראשית ועד סוף.

המוטיבים נלקחו כולם מן המסורת הנוצרית ובצורות סמליות ציירו את הקשר לתקופה הנוכחית, בחינת שילוב צורות מודרניות ברעיון ההמשכיות. במרכז היתה

(קטע מציור־קיר)

ה ל י ד ה

הדמות המסמלת את הנושא, ופרט לתמונה הראשונה, שבה האם מרים מופיעה במרכז, הרי בכל היתר מופיע הנושא המרכזי, ישוע, בו קשורות כל ארבע התמונות.

בתמונה הראשונה — הלידה — „האם” ו„הבן” ישובים על כסא בתוך מבנה קדוש, וסביבם ארבעת הסמלים המלווים את הלידה: האלהות, מלך החיות, מלך העופות ומלך הבהמות. הלידה מסתמלת ביד המצביעה על היולדת ונוגעת בה כמעט. זו פותחת את עיבוד הנושא, מימין לשמאל; על רקע שכולו אדום, המסמל שחר או לידה, מצוירים כמה מן המאורעות העיקריים של אגדת ישוע. בחלק העליון — הטבילה בירדן. בחלק השני המרכזי — בריחת האב, האם והבן למצרים. כאן מופיעה חומת ירושלים, שלתוכה מתגנב משחק־קוביות של דומינו מודרני, נקודות שחורות על רקע לבן, משחק של בנייה חדשה על גבי חומות עתיקות, סממן מודרני היורד אחרי־כן לחלק התחתון של הציור על־ידי סמל האטומיום, שנעשה סמל לרעיון של איחוד חמש היבשות.

התמונה השנייה — הסעודה האחרונה — ארוכה מן האחרות אך שווה להן בגובה. ישוע מופיע כאן, כמקֶּבֶל, כשהוא יושב בין השליחים, במרכז. אותם קווים אפקיים מחלקים את התמונה, אלא שהפעם הם משמשים רק בחינת בנייה ארכיטקטונית על בד. על רקע של סגול מיסטי מופיעים כל השליחים, תשעה מימין לישוע ושלושה משמאלו. השולחן הלבן הארוך טעון סמלים דתיים עתיקים: מצות, יין

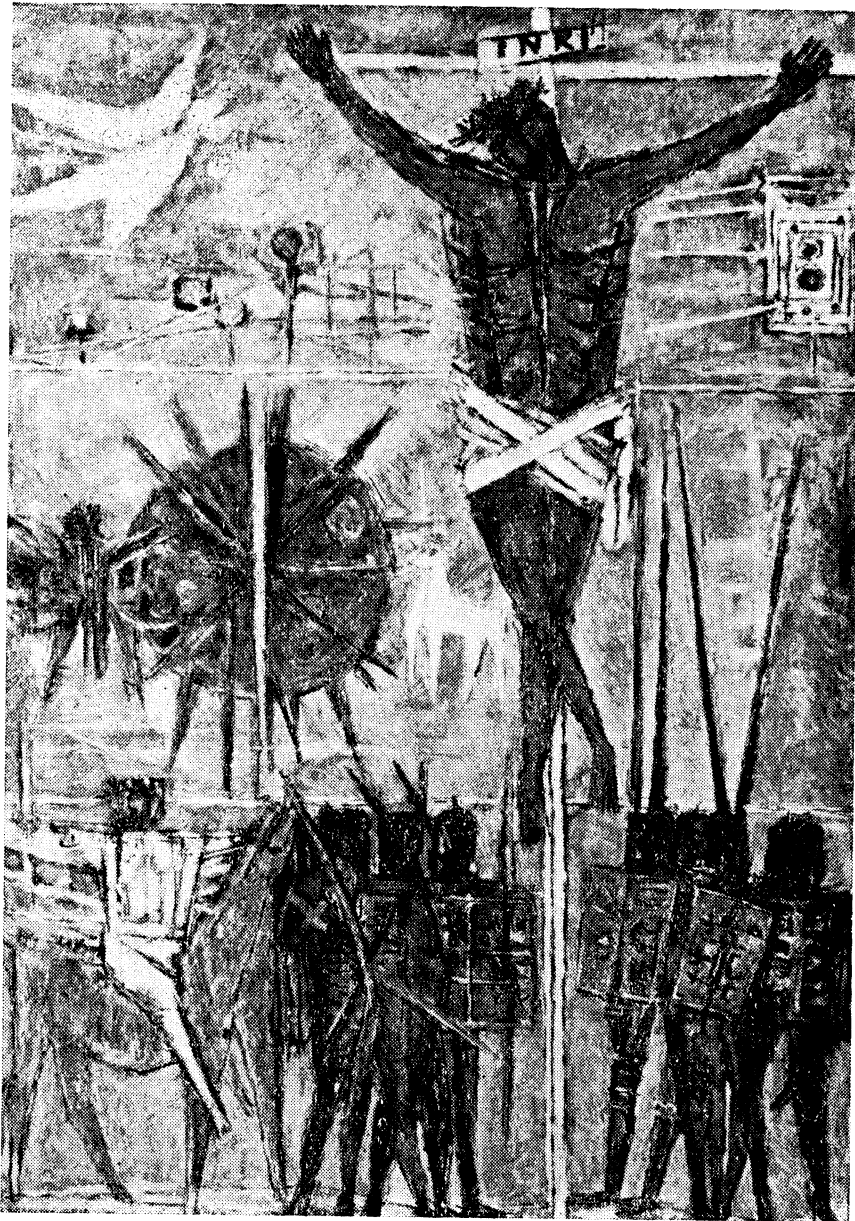
(סקיצה בטמפרה לציור 'קיר)

הסעודה האחרונה

ושאר סמלים של סדר־פסח. במרכז, כשואל „מי מכם בגד בי?“, ישוע — ותשובו־
 תיהם של היתר מתבטאות רק בכיוון הידיים והאצבעות.
 התמונה השלישית — הצליבה — אנכית, מצוירת כולה על רקע צהוב. במרכזה —
 הצלוב, מצויר בירוק. תמונה זו יוצאת מקורהגובה העליון אף יוצרת מיתח בבנייה
 הכללית. בתחתיתה, על סוס לבן, פרש המסמל את פילאטוס, חיילים נושאי חרבות
 ורמחים ארוכים המגיעים עד צלעותיו של הצלוב. במרכזה בוער ומתבקע לווין,
 שהוא גם מעין שמש המתבקעת בזעקתו האחרונה של הצלוב; משמאלו, השה הלבן,
 למעלה — יונה נושאת עלי־זית, מביאת־שלום, מול חצים התקועים בלוח־מטרה;
 וכן כתובת לטינית מסורתית, „ישוע מלך היהודים“, החוזרת ונשנית גם בכתובת
 עברית, בתמונה הרביעית.

התמונה הרביעית — התקומה — רקעה כולו ירוק־לילי; מתוך קבר שנפתח עולה
 דמותו של ישוע, בידיו וברגליו סימני הצליבה. נראים גם שני חיילים שנרדמו,
 צלב שמוט ליד סולם, והכתובת העברית (שלפי המסורת נכתבה בלעג). במרכז הבד —
 שלש אמהות בבכיון, מימינו וממעל להן גרות דולקים — צבי מדלג על ההרים,
 סמל הבשורה בתנ"ך. מופיעה יד אלוהים, ה„סוגרת“ את הקומפוזיציה הכללית,
 היד הנוטלת את ישוע לגן־העדן.

ארבע התמונות מצטרפות כדי קיר ארוך שארכו 15 מ' וגבהו 2.30. עם זאת ניתנת
 כאן האפשרות להציגן בנפרד, מבלי לפגוע בשלמות האפקט של כל אחת מהן.

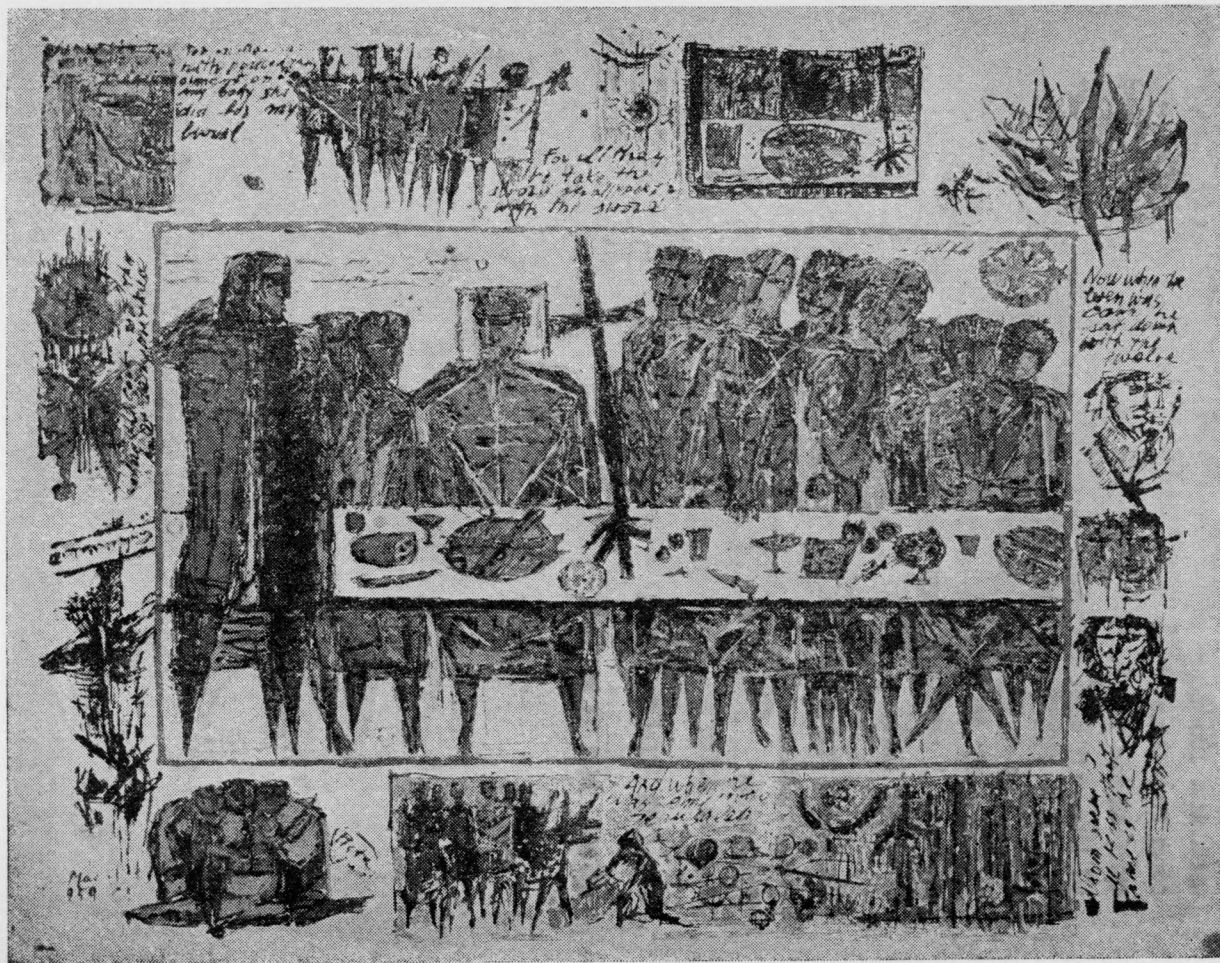

(סקיצה בטמפרה)

(סקיצה בטמפרה)

התקומה

רפאל אסטראדה : חיילים נוקסיקאים

בשנצצרה הנבנת.
בבקר הקופא.
ובמישור הערירי
היו הסילים מכינים להם מעט קפה.

או משמאה ראיתי
איך מתוך רף גלכב מאין כמוהו
מטיב להשמקף, בפרצופם,
אמץ בל-יחת.

דון דיגו* אינו משקר בפרסקותיו
בצירו צוי-נפש אלה
בסנים כהים ונעונים
ומבטי-אלים להם שלום.

* דיגו ריברה, הצייר המקסיקאי הנודע.

פאבלו נרודה : קבורה במזרח

אני עובד בלילה, וסביבי העיר,
דיגים, קדרים, גויות משרפות
בזעפרן ופרי, מצטפות שני-מוסלין :
תחת מרפסתי המתים הנוראים הללו
עוברים ומנגנים בשרשרות נחילי-נחשת,
צורמים וסדים ונקאים מסללים הם
בתוך צבצום של פרחים כבדים ומרעלים
וצונת המחוללים שכצין האפר
ותדקולם זה הגובר של המים
והעשן של גורי-עץ שבוצרים ונורפים רים.

שכן, בהגיצם אל מצקל-הדרך, ליד הנקר הנרשש,
לכם לא-נע, או בתנועה מואצת,
תגלגלו משרפים, רגל וכף הזית לאש,
והאפר הרוטט ? כל על המים,
יצוף כור פרחים שרפו-לאפר,
או כמדונה כבויה אשר השאירו עוברי-אנח
שפה גדול פתם עד ששרפו דבר-מה
על שחור-המים, ואל תוכם הריקו
מין מאכל נגוז, משקה שאין כמותו לעז.

ויקטור סאיס : המשתה

„אמנם מקדים אני ומודה כי המחלות מעוררות שאט־נפש, אך סבור אני כי יש לראות בהן הכרח גמור“.

כך אמר, ואט־אט החל להדליק לו סיגריה.

„הטבע“, הוסיף, טועם את עשן הטבק, „בכל חכמתו הוא מציג לפנינו שתי נקודות הפוכות לחלוטים: מצד אחד הוא נותן לכמה אנשים בריאות של סוס, כדי שלא ישותק המירוץ השגעוני של המין האנושי; מן הצד השני אינו משהה אפילו לשניה אחת את היווצרותם של חידקים מסתוריים ומופלאים כגון אלה של הסרטן. אינני יכול שלא לצדד בהתנהגות כה נבונה. לאן יכולנו להגיע לו הצליחו למנוע את הפגעים האימיים המכחידיים את האדם? אה? הרי פירוש הדבר יהיה תוהר־רובהו, עוני ומחסור, נסיגה לימי־בראשית, בצירוף עם המפה הקשה של עודף־אוכלוסים והשתלמות הרוח, אותה השתלמות־הרוח שבגללה אנו נעשים נוקשים ובלתי־מרוצים יותר מיום ליום. בזאת אינני רוצה. גם אין זה יאה לי, וכר־זכר. במלים אלו אינני מנסה ליצור עולם סוריאליסטי ואבסורדי, גם אין בכונתי לשחק באירוניות פחות או יותר מקורבות על חשבון אחרים, אבל ברי לי שאם תתגשם אותה אוטופיה של המדע, כלומר: אם תיווצר בריאות כזאת המחוסנת מהדבקות למיניהן, הרי בזמן הקרוב ביותר יהיה צורך לחפש דרכים להזריק נגיפים, לארגן מגיפות, לפחות בשכונות־העוני, או ליצור רודנויות אכזריות שתמוסנה ותרצחנה דורות שלמים, שאם לא כן הרי בעוד מאתיים שנה שוב לא תהיה הארץ יפה למושב אדם. סתף הקרקע, בלי לשפוח את השינוי המתמיד במזג־האוויר באזורים רבים, יוצר בכדור־הארץ שלנו תהליך של עיקור המנוע את נביטת הזרעים. מיום ליום החיים קשים וכבדים משהיו. אם על כל אלה נוסיף את החלום המופרך של אנשים מסוימים המתעקשים למנוע את כל הקלקלות, איך יצליחו בני־אדם לחיות? אה? אה? יהיה עליהם לקרוע זה את זה כדגים. האין תמונה טרגית ומחרידה שפזאת מפילה עליך פחד?“

„כן, כן“, עניתי באי־רצון. „נכון, התמונה המחרידה והטרגית שציירת הפחידתני. למזלנו... למזלנו...“ אבל החרשתי.

למען האמת, שיעממה אותי שיחתו. הוספתי להרהר רגע ובינתיים הסתכלתי בו כבדרך־אגב. בדברו התבוננתי בו. ישוב היה על כיסא־נוח לצדי, וכמוני הסתכל, מעל סיפון האניה, בזריחה בנמל טרופי, בעיר צפונית של ארצנו. החום כבר היה קשה מנשוא. אורות היום החדש רטטו על מימי הנהר, אבל יפי הטבע שהקיפנו לא עניין את חברי הצעיר, שאת כל עקשנותו היה משקיע בתיאור הודה של המגיפה. חשתי צמרמורת. אמנם הכרתיו לפני כמה ימים על סיפון האניה, בנמל בו־אנוס־אירס. אך לא ידעתי מיהו.

„לכן, הוסיף, כשנודע לי שבמקום פלוני או אלמוני משתוללת מגיפה הגורפת כל רמש חי, אני שמח“.

„שמחה מקורית, כשלעצמה“, העירותי.

עיניו הפלדיות ננעצו באפקה של העיר הקטנה שלפנינו, מקום שהיה ישוב אומלל מפרפר בתוך אימי החלירע. השלטונות אסרו את כניסתה של אניינתו, שהתכוונה לפנות צפונה, למדינה השכנה פאראגואי.

חבריי־לביעה התרומם, השעין ידיו על המעקה, והתבונן בשקט אל החוף; לאחר־מכן נרפן גופו הצעיר והזדקף על ראשי בהונותיו, והוא פרץ בצחוק.

„אפשר יש שם אשה ש...“ ובחימה נשך את שפתיו. ראיתי שהוא מחוויר כמת. „בלי ספק“, אמרתי.

„אשה המרעילה את הכל“.

לא מחיתי כנגדו.

„אשה אכזרית שחיה, נושמת וגורמת סבל, סלח לי!“ סיים, מעביר ידו בשערותיו. „סלח לי! אני חוזר ומבקש סליחה!“ והתבונן בי בשנאה.

„וכי למה? רשאי אתה לומר מה שתרצה“, עניתי.

חזר והתישב על־ידי. היה זה איש פיקח, אך דוחה. הוא ניסה להתגבר על המועקה שבנפשו, אך בכי עמום הרעיד את חזהו תחילה ואחר־יכן את כתפיו. כשראשו כבוש בכפותיו בכה בכי היסטרי, נשיי, אך לא עד כדי להכריעני תחתי.

אינני יודע מדוע ציפיתי למשבר ההוא, כתגובה צודקת על דעותיו שהיו לי לטורח, למרבה הצער. כיון שדימיתי כי הוטב לו, מן־הסתם, הצעתי לו סיגריה, וכמה דקות היינו מעשנים בשתיקה.

„בלי ספק היתה אשה רעה בחיידך, לא כן?“ חיויתי.

התבונן בי כנבעת, בעודו מאשר את דברי בניד־ראש.

„אני שונא ואוהב אותה למרות...“ אמר, ולאחר שפסק מדיבורו הוסיף עוד: „הקרבתני הכל למענה. את עתידי, את חיי... הכל! שגיאה גסה היתה זו? ברגעים כאלה אין חושבים מאומה. מתעוררים אנו, לא? היתה יפה כל־כך... הבשר. אוכל־יאדם, אתה יודע? דולורס¹... כל התכונות היו בה... אמנם גיליתי, במאוחר מדי, שהיתה חסרת־לב. קטנונית היתה, אנוכית. חישבה כל נגיסה שהייתי מביא אל פי. היתה אומדת את שוויה“.

„ידוע לך על אשה שאינה כזאת?“

חזר והסתכל בי בתיעוב, ולא היה איכפת לי כמלוא נימה. משכתי בכתפי.

„היא לא היתה צריכה להידמות לאחרות... ביסודן, הנשים הן יצירתו של הגבר עצמו. טובות הן, רעות הן, סתם נשים הן, משום שכך הגבר עושה אותן“.

„סבור אני שדברייך טעונים בירור“.

„איזה בירור?“

„אני פשוט חושש לחלוק על סברותיך“.

„אין המדובר בסברות. פשו...“

„אה! כן, כן“ אמרתי. „הנשים הן העושות את הגבר, אנחנו פרי מעשיהן. הרי ודאי קראת על הקוסמוגוניה הבבלית“.

„כמובן! איזה חום! הקוסמוגוניה? לא — אבל לא. ואם גם קראתי, שכחתי. כבר אמרתי לך, אני...“

„אריסטו אומר ששם, בבבל, חי רק סוג אחד של בני-אדם, מין צילוב של גבר ואשה. זכור לך? צירוף מוזר של שני המינים, כמו החלזונות. אולי זאת הנקודה שעליה מסתמכים הפילוסופים המזרחיים כשהם דנים את הנקבה כיצור תחתון“.

„הו, הרי זה הבל! הבל גמור!“ אמר ברעד, כמי שחש שמותו קרוב. בלי ספק היתה מחשבתו במקום אחר.

המשכתי:

„כן — הכל חולף-עובר, והיום, הודות לתרבות החילונית, יש לראות באשה יצור שאינו תלוי בגבר, בעלת יכולת הפעולה וכושר הבחירה, הבחירה החפשית. כן קוראים לזה, לא?“

„הו, ודאי, כן, כן!“ ענה כמתעלף.

ראיתי שהחווה תנועה מהירה כאומר לעזוב את הסיפון. באמת היה החום קשה מנשוא. אך עלה השחר וכבר היה הכל כשרוי ברתיעה. הריאות נשמו בכבדות ודומה היה כאילו העיניים התועות נמוגות והולכות.

„מפיון שאנו מתפלספים והולכים“, הוספתי, „תשפוט אתה את האשה כפי שאני מכירים אותה — טובה, רעה, מוכנה להקרבה, אנוכית, שוקקת, קרה... בלי השתתפותו של הגבר, שהוא דווקא כלי בידיה, כרובה בידי הצייד. הגבר אין בו אלא מגרעת אחת כנגד מידותיה הרעות של האשה“.

„מגרעת זו מהי?“

„שחוא רך“.

„וכי מה! ברצינות אתה מדבר?“

„רך ביותר. מתוך כך רואה אני בדבריו של אריסטו טעות יסודית. לפי ההיקשים שלי הרי מעולם לא היה ולא נברא אותו יצור גבר-אשה, אלא אשה-גבר היה. יודע אני שאתה ואני ברי לנו שהאשה גם כשאינה חכמה ביותר הריהי מצוינת במידה גדושה של ערמה. לא הייתי מופתע כלל אילו נפרדה מעל הגבר כדי לרמותו בלי שתבוא על ענשה וכדי לנצלו היטב יותר לטובתה-היא“.

בהציצו בשעונו אמר:

„שש. כמה תפוזים! האם ירקיבו כל התפוזים הללו? — אחרי-כך...“ בהבעה של מיאוס הוסיף: „הבט-נא בעננה זו“.

התבוננתי בשמיים. עננה מוארכת ריחפה בעצלתיים על קרני השמש. צפה לה בשמי-התכלת, דרומה. פתאום, אינני יודע איך, אולי מאחרי העננה המוארכת, הופיעה סיעה של צפרים שחורות, בצריחות מכווצות-לב. טסו בכיוון שפנגד הענן.

„עורבים“, אמר לי חברי. „זה המקובל במקרים אלה“. זמן רב עקבנו אחריהם במבטינו. הם חגו עיגולים מצטמצמים והולכים. „דולורס“, נאנח חרש, פולט בזדון את עשן הסיגריות ומבקש לשכוח את הפחאראר * קוס * שהיו יורדים ויורדים... „דולורס... שם יפה... דולורס... דולורס... היתה זו נבואה כמעט?!“ **

„כן“, אמרתי, אטום ובלי שאתחרט על התנהגותי שאינה הולמת. „מקסיקאית“, הסביר בקול רועד. את עיניו לא גרע מן העורבים. „הה, מקסיקו?!“ אמרתי. „אקאפולקו, גואדלופה, סוקונוסקו... ואלוהיה: ויצילר פוצ'טלי, קצלקואלט! הארץ הזאת מסתורית כמו מצרים! האם קראת על מגדליה? “

„לא“.

הצלליות השחורות לא נראו עוד באוויר. אך אפשר היה להבחין בהן „שם“. „תעלומה שאין לפתרה“, אמרתי בנסיון לחשוב על „הדבר האחר“. „לא מזמן גילו אותם. כמה מגדלים אבודים ביער. הם היו מרופדים פגרי חיילים ונשים שמתו לפני מאות שנים, אולי בזמן שפותרו על-ידי אָרנאן קֹרס.*** הודות ללחות נשמרו להפליא כאילו רק ביום אתמול מתו“.

„דולורס קראו לה“, חזר ואמר, כביכול בלי לשמעני, ואפשר בתוך כך מהרהר היה כמוני בעורבים הנמצאים אולי שם עכשיו, כשעיניהם הנוראות יוצאות מחוריהן מחדת־ציפיה. „משהיטבתי להכירה הרשתה לי לקרוא לה, לזלחה... אָל, כמה אהבתי! אהבתי בגיסיתה... כי בתנאים מוזרים הפרתיה. אספר לך איך הפרתיה“.

„ספּרנא. איך הכרת אותה?“ שאלתי, ועל אף הכל מהרהר הייתי בעורבים. היה זה מצער לדעת זאת, באין יכולת לעשות כלום, משל כאילו היו הידיים קשורות והפה תפור בתיל־ברזל חזק.

„כן“, דחקתי בו. „ספר! ספר!“

„בצורה זאת אולי יונח לי מראשי. אחרי שנתיים של עבודה מעשית בבית־חולים עירוני בבואנוס־אירס“, שמעתי את דבריו כשאני מביט למרחקים, „עייפתי מלנקות פצעים ולטפל בשיכור־לילה. נפרדתי מבית־החולים והתגייסתי לשמש רופא באניה טראנס־אטלנטית. העבודה השתנתה מן הקצה אל הקצה. האנשים החשובים החוצים תמיד את האוקינוס אינם רגילים בדקירות־סכינים. אפילו כשהם משתפרים לילה־לילה, כל שיכרותם מתבטאת בכך שהם פולטים כמה שטויות... לאח־מכן, אם האדונים מרביצים לנשים או להיפך, הרי זה כבר ענין שאינו נוגע לא לרופא־האניה ולא לשום איש זולתו. בין עשירים הרי זה דבר פרטי בהחלט. ידעת זאת?“ הוסיף והתחייך בלי סיבה, או אולי מאיזה טעם שלא יכולתי לעמוד עליו. „הנשים

* שפּרנאי לצפרים.

** משחק־מלים, שהרי דולורס, שם הבחורה, פירושו מכאובים, כאמור למעלה.

*** כובש מקסיקו.

איומות כשהן משתכרות. מקימות שערוריות רועשות, אבל בקצת אמוניאק מרדימים אותן מיד. לפעמים..."

"חושב אתה ש... הם עדיין שם?"

"העורבים? הה! לזמן רב."

"המשך-נא. מה אמרת...?"

"אה! ה... נשים! אם כן, לפעמים הציעו לי בסכלותן את תכשיטיהן כדי שאשקיט את כאב-ראשן. לילה אחד באה אשה, אחת שפותבת שירים במוסף ספרותי, והציעה לפני את משמניה אם אפסיק את מיחוש-ראשה. כנראה היה זה המירשם היחיד שלפיו יכול רופא לרפא אותה. לא רציתי לקבל את גופה, והיא הגישה תלונה לרב-החובל."

"המשך, אל תפסיק את סיפורך."

"ערב אחד, המשך, בשלחו מבט חטוף בנוף, נכנסנו לנמל טרופי בדרומה של מקסיקו. שם סיפרו כי צפונה משם, בויליה זאפאטה, משתוללת מגיפה וזקוקים לעזרה רפואית. אנשים, לפי עדות הקהל, מתים באמצע הרחוב כעכברים וחולדות והשלטונות כאחוזי טירוף, באין יכולת לאתר את מקור הרע. החלטתי לברוח. באותו מקום בלתי-מופר היו המוני יצורי-אנוש זועקים אלי בקולי-קולות. זעקותיהם ייסרו את מצפוני. אבל... כאן חזר והביט. "זה נמשך, לא?"

"המשך... ו... בשם כל היקר לך, אל תסתכל!"

"כן, המשך. "לא יאה היה לאיש משכיל להישאר על הסיפון ולטפל במקרים מטופשים של שיכרות וכאב-ראש, בורבזמן שפאב כה טראגי מסתער על יצורים חפים-מפשע. באותה הרגשה דון-קישוטית של השנים הראשונות, בלי לחשוב הרבה, ערקתי מן האניה."

"אחר-כך התחרטת, אמרתי, רגזו, חפץ לזעוק.

"מדוע?"

"וכי מה אני יודע! בדרך-כלל קורה כך באותן ההחלטות הגדולות-הפתאומיות. אדם נעשה מפורסם בכל חמש היבשות או שהוא מצטער עד סוף ימיו. אתה ודאי אינך מפורסם."

ניענע בכתפיו באדישות. גם הוא היה עצבני.

"יומיים אחרי-כן, הוסיף, "הגעתי למחוז-הפצי. העיר היתה מבודדת בחגורת-בטחון, אין יוצא ואין בא. נכנסו רק רכבות טעונות מזון ואמבולנסים. אבל... הוסיף, "איזה חירון-מוות בפניך!"

"אני יודע."

"אתה מהרהר ב...?"

"כן. עוד... חסר להם הרבה?"

"הה! לפעמים... דורש הרבה זמן."

"וסיפור-המעשה שלך?" אמרתי בצמרמורת-אימים.

"סיפור-המעשה? אם כן... לאחר שזיהיתי את עצמי לא התקשיתי להפיק את

זממי. מראה העיר הקטנה היה עגום ועזרושם. עיר שצל השקט והמוות פרוש עליה. הולכי-הרגל המעטים הלכו כפופים תחת עקתה של אחרית נחרצה. תריסי הבתים היו מוגפים, ופעמוני הפנסיות גילגלו בלי הפסק את צליליהם העצובים. בתוך דקות אחדות עברו על פני ארונות-מתים רבים-מספור, אולם רוב המתים נישאו עטופים בסדינים ואחרים בסמרטוטים או בנייר-עתון; בעגלות-כפר הובילום לבית-הקברות. פעמים היו קבוצות ילדים מלוות את שיירות המתים האלו. מעניין שאותם ילדים שליוו את גוויות הוריהם הלכו כנטולי-רגש, כמו זקנים שלווים ומתונים. האסון עשאם לפתע מבוגרים, או מטומטמים. הלב התכווץ מכאב. בדרכים הוצבו שומרים. לנוכח החזיון המחריד של העיר הזדקר מראה הטבע באביב. היערות והשדות ירוקים-להכעיס. שיחי הגירגוים להטו בפריחתם. הצפרים שרו עד כלות הנפש. חיים פראיים מילאו את הגינות אף גם את הרחובות והנביטו דשאים בין הלבנים. נדמה היה כאילו שלטון האדם קרב אל קצו על-מנת לפנות מקום לגילוי חדש, מנקר-עיניים, של חיים תאוותנים, לוהבים.

„השמיים...?”

„לא! שום סימן! מאומה!”

„המשך.”

„התקשיתי למצוא את דרכי באותה אנדרלמוסיה. לבסוף הגעתי לבית-החולים והצגתי עצמי לפני המנהל. כיון שנודעה לו החלטתי התקיפה לשרת כרופא את העיר אחוזת-המגיפה, לחץ את ידי ולא יכול להסתיר את ההתרגשות שהבריקה בעיניו העייפות.

„ברוך תהיה! זקוקים אנו לרופאים ולרפואות. אם רצונך בכך, יכול אתה להתחיל כבר בעבודתך.”

„אני מוכן להתחיל עכשיו, אמרתי.

„מיד התחלתי במלאכה. מתוך ידיעה מעבדתית קמתי, ראשית-מעשה, לבדוק מחדש את המזון והמים ששימשו באזורים מסוימים של ויליה-זאפאטה, מקום שהיתה המגיפה משתוללת ביתר-שאת. ביקרתי באזורים שהיו מוזנחים ביותר לפי שהיו העניים ביותר. ביקרתי גם בבתיהם של חולים רבים, ואת כולם הכרחתי לשתות מים רתוחים וכן להרתיח את הפירות. עם עוד שני רופאים אירגנתי שיטת היגיינה והשגתי שעגלות-הכפר האוספות את המתים מהבתים תעשינה את דרכן פעמיים ביום. כמו כן לחמתי על כך שיקברו את המתים בתכלית ההקדם ולא ישאירום גלויים לאוויר ולשמש שלושה או ארבעה ימים, בבית-הקברות, שהיה רוחש רבבות זבובים.

„הודות לעזרתם של כמה בתי-חולים ושל הממשלה נקבצו סוף-סוף לוויליה-זאפאטה יותר משלושים אנשי-מדע ונלחמו בגבורה נגד מוות אבסורדי, שדומה היה כאילו מן השמיים נפל, שכן הארץ עצמה, כמו שאמרתי, היתה שופעת-חיים ועוזו למראה-עין. דומה היה כאילו נלחמים אנו בסופת-עלעול בזעמת כשאנו מחזיקים במטריה פשוטה. כל המאמצים העלו חרס. התמותה עלתה מיום ליום.

דבר חסר-חיים, חסר-חיים לנצח, שאינו מעורר בנו כל רגש אפילו כשהוא מאלצנו לקבוע את ההבדל הגדול הזה בין האיזמל של ניתוח הגוויה לבין סמי-ההרגעה: אבל בחולה מצויים העוויות, הכאב, פחדו האנושי מפני המוות, בגדיו המגואלים בדם ההקאות או בהפרשותיו או במוגלת פצעיו... יש מסכנות רבה באיש חולה, מי יודע, היות ובכל-זאת יצורי-אנוש הננו, אולי באים ייסורים אלה על-מנת שההרגל לא יפילנו לבור האדישות".

הרגשתי שהוא עומד להפסיק.

„המשך!“ קראתי.

„במשך שבועות ארוכים נשארתי ליד דולורס. ראיתי איך בחדרון שממול היתה אמה גוססת ומתמקמת. בעד החלון ראיתי איך כמה אנשים מטילים אותה אל אחת העגלות הנכאות יחד עם עוד הרבה מתים. עברו עלי שעות של ייסורים ממש בשמרי על דולורס. בגוף-ובנפש התמסרתי לה.

„כשניתן לי לבסוף לפדותה מצפרני המוות, נשמתי מתוך הרווחה. שלי היתה. חייה היו שייכים לי. בשבתי ליד מיטתה הייתי מתבונן בה, ואילו היא, בלי להבין מאומה, היתה מחייכת אלי מאושרת, מדעתה כי חלפה הסכנה.

„בחזרה לחיים!“

„כן, תודה לך. אבל אל תעזוב אותי... אני מפחדת!“

„לעזוב? הו, לא! לעולם לא.“

„לעולם לא?“ חייכה, חידתית, לעולם הרי זה זמן רב!“

אט-אט שבו לחייה והאדימו, שבה וחייתה. כשביקשה ראי, היססתי... גילחתי את ראשה, וחששתי לעורר בה שטט-נפש. משראתה את בבואתה בראי, לא עלה כלל על דעתה כי בחייה היה הדבר. מיואשת הניחה את ידה על קדקדה הקרוח והתבוננה בדמותה באימה. לא עניתי אף מלה על כל התוכחות והעלבונות שיצאו מפיה. ספק אם מות אמה הדאיבה במידה כזאת. אבל הרי יודעים אנו נשים מה טיבן.

„באימוץ כל כוחותיה צייתה עלי לעזוב את החדר, אבל חלושה היתה כדי-כך שנפלה לאחור, על הפרית שסחבתי מבית-החולים. רצתי אליה ונתתי לה אוכל. שוב לא זויתי ממנה ולילות שלמים סבלתי עינויים גוראים ולא יכולתי לעצום עין.

„לבסוף השגתי את שרציתי בו כל-כך: דולורס שבה לאיתנה כליל.

„את השמחה הגדולה שבחייה גרמתי לה בלילה אחד כשחזרתי אליה ועמי מטפחת של משי טבעי על-מנת שתעטה אותה לראשה.

„העזתי להתוודות לפני שאני אוהבה; כי עשיתי מה שעשיתי ומוכן הייתי לעשות עוד יותר למענה; כי אהבתי. את הצהרות-אהבתי קיבלה בקור-רוח, כאילו היה זה הדבר ההגיגני ביותר שבעולם. כעבור ימים אמרתי לה כי רצוני שנתחתן.

„ראתה בהכרזתי דבר שבטעם טוב והרשתני לנשק את שפתי.

„עלי להודות שבינתיים שכחתי את המגיפה. מוכנית עבדתי במעבדת בית-החולים. מתו אנשים? איזה טורח! חשבתי רק על הרגע בו אעזוב כל זאת ואחזור אצל

לולה. רק היא מילאה את מוחי. לא חשבתי אלא למצוא חן בעיניה. הקפד במכנסים, השערות והנעליים המבריקים, גלוח ומבושם כראות".

פסק מדיבורו.

"סוקראטס היה עושה כדבר הזה עצמו... כשהיה צריך לעבור ליד איזה נער", אמרתי. "זאת האהבה!"

"כן, האהבה", חזר כהד. "זאת האהבה הממלאה את בשרנו אש. אהבה? אבל מהי אהבה? מיליוני גברים ונשים. אחרי-כן, מיליוני ילדים. זוהי אהבה? אתה, שהנך מפוקח כל-כך, אין הדבר חשוב קצת בעיניך...? האהבה! ויום בהיר אחד אין ביכלתנו למנוע... זאת", הוסיף, ברמזו בעיניו אל החוף. "הרי זה איום! מעולם לא חשבתי שיוכל להפריע עד כדי כך. אף לא בעת המלחמה האחרונה, כשקראתי בעתונים"...

בקול עמום לחשתי:

"אולי אין אלה ייסורים".

"לא?"

"לא. אולי זה... רק גועל בלבד".

"גוועעלל...?"

נדתי בסנטרי לאות הן. חשתי כי הוקל לי מעט.

"נחזור אל דולורס".

"סוף כל סוף! אבל, דולורס?" שאלתי בקוצר-נשימה, ובלפי חשבתי: "האניה מתחילה לנוע. אנו מתרחקים". "זה, עומד להיגמר. האניה מתחילה לנוע. אנו מתרחקים, זה, עומד להיגמר. זה, עומד להיגמר עומד להיגמר עומד להיגמר. היתה זו מחשבה שפמזה כגשר תלוי שהובילני על פני החלל. יכולתי ליקרב ולהביט. שם למטה נראו רק המוני גבים שחורים, דרוכי-מנוחה..."

"ודולורס?" חזרתי ושאלתי, כמו בעיצומו של חלום-בלהות.

"היתה משוגעת משמחה! הצלת את חיי ואני אוהבת אותך, אני אוהבת אותך, הבטיחה בחיתוך-דיבור מזור, צורם ועם זאת מתנגן.

"פתאום בא תורי ליפול למשכב".

"ברגע זה עזבה אותך לולה המתוקה", אמרתי.

"עשתה דבר גרוע מזה".

"מה?"

"לאמיתו של דבר לא היה זה דבר רציני כלל, סתם אפיסת-כוחות. יום-יום באו מבית-החולים לטפל בי, כי רציתי להישאר בביתה של דולורס, אף כי מן היום הראשון מיאנה להיכנס אל חדרי. מה שאירע אחרי-כן היה איום. ידוע לך שהנשים הטרוֹפיות חסרות רגישות".

"כן, בגלל החום".

"לולה לא ציפתה אלא לתענוגה שלה. לילה אחד... פקחתי את עיני ונתתי קולי בזעקת-חרדה. מצאתי והנה אני מושלך בעגלת-המתים וכבר לקחוני בדרך לבית-

הקברות. פגרים היו מתחתי, מעלי, מעברי. הריח המבחיל של הבשר הרקוב חנקני. שריריה הרפויים של מתה נחו על פני מעוצם האימה נאלמו זעקות גרוני... איך הגעתי לשם? בלי ספק התעלפתי, ודולורס, כיון שחשבתני מת, הטילתני לעגלה. בהתגברי על המציאות המדכאה, ניסיתי להתרומם, חנוק־למחצה, מצחנתם המחליאה של המתים. לפני ישבו שני אנשים, חדל־ניע, שותקים. פחדתי שלא יבינו אותי, ובאותה אכזריות שנוטע בבריות המגע עם צד זה של המוות, יהרגו אותי במהלומת־אלה. אלוהים הוא היודע איך הצלחתי להשתחרר מאותו גוש מתמקמק שהעיק עלי, ובהתנפלי ארצה חיפיתי שתתרחק העגלה. מלאכתה של דולורס היתה זו, וצריך הייתי להודות לה באיזו צורה שהיא. הלכתי ישר לבית־החולים. זכרתי שבמגירה שבמעבדה ראיתי אקדח. שמתיו בכיסי וחזרתי הביתה. החדר היה חשוך... על המיטה, ליד דולורס, רבץ גבר. יריתי בהם.

„השכם בבוקר מצאו אנשי־העגלה ליד הדלת זוג פגרים. טענום עם היתר והלכו. מעולם לא שאלו דבר. המגיפה...”

„הה!” נודעקתי, רומזו אל האופק. „הבט! הבט!”

צל שחור גדול, אטי וכבד החל לחוג עיגולים־עיגולים תוך שהוא מגביה ועולה השמימה. אחריו עוד צל שחור, ואחר, עוד אחד. עוד. עוד עוד. האם הסתיים המשתה? עמדתי לפלוט אנחת־הרווחה והנה ראיתי, מאחרי עננה קלה, סיעה חדשה של צפרים שחורות שחגו מעל בית־הקברות של העיר, מנידות כנפיהן בעיגולים גדולים...

מיד הרהרתי שמאחרי הענן ודאי עוד חיות־כנף מסוג זה ממתינות ואורבות...

(מספרדית: נחום מ. גד)

ויסנטה ח'רבאסי : אבי, המהגר

מן הלילה נבוא ואל לילה גלך.
מאחרינו הארץ, עטוית צרפליה.
מקום שם סי צץ-השקד, הילד והבן-דלס.
מאחרינו הימים, עם אגמים, שלגים ואילי-קטב,
עם הרי-צ'צ'ש קודרים, עם קצרות כשופים,
מקום משכן צלליו הנהלים של מגור.
מאחרינו הקברים לרגלי הכרושים,
גלמודים בצעבות כוכבים רחוקים.
מאחרינו תהלות-ההצ'רר כלפידיים שכבום
סופות-דור-נדור.
מאחרינו הדלחות המילולות ברום,
מאחרינו החרדה עם אספקלריות שמ'מיות.
מאחרינו הזמן כמחנה באיש:
מוליד-סיים, מוליד-המנות.

אוקטאביו פאס : יום המתים

המקסיקאי הבודד אוהב פייסטות וכינוסי־ציבור. כל הזדמנות תספון להתקהלות. כל אמתלה תירצה לעצור את שטף הזמן ולהעלות זכרם של אנשים ומאורעות בפסטיבלים וחינגות. עם אוהב־פולחן אנחנו, וסגולה זו מעשירה את דמיונו ואת רגישותנו כאחד, שהם עזים ודרוכים במידה שווה. אמנות הפייסטה נסתאבה כמעט בכל מקום אחר, אך לא במקסיקו. מעטים המקומות בעולם שבהם אפשר להשתתף בחזיון בדומה לפייסטות הדתיות הגדולות שלנו. על צבעיהן הראשוניים הנמרצים, על מלבושיהן וריקודיהן המוזרים, על זיקוקיהן וטכסיהן, ועל מערבולת ההפתעות שלהן שאין־לה־סוף: הפירות, הסוכריות, הצעצועים ושאר הדברים הנמכרים בימים אלה בפלאצות ובשווקים שתחת כיפת השמיים.

לוח־השנה שלנו גדוש פייסטות. יש ימים שבהם הארץ כולה, מן הנידח בכפרים ועד הגדול בכפרים, מתפללת, מצעקת, חוגגת, משתפרת ורוצחת, לכבוד הבתולה־של־גואדלופה או בנינו חוֹאֶרס. מדי שנה ב־15 בספטמבר, באחת־עשרה בלילה, אנו חוגגים את הפייסטה של ה„גריטו“ * בכל הפלאצות של הרפובליקה, וההמונים הנסערים מצעקים שעה תמימה בפועל־ממש... אולי כדי שייקל להם להתמיד בשתיקתם שאר ימות־השנה. בימים שלפני ה־12 בדצמבר ואחריו ** עומד הזמן מלכת, ותחת שידחפנו אל מחר מתעתע, שתמיד הוא מחוץ להשג־ידנו, הוא מזמן לנו את ה„יום“ השלם־המושלם של מחול ומשתה, של התמוזגות עם מקסיקו העתיקה והכמוסה ביותר. הזמן שוב איננו רצף והוא נעשה מה שהיה, ומה שהנו במקורו: ההווה, שבו מתישבים עבר ועתיד.

אבל אין די בפייסטות שמספקות הכנסיה והמדינה לארץ בכללותה. על חיי כל עיר וכפר מושל קדוש־פטרון, שאת ברכתו חוגגים בקביעות אדוקה. שכונות ומקצועות גם להם יש פייסטות שנתיות משלהם, טכסים וירידים משלהם. וכל אחד מאתנו — אתאיסט, קאתולי, או אדיש סתם — יש לו יום־הקדוש שלו, שאותו הוא חוגג בכל שנה. אין לחשב כמה פייסטות יש לנו וכמה זמן וכסף אנו מבזבזים עליהן. זכור לי ששאלתי ראש־כפר אחד, לפני כמה שנים, „מה הכנסתו של המימשל הכפרי אצלכם?“ „כ־3,000 פסוס בשנה. אנו עניים מאד. אבל המושל והממשלה הפ־דראלית עוזרים לנו תמיד בכיסוי הוצאותינו“. „ואיך מוציאים את 3,000 הפסוס?“ „בעיקר על פייסטות, סניור. אנחנו כפר קטן, אבל יש לנו שני קדושים־פטרונים“.

* קריאתו של פאדרה הידאלגו לאחוז בנשק נגד ספרד, 1810.
** פייסטה של הבתולה־מגואדלופה.

אין זו תשובה מפתיעה. אפשר למוד את עניינתנו על פי תכיפותם ותפארתם של חגיגותנו. ארצות עשירות יש להן מעט מאד חגים: אין פנאי אף לא רצון לכך, וצורך אין בהם. הבריות יש להם דברים אחרים לעשותם, וכשהם משתעשעים הריהם עושים זאת בחבורות קטנות. ההמונים המודרניים הם ציבורים של פרטים גלמודים. בשעות גדולות בפאריז או בניירורק, כשהאוכלוסיה מתכנסת בכיכרות או באיצטדיונים, מופלא הוא כמה חסרה שם התחושה של עם: יש זוגות ויש חבורות קטנות, אך לעולם אין בהם משום עדה חיה שבה היחיד נמוג ונגאל בעת-ובעונה אחת. אבל איך יוכל מקסיקאי עני לחיות בלי שתים או שלוש הפייסטות השנתיות, המפצות אותו על דלתו ומחסוריו? הפייסטות הן המותרות היחידים שלנו. הן ממלאות את מקומם של התיאטרון והחופשות, סופי-השבוע ומסיבות-הקוקטייל האנגלו-סקסיות, קבלת-הפנים הבורגנית, הקפה היס-תיכוני — ואולי הן עדיפות עליהם.

בכל הטכסים האלה — טכסי לאום ומקום, מקצוע או משפחה — המקסיקאי מבקיע את סגור קליפתו. כל אלה נותנים לו הזדמנות להתגלות ולקשור שיח עם האלוהים, המולדת, ידידים או קרובי-משפחה. משך הימים האלה המקסיקאי השתקן שורק, צועק, שר, מפריח זיקוקי-אש, יורה באקדחו באוויר. הוא נותן פורקן לנשמתו. וצעקתו, בדומה לרקטות האהובות עלינו כל-כך, מרקיעה למרומים, מתפוצצת בשלל אורות ירוקים, אדומים, כחולים ולבנים, ונופלת ארצה, סחרחרה, עם שובל של ניצוצות-זהב. זהו הלילה שבו ידידים, אשר משך חדשים שלמים לא החליפו ביניהם אלא את דברי-הנימוסים הנהוגים, משתפרים יחד, שופכים לבם איש לפני רעהו, מבפים את אותן הצרות, מגלים לעצמם שאחים הם, ולפעמים, כדי להוכיח זאת, הם הורגים איש את אחיו. הלילה מלא שירים וצעקות קולניות. האוהב מעיר את אוהבתו בנגינת תזמורת. הלצות ושיחות מתגלגלות ממרפסת למרפסת, ממדרכה למדרכה. אין איש מדבר חרש. מגבעות מתעופפות באוויר. קולות צחוק וגידופים מצטלצלים כמטבעות-כסף. מוציאים גיטאות. אמת, כפעם-בפעם האושר מסתיים בכירע, במריבות, עלבונות, ריחות אקדחים, דקירות. אבל גם אלה הם חלק מן הפייסטה, כי המקסיקאי לא שעשועים הוא מבקש לו: מבקש הוא להימלט מעצמו, לעבור בקפיצה את חומת הבדידות הכולאת אותו משך שאר ימות השנה. רוח תזזית ואלימות נכנסת בכל. נשמותיהם מתפוצצות בדומה לצבעים ולקולות ולרגשות. האם הם נסחפים ומגלים את פרצופיהם האמיתיים? אין יודע. החשוב הוא לצאת, לפתוח דרך, להשתכר מן הרעש, האנשים, הצבעים. מקסיקו חוגגת פייסטה. ופייסטה זו, הטבולה ברק וחמת-שגעון, היא ההיפוך המזהיר של השתיקה והאפאתיה שלנו. של סיוגנו וקדרותנו.

לפי פירושם של סוציולוגים צרפתים הפייסטה היא הפרו, בזבנות. עלידי הפורנות הזאת מתגוננת העדה מפני קנאת אלים ואדם. מנחות וקרבנות מפיסים את דעתם של האלים, או של הקדושים-הפטרונים, או משחדים אותם. הוצאת ממון ומרץ מאשרת את עשרה של העדה בשני אלה. מותרות אלה הם הוכחה לבריאות,

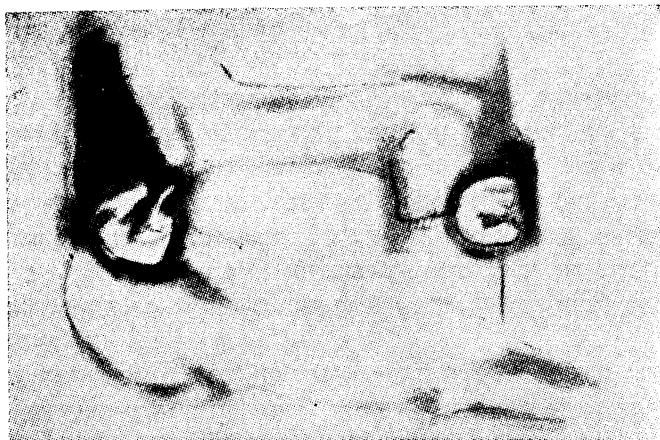
תצוגה של שפע וכות. או מלכודת־קסמים. שכן הפזרנות היא מאמץ למשוך את השפע בדרך הדבקה. ממון לממון קורא. החיים מתעצמים כשהם מושלכים אחר־גו; האורגיה, שהיא ביזבזו מיני, היא גם טכס של התחדשות; הביזבזו נותן כוח. חגיגות ראש־השנה מסמלות, בכל תרבות, משהו שלמעלה מעצם ציונו של תאריך קבוע. היום הוא שעות: הזמן נעצר, הוא מבוטל ממש. החגיגות הבאות לציין את מיתתו מכוונות לעורר את הולדתו החדשה, לפי שאין הן רק מסיימות שנה ישנה אלא גם פותחות שנה חדשה. כל דבר מושך אליו את ניגודו. תפקידה של הפייסטה הוא אפוא תועלתו יותר ממה שאנו חושבים: ביזבזו מושך או מקדם עושר, והריהו השקעה ככל השקעה אחרת. פרט לכך שאת פירותיה אין למוד ואין למנות. המבוקש הוא עצמה, חיים, בריאות. במובן זה הרי הפייסטה, בדומה למתן ומנחה, היא אחת הצורות הכלכליות העתיקות ביותר.

פירוש זה תמיד נראה לי לקוי בחסר. הפייסטה מטבעה היא מקודשת, על דרך הממש או על דרך הסמל, ועל הכל היא פריצת השיגרה. היא קבועה על פי כללים מיוחדים משלה, המבדילים אותה משאר ימים, ויש לה הגיון, מוסר ואפילו כלכלה הסותרים לעתים קרובות את המקובלות שבכל יום. הכל מתרחש בעולם מכושף: הזמן הופך עבר אגדי או הווה גמור; המרחב, גיא־החזיון של הפייסטה, הופך להיות עולם על־יִקְשׁוּטִים בפני עצמו; והמשתתפים הופכים עורף לכל סולם־דרגות אנושי או חברתי ונעשים, לרגע קל, דימויים חיים. והכל קורה כאילו לא כך היה, כאילו היה זה חלום. אבל בלי שים לב למה שקורה, מעשינו מצוינים בקלות גדולה יותר, במשקל־כובד אחר. הם לובשים מובנים אחרים, ועמם אנו מקבלים עלינו התחייבויות חדשות. אנו משליכים ארצה את נטלי הזמן והבינה שלנו.

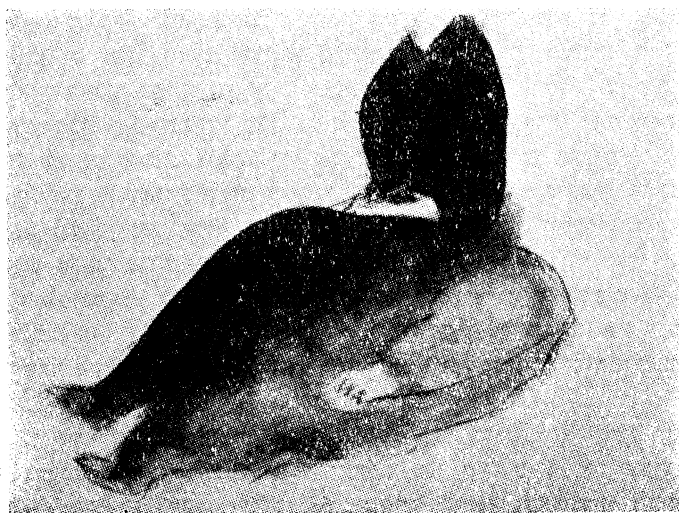
בפייסטות מסוימות נעלם עצם המושג של סדר. התוהו־וּבוהו חוזר וההפקר מושל בכיפה. הכל מותר: סולמות־הדרגה הנהוגים נעלמים כל־אֶהוּ, ועמם כל ההבדלים שבחברה, מין, קאסטה ואומנות. גברים מתחפשים לנשים, אפרתים לעבדים, עניים לעשירים. הצבא, הפהונה והחוק ניתנים לצחוק וקלס. חילול־שם־שמיים הוא חובה, הניאוף — פולחן. האהבה נעשית גילוי־עריות. לפעמים הפייסטה נעשית „מיסה שחורה“. תקנות, הרגלים ומנהגים מופרים. אנשים הגונים מסירים מעל פניהם את סבר הכבוד־העצמי ופושטים את הבגדים השמרניים המבודדים אותם, לובשים מלבושים צעקניים, מסתתרים מאחרי מסכה ובורחים מעצמם.

לפיכך אין הפייסטה רק יציאה מן המסגרת, ביזבזו טכסי של מה שנצבר בדי־עמל משך שאר ימות־השנה; הריהו גם מרד, צלילה פתאומית לתוך חוסר־צורה, לתוך ההווה בטהרתה. על־ידי הפייסטה החברה משתחררת מן הנורמות שהעמידה. היא שמה לצחוק את אלוהיה, את עקרונותיה ואת חוקיה: היא מתפחשת לעצמיותה.

הפייסטה היא מהפכה במובן המילולי ביותר של המלה. בתוך האנדרלמוסיה שהיא מחוללת החברה מומסת, מטובעת, במידה שהיא גוף הנתון לשלטונם של חוקים ועקרונות מסוימים. אבל היא טובעת בתוך עצמה, בתוהו־וּבוהו או בחירות

ח'וסה לואיס קוֹאָבאָס : הלווייתו של רודן

קוֹבאָס : הגמון

הראשונים שלה. הכל מתאחד: טוב ורע, יום ולילה, קדוש וטמא. הכל מתמוג יחד, מקפח את צורתו וייחודו, וחוזר להיוליותו. הפייסטה היא ניסוי קוסמי, ניסוי באי־סדר, החוזר ומאחד יסודות ועיקרים סותרים כדי להביא לידי הולדת חדשה של החיים. המוות הטכסי מסייע ללידה מחודשת; ההקאה מגבירה את התיאבון; האורגיה, העקרה כשלעצמה, מחדשת את פיריון האָם או האדמה. הפייסטה היא חזרה למצב רחוק ונטול דיפרנציאציה, טרום־לידתי או טרום־חברתי. זאת היא חזרה שהיא גם ראשית, בהתאם לדיאלקטיקה הטבועה בעצם מהותם של תהליכים חברתיים.

מן הצלילה הזאת לתוך תהו־והוּוּ יוצאת הקבוצה מטהרת ומחוזקת. היא טבלה במקורותיה שלה, ברחם שממנו יצאה. אם נביע זאת בלשון אחרת, הרי הפייסטה כופרת בחברה כשיטה אורגנית של דפוסים ועקרונות חצוצים, אך מאשרת את צדקתה כמקור של מרץ יוצר. הריהי „יצירה מחודשת“ לאמיתתה.

בעת הפייסטה החברה באה בשיג־ושיח עם עצמה. בניה חוזרים לתהו־והוּוּ ולחירות שבראשית־הדברים. המבנים החברתיים נשברים ונוצרים יחסים חדשים, כללים בלתי־צפויים, סולמות־דרגה גחמניים. בתוך אי־הסדר הכללי כל אדם שוכח את עצמו ונכנס למצבים ולמקומות האסורים בדרך־כלל. נמחים הסייגים בין קהל לשחקנים, בין בעלי־שררה למשרתים. הכל לוקחים חבל בפייסטה, הכל נלכדים בסופתה. יהי־מה הלך־רוחה, אָפיה ומובנה של הפייסטה, מעיקרה הריהי השתתפות, והתכונה הזאת מייחדתה מכל שאר טכסים ותופעות חברתיות. אם חילונית היא ואם דתית, אם אורגיה היא ואם סאטורנאליה, הפייסטה היא מעשה חברתי המבוסס על השתתפותם המלאה של כל החוגגים אותה.

הודות לפייסטה המקסיקאי יוצא מסגור קליפתו, משתתף, קושר שיח עם חבריו ועם הערכים המשווים מובן וטעם להויתו הדתית או המדינית. ועובדה רבת־משמעות היא שארץ דאובה כשלנו יש לה פייסטות כה רבות וכה עליזות. תכיפותן, זהרן וריגשתן, התלהבות השתתפותנו בהן, כל אלה יש בהם כדי לרמוז שבלעדיהן היינו מתפוצצים. הן משחררות אותנו, ולו אך לרגע, מן היצרים הבלומים, מן התשוקות הנוחות־להידלק שאנו נושאים בחובנו. אבל הפייסטה המקסיקאית איננה סתם שיבה למצב מקורי של חירות נטולת־צורה ונטולת־נורמה: המקסיקאי לא לחזור הוא מבקש אלא לברוח מעצמו, לחרוג מתוך עצמו. הפייסטות שלנו הן התפוצצויות. החיים והמוות, השמחה והעצב, מוזיקה וסתם רעש מצטרפים יחד, לא כדי ליצור עצמם מחדש או להכיר עצמם אלא כדי לבלוע זה את זה. אין דבר צוהל יותר מפייסטה מקסיקאית, אבל אין גם דבר דאוב יותר ממנה. ליל הפייסטה הוא גם ליל אָבל.

אם בחיי היומיום שלנו אנו מסתתרים בתוך עצמנו, הרי בסופת הפייסטה אנו נותנים דרור לעצמנו. אין זו סתם פתיחה־עצמית: אנו קורעים את עצמנו כלפי־חוץ. הכל — מוזיקה, אהבה, ידידות — מסתיים בשאון ובאלימות. חמת־התזוית של הפי־סטיבלים שלנו מלמדת עד היכן סגורים אנו בתוך בדידותנו ומנועים

משיג־ושיח עם העולם. נהירים לנו הזיות־טירוף, שירים וצעקות, המונולוג... אך הדיאלוג אינו נהיר לנו. הפייסטות שלנו, בדומה לגילויי־הלב שלנו, אהבותינו, נסיונותינו לחדש את סדריה של חברתנו, הן קריאות־תגר אלימות על הישן או המקובל. כל־אימת שאנו מנסים לבטא את עצמנו צריכים אנו למרוד בעצמנו. והפייסטה היא רק דוגמה אחת, אולי הטיפוסית ביותר, למרידה האלימה הזאת. לא קשה לציין עוד דוגמות, חושפניות באותה מידה: המשחקים שלנו, שהם תמיד הפלגה לקיצוניות, לפעמים הפלגה המסתיימת בהרג; פורנות הביזבוז שלנו, היפוכם של השקעותינו הוהירות ומפעלינו העסקיים; הווידויים שלנו, המקסיקאי הזעף, המסוגר בתוך עצמו, מתפוצץ פתאום, חושף חוזהו במחי אחד ומתגלה, אם גם לא בלי מידה של שביעות־רצון־עצמית, ולא בלי שיבחר לו תחנת־עצירה במבוכים המבישים או הנוראים של אינטימיותו. אין אנו גלויי־לב, אבל כנותנו יכולה להרחיק לכת במידה שתעורר חלחלה באיש אירופי. הצורה המפוצצת, הדרמטית, פעמים אפילו צורה של התאבדות, שבה אנו מגלים את צפונותינו, מסגירים את עצמנו, היא עדות לכך שדבר־מה מעכבנו ומחנקנו. משהו מפריע לנו להיות. ומאחר שאין אנו יכולים, או שאין אנו מעיזים, לעמוד בפני עצמיותנו־אנו, הרינו נזקקים לפייסטה. היא מעיפה אותנו לתוך החלל הריק; הריהי התלהבות־שכרות הבוערת עד הישרפה, יריית אקדח באוויר, רקטה לשמיים.

המוות הוא ראי בו משתקפות העוויות־הסרק של החי. כל הערבוביה המנומרת של עשיות ואי־עשיות, חרטות ותקוות, שהיא החיים שחי כל אחד מאתנו, מוצאת לה במוות לא מובן או הסבר כי אם קץ. המוות מגדיר את החיים; מיתה מציינת חיי אדם בצורות שאין לשנותן; אין אנו משתנים אלא על־מנת להיעלם. מיתותינו מאירות לפנינו את חיינו. אם מיתותינו אין להן מובן ופשר, גם חיינו כך. לפיכך עשויים אנו לומר, כשמת אדם מיתה משונה, „הוא מצא מה שחיפש“. כל אחד מאתנו מת במוות אשר חיפש לו, במוות אשר עשה לעצמו. מיתה נוצרית או מיתה כלב הן דרכי־מיתה המשקפות דרכי־חיים. אם בוגד בנו המוות ואנו מתים מיתה משונה הרי הכל דואבים על העובדה, שפן ראוי היה לנו שנמות כדרך שחינו. אם אין אנו מתים כדרך שחינו, הרי זה משום שהחיים אשר חיינו לא היו באמת שלנו; לא היו שייכים לנו, ממש כמו שהמיתה המשונה הקוטלתנו אינה שייכת לנו. הגידה לי איך אתה מת, ואגיד לך מי אתה.

הניגוד בין חיים ומוות לא היה לגבי המקסיקאים הקדמונים ניגוד מוחלט ככל שהוא לגבינו. החיים נתמשכו לתוך המוות, וכן להפך. המוות לא היה סופם הטבעי של החיים אלא שלב אחד במחזור שאין־לו־סוף. החיים, המוות והתקומה היו דרגות בתהליך קוסמי החוזר ונשנה בלי־חסך. החיים היה להם תפקיד נעלה יותר מן הזרימה לתוך המוות, ניגודם והשלמתם; והמוות אף הוא לא היה תכלית בפני עצמה: במותו היה האדם מפרנס את רעבונו של החיים שאינר־יודע־שבעה. הקרבנות היתה להם מטרה כפולה: מצד אחד, השתתף האדם בתהליך היצירי,

כשהוא פורע בתוך כך לאלים את החוב שנכנסו בו בני־מינו; מצד שני, זן וכלכל את החיים הקוסמיים וכן גם את החיים החברתיים, שהתפרנסו מן הראשונים. אולי הצד האפייני ביותר לתפיסה זו הוא האופי בלתי־האישי של הקרבן. הואיל וחייהם לא היו שלהם, לא היתה למותם כל משמעות אישית. המתים — כולל אנשי־מלחמה שנפלו בקרב ונשים שמתו בלדתן, חברות להויצילופוקטלי, אל השמש — נעלמו בתום תקופה מסוימת על־מנת לשוב אל ארץ־הצללים האחידה, להתמזג עם האוויר, האדמה והאש, החומר המחייה את היקום. אבותינו הקדמונים בני־הארץ לא האמינו שמיתותיהם שייכות להם, ממש כמו שלא סברו מעולם שחייהם באמת שלהם במובן הנוצרי. הכל נבדק על־מנת לקבוע, מעת הלידה והלאה, את חייו ומותו של כל אדם: מעמדו החברתי, השנה, המקום, היום, השעה. האצטקי כשם שלא היה אחראי למותו כך לא היה אחראי למעשיו.

המרחב והזמן היו מקושרים יחדיו בחינת שלמות בלתי־נפרדת. היה „זמן“ מיוחד לכל מקום ומקום, לכל אחת מן הנקודות העיקריות, והמרכז — שבו ניטל כוחן מהן. ומכלול זה של מרחב־זמן היו לו סגולות וכוחות משלו, המעמיקים להשפיע על חיי־אנוש ומעצבים אותם. להיוולד ביום מסוים פירושו היה להשתייך למקום, לזמן, לצבע ולגורל. הכל הותווה מראש. מקום שאנחנו מפרידים בין המרחב לזמן, שאינם אלא מערכות־קלעים לעלילות־חיינו, היו האצטקים רואים „זמני־מרחב“ מרובים לא־פחות מן הצירופים בלוח־השנה של הוההנים, שכל אחד מהם מצוין במשמעות איכותית מסוימת, נעלה על רצון אנוש.

הדת והגורל משלו בחייהם, כמו שהמוסר והחירות מושלים בחיינו. אנו חיים בסימן החירות, והכל — אפילו הפאטאליות היוונית והסד־האל של התיאולוגים — הוא בחירה ומאבק, אבל לגבי האצטקים נצטמצמה הבעיה בחקירת רצונם של האלים, שלעולם אינו ברור. רק האלים היו בני־חורין ורק להם היתה היכולת לבחור — ומתוך כך, במובן עמוק, לחטוא. הדת האצטקית מלאה אלים גדולים וחוטאים — קווצאלקואטל הוא הדוגמה הראשונה־במעלה — הנחלשים ונוטשים את מאמיניהם, כדרך שאנשים נוצרים כופרים לפעמים באלוהים. כיבושה של מקסיקו לא היה יכול להתפרש בלי בגידתם של האלים, שהתכחשו לעמם שלהם.

הופעת הקאתוליות חוללה שינוי מופלג במצב הזה. הקרבן ומושג הישועה, הקיבוציים לשעבר, נעשו אישיים. החירות, „התאנשה“, התגלמה באדם. לגבי האצטקים הקדמונים היה העיקר לדאוג לרציפותה של הבריאה; הקרבן לא היה מביא ישועה בעולם אחר אלא בריאות קוסמית; היקום, ולא היחיד, היה שואב חיים מדמם ומותם של יצורי־אנוש. לגבי הנוצרים היחיד הוא החשוב. העולם — ההיסטוריה, החברה — ארור הוא מראש. מותו של המשיח הושיע כל אדם כשלעצמו. כל אחד מאתנו הוא אדם, כל אחד מאתנו מסמל את תקוותיו ואפשרויותיו של הגזע. הגאולה היא משימה אישית.

שתי העמדות האלו, עם כל הניגוד שביניהן לכאורה, יש בהן צד שווה: החיים, בין קיבוציים בין אישיים, צופים אל מוות שעל־פי דרכו הריהו חיים חדשים.

החיים מצדיקים את עצמם ומתרוממים מעל לעצמם רק כשהם מתגשמים במוות, והמוות גם הוא התרוממות מהיותו חיים חדשים. לנוצרים המוות הוא תמורה, דילוג בין שני חיים, חיי העולם־הזה וחיי העולם־הבא; לאצטקים היה המוות צורה העמוקה ביותר להשתתפות בהתחדשות המתמדת של הכוחות היציריים, שתמיד היו צפויים להיפרת אם לא סיפקו להם דם, הוא המזון המקודש. בשתי השיטות החיים והמוות נטולים אוטונומיה, הם שני צדדים של מציאות אחת־יחידה. הם מרמזים על ממשויות סמויות מן העין.

המוות המודרני אין לו שום משמעות שלמעלה ממנו או שזיקה לה לערכים אחרים. לעתים רחוקות הוא יותר מסיום בלתי־נמנע של תהליך טבעי. בעולם של עובדות אין המוות אלא עוד עובדה אחת בלבד. אך הואיל וזאת היא עובדה בלתי־נעימה כל־כך, מנוגדת לכל תפיסותינו ולעצם מובנם של חיינו, מתימרת הפילוסופיה של הקידמה („הקידמה לקראת מה, ומתוך מה?“ שאל שלר) להעלימה, כאשף המעלים מטבע בכף־ידו. בעולם המודרני הכל פועל כאילו לא היה המוות קיים. איש אינו מביאו בחשבון, בכל מקום משתיקים אותו: בהכרזות פוליטיות, בפרסומת מסחרית, במוסר הציבורי ובמנהגים העממיים; בהבטחה של בריאות ואושר מושלמים שמבטיחים לכולנו בתי־חולים, בתי־מרקחת ומגרשי־משחקים. אבל המוות נכנס בכל אשר ניזום, ושוב אין הוא תחנת־מעבר אלא פה גדול ופעור ששום דבר לא ישבור את רעבונו. המאה של הבריאות, ההיגיינה ואמצעי־המניעה, סמי־הפלא והמוזנות הסינתטיים, היא גם המאה של מחנה־הריכוז ומדינת־המטרה, של הירושימה וסיפור־הרצח. אין איש חושב על המוות, על מותו שלו, כמו שביקשנו רילקה לעשות, מפני שאין איש חי חיים אישיים. הטבח הקיבוצי הוא פועל־יוצא מקולק־טיביציה באורח־החיים.

המוות אין לו מובן גם לגבי המקסיקאי בן־זמננו. שוב אין הוא תחנת־מעבר, כניסה לחיים אחרים השוקקים חיים יותר מחיינו אנו. אך אף־על־פי שאין אנו רואים במוות טרנסצנדנציה, לא ביטלנו אותו ולא עקרנוהו מחיינו־מיום שלנו. את המלה מוות אין הוגים בניו־יורק, בפאריז, בלונדון, מפני שהיא צורבת את השפתיים. כנגד זאת מופר המוות למקסיקאי, הוא מתבדח עליו, מגפפו, ישן אתו, חוגג אותו; הריהו אחד הצעצועים החביבים עליו ואהבתו האיתנה ביותר. אמת, אולי יש בעמדתו פחד לא־פחות מאשר בעמדתם של אחרים, אך מכל־מקום אין המוות מוצנע כאן ומוסתר: הוא מביט בו עין־בעין, בקוצר־רוח, בבזו או באירוניה. „אם עתידים הם להרגני מחר, יהרגוני־א מיד“*.

שוויון־נפשו של המקסיקאי לחיים הוא המטפח את שוויון־נפשו למוות. לא רק המוות הוא בעיניו בלתי־טרנסצנדנטלי כי אם גם החיים. שירינו, פתגמינו, הפייסטות והאמונות העממיות שלנו מעידים כמאה עדים כי הטעם לכך שאין המוות יכול להפחידנו הוא ש„החיים ריפאו אותנו מן הפחד“. למות הרי זה דבר

* משיר־העם המקובל, „לה אַדליטה“.

טבעי, אפילו רצוי, וכל המקדים הרי זה משובח. אנו הורגים מפני שהחיים — שלנו כשל זולתנו — אין להם שום ערך. החיים והמוות אין להפריד ביניהם, וכשהראשונים אין להם מובן גם האחרון ניטל מובנו באותה מידה. המוות המקסיקאי הוא בבואת החיים המקסיקאיים. והמקסיקאי מסתגר בפני שניהם ומתעלם משניהם.

הבוז שלנו למוות איננו עומד בניגוד לפולחן שעשינו ממנו. המוות נכח בפייסטות שלנו, במשחקינו, באהבותינו ובמחשבותינו. לחיות ולהרוג הם רעיונות שאינם סרים מאתנו אלא לעתים רחוקות. המוות מפתה אותנו ומדיחנו. הקסם שהוא נוסך עלינו הוא אולי פועל-יוצא מן הבדידות הערירית שלנו ומן החימה שבה אנו פורצים מתוכה. הלחץ של חיותנו, שאינו יכול להתבטא אלא בצורות שתהיינה לה לרועץ, מתרץ את האופי הקטלני, אופי של תוקפנות או של התאבדות, אשר להתפוצצויותינו. כשאנו מתפוצצים אנו מגיעים לנקודה העליונה של אותו מיתח, אנו מגיעים ממש לנקודת-הפסגה של החיים, ושם, בשיאה של חמת-התזוית שלנו, חשים אנו פתאום סחרחורת: אר־או המוות מושכנו.

עוד גורם הוא שהמוות ממציא לנו נקם מן החיים, נוטל מהם את כל הבלויותיהם ויומרותיהם והופך אותם למה שהנם באמת: כמה עצמות נאות והעווית-אימים. בעולם סגור, שבו הכל הוא מוות, יש רק למוות ערך. אבל ההבעה שלנו היא שלילית. גולגלות של מעשי-מתיקה, וגולגלות של נייר דקי, וגולגלות צרורות בזיקוקים של אש... הדימויים העממיים שלנו מתקלסים תמיד בחיים, מאשרים את אפסותה של ההוויה האנושית ואת חוסר-הערך שלה. אנו מקשטים את בתינו בגולגלות-מוות, אנו אוכלים לחם בצורת עצמות ביוס-המתים, אנו אוהבים את השירים והמעשיות שבהם המוות צוחק ומשמיע בדיחות, אבל כל מנהג-הקירבה המתברבב הזה אינו פוטר אותנו מן השאלה שכולנו שואלים: מהו המוות? לא המצאנו תשובה חדשה. ומדי נשאל, אנו מושכים בכתפינו: למה זה אתן דעתי על המוות אם מעולם לא נתתי דעתי על החיים?

האם המקסיקאי פורץ מסגור קליפתו לנוכח המוות? הוא מהללו, חוגג לו, עובד אותו, מחבקו, אך לעולם אינו מתמסר לו. הכל רחוק וזר לו, ויותר מכל — המוות. אין הוא מתמסר לו, מפני שההתמסרות כרוכה כקרבו. וקרבו מצדו מחייב שיהיה מישוה נותן ומישהו מקבל. רוצה לומר, מישוה חייב להיפתח ולעמוד בפני מציאות הנעלה עליו. בעולם סגור, בלתי-טרנסצנדנטלי, אין המוות נותן אף אין הוא מקבל: הוא מכלה את עצמו ומספק את עצמו. לפיכך יחסינו עם המוות הם אינטימיים — אולי אינטימיים יותר מיחסיו של כל עם אחר — אך ריקים ממשעות ומשוללים רגש ארוטי. המוות במקסיקו הוא עקר, לא פורה כמותם של האצטקים והנוצרים.

אין דבר מנוגד יותר לעמדה זו מעמדתם של בני אירופה וצפון-אמריקה. חוקיהם, מנהגיהם ומוסרם הציבורי והפרטי נוטים כולם לשמור את חיי האדם. הגנה זו אינה מונעת את ריבוי מספרם של רציחות מחופמות וממולחות, של פשעים מושלמים וגלי-פשע. הפושעים המקצועיים, המתכננים את רציחותיהם בדייקנות שהיא למעלה מיכלתו של המקסיקאי, וההנאה שהם מוצאים בתאדם את נסיונותיהם

ושיטותיהם, המתיחות המוקסמת שבה העתונות והציבור עוקבים אחר וידייהם, וחוסר-היעילות המופר של שיטות המניעה, מלמדים כי כיבוד החיים, שעליו התרבות המערבית גאה כל-כך, איננו שלם, או שהוא דבר של צביעות. פולחן החיים, אם באמת הוא עמוק וכוללני, הוא גם פולחן המוות, כי השגים הם בלתי נפרדים. ציביליזציה הכופרת במוות סופה שהיא כופרת בחיים. שלמותו של הפשע המודרני איננה רק תוצאה מן ההתקדמות הטכנית המודרנית ומן האופנה של סיפור-הרצח: היא נובעת מן הבונו לחיים, המובלע בהכרח בכל נסיון להסתיר את המוות ולהעמיד פנים כאילו אינו קיים. אפשר להוסיף שהיכולת הטכנית המודרנית והפופולריות של סיפורי-פשע הן, בדומה למחנות-ריכוז ולהשמדה קיבוצית, תוצאות של תפיסת-קיום אופטימית וחד-צדדית. אין טעם שגִדיר את דימוינו, מלינו ורעיונותינו מן המוות, מפני שהמוות ימחה את כולנו, החל באלה המתעלמים ממנו או המשימים עצמם מתעלמים ממנו. כשהמקסיקאי הורג — לשם נקם, תענוג או גחמה — הוא הורג אדם, יצור-אנוש. הפושעים והמדינאים המודרניים אינם הורגים: הם מחסלים. הם עושים נסיונות ביצורים שאבדו להם תכונותיהם האנושיות. אסירים במחנות-ריכוז — תחילה משפילים אותם, הופכים אותם לעצמים סתם; אחר-כך משמידים אותם בהמונם. הפושע הטיפוסי בפרפים הגדולים — להוציא את המניעים הספציפיים לפשעיו — הריהו מגשים בקנה-מידה קטן מה שמגשים המנהיג המודרני בקנה-מידה גדול. גם הוא עושה נסיונות, על פי דרכו: הוא מרעיל, מכלה גופות בחומצות, מנתחן אברים-אברים, הופכן לעצמים. הזיקה העתיקה בין הקרבן למרצח, שהיא הדבר היחיד המאגש את הרצח, המקבילו על הדעת בכלל, נעלמה. כמו ברומנים של דה-סאד אין עוד מאומה מחוץ למענים ועצמים, מכשירים של הנאה והשמד. ובגלל אי-קיומו של הקרבן נעשית בדידותו האינסופית של הרוצח נוראה-מנשוא עוד יותר. הרצח עודנו זיקה במקסימו, ובמובן זה יש לו אותה משמעות משחררת כמו לפייסטה או לוויודי. מכאן הדראמה שבו, הפיוט שבו, וכן — מדוע לא נאמר זאת? — הגדולה שבו. עלידי הרצח אנו מגיעים לטרנסצנדנציה בתרגוע.

בפתיחת האלגיה השמינית לדואינו אומר רילקה כי ה"יצור", במצב תמימותו הבהמית, "רואה את המרחב הגלוי"... להבדיל מאתנו, שלעולם אין אנו מביטים קדימה, אל המוחלט. מחמת פחד אנו הופכים גב למוות, ומתוך שאנו מסרבים להתבונן בו אנו מסתגרים מפני החיים, שהם שלמות הפוללת אותו. "המרחב הפתוח" הוא המקום שבו ניגודים מתישבים, שבו אור וצל מתמזגים יחד. תפיסה זו מחזירה את המוות למשמעותו המקורית: החיים והמוות הם ניגודים המשלימים זה את זה, שניהם חצאים של ספירה שאנחנו, עבדי הזמן והמרחב, יכולים רק להציץ בה ביעף. בעולם הטרום-לידתי החיים והמוות נהיים לאחדים; בעולמנו שלנו הם נוגדים; בעולם שמעבר-לכאן הם מאוחדים שוב, לא בתמימות הבהמית הקודמת לחטא ולדעת-החטא אלא בתמימות שנמצאה-מחדש כביכול. יכול אדם להתרומם

מעל לניגוד הארצי המפריד ביניהם (והשוכן לא בהם אלא בתודעתו שלו) ולראותם בחינת שלמות אחת עילאית. הכרה זו יכולה לבוא רק על-ידי ריחוק-הדעת: שומה עליו לוותר על חייו הארציים ועל געגועיו אל הלימבו¹, אל החיים הבהמיים. חייב הוא להיפתח לקראת המוות אם רצונו להיפתח לקראת החיים. אראו „כמלאכים ידמה“.

כך יש אפוא שתי עמדות כלפי המוות: האחת, המורה קדימה, התופסת אותו בחינת יצירה; השניה, המורה אחורה, הבאה על ביטויה כהתקסמות לאין או כגעגועים אל הלימבו. שום משורר מקסיקאי או ספרדי-אמריקאי, להוציא אולי את סואר ואלחו, אינו מתקרב אל הראשון בשני המושגים האלה. היעדרו של מיסטיקן — ורק מיסטיקן מסוגל להעמיק חזר כריקה — מרמו על המידה שבה התרבות המקסיקאית המודרנית אטומה לגבי הדת. אבל שני משוררים מקסיקאים, חיונה גורוסטיסה וח'אוייר וילאורוטיה, מייצגים את השניה בשתי העמדות האלו. לגבי גורוסטיסה החיים הם „מוות אין-קץ“, נפילה מתמדת לתוך האין; לגבי וילאורוטיה אין הם אלא „געגועים למוות“.

הביטוי שבחר לו וילאורוטיה כשם לספרו, *Nostalgia de la Muerte* („געגועי מוות“), אין הוא רק בגדר קליעה מוצלחת. המחבר השתמש בו כדי לומר לנו כי הפירוש הסופי של שירתו — „המוות כגעגועים“ ולא דווקא כהבשלת החיים או כסופם — הוא המוות כמקור. המקור הראשון, הקדמון, הוא עצם, לא רחם. אמירה זאת יש סכנה שתיראה פרוקס ריק או חכמה נדושה וישנה: „כי עפר אתה ואל עפר תשוב“. אני סבור שהמשורר מקווה למצוא במוות (שהוא, בעצם, מקורנו) התגלות שאותה אצלו ממנו חייו הארציים: משמעותם האמיתית של החיים. כאשר נמות,

המחוג השני

יאיץ סביב הלוח,

וייבלם בהרף-עין...

ואולי אפשר יהיה

לחיות, אף אחרי המות.*

שיבה למוות המקורי תהיה שיבה לחיים שלפני החיים, לחיים שלפני המוות: ללימבו, למקור האמהי.

„מות בלי סוף“, שירו של חיונה גורוסטיסה, הוא אולי העדות הטובה ביותר המצויה לנו באמריקה הלטינית לתודעה מודרנית-לאמיתיה, תודעה המגוללת בתוך עצמה, האסורה בהירותה המסמאת שלה עצמה. במין חימה של צלילות-הדעת רוצה המשורר לקרוע את המסווה מעל ההוויה כדי לראותה כמו שהיא. הדיאלוג בין

¹ שפת הגיהנום, על פי בעלי האסכולה הנוצרית. (המלבי"ד).
• מובא משירו של וילאורוטיה, „מיתה שניה“.

האדם לעולם, העתיק כשירה וכאהבה, הופך להיות דיאלוג בין המים לפוס המכילה אותם, בין המחשבה לדפוס שבו היא נוצקת ואשר סופה לשחוק אותו. המשורר מזהירנו מפלא מראית־העין שלו — עצים ומחשבות, אבנים ורגשות, ימים ולילות ושעות־דימדומים שכולם פשוט המשלות, סתם פתילי־צבועונים — שהנשימה המפעמת בחומר, הנותנת לו תואר וצורה, היא אותה נשימה השוחקתו ושודפתו ונוגפתו. זאת היא דראמה בלי נפשות־פועלות מאחר שהכל אינם אלא בבואות, מסוותיו השונים של מתאבד המדבר אל נפשו בלשון של אספקלריות והדים, והרות גם היא אינה אלא בבואה של המוות, של המוות המאוהב בעצמו. הכל טבול בבהירותו ובזהרו שלו, הכל מכוון אל המוות הזה השקוף: החיים רק משל היו, המצאה שבה המוות — גם הוא! — רוצה להוליך עצמו שולל. השיר הוא וריאציה על הנושא הישן של גרקים, אף כי אין כל רמז עליו בגוף הכתוב, ולא רק התודעה היא המתבוננת במראיה שלה במימיה הריקים, הצלולים (ראי ועין בעת־ובעונה־ אחת, כמו בשירו של ואלרי): האין, המחקה את הצורה ואת החיים, המתחפש לרקב ומוות, מתפשט ערום ומתגולל בתוך עצמו, אוהב את עצמו, נופל לתוך עצמו: מוות בלילאה שאין לו סוף.

אם אנו פורצים את סגור קליפתנו בעת הפייסטות, או, כשאנו שתויים או מחליפים דברים שבגילוי־לב, הרינו עושים זאת בנמרץ כל־כך עד שאנו פוגעים בעצמנו. ואנו פוטרים במשיכת־כתף את המוות, כמו את החיים, ניצבים נכחו בשתיקה או בחיוך של בוז. הפייסטה, פשע־התשוקה והפשע חסר־המטרה, מגלים ששיווי־ המשקל שאנו גאים עליו כל־כך אינו אלא מסכה, שתמיד צפויה היא להיקרע מעל פנינו עקב התפוצצות־פתאום של האינטימיות שלנו.

כל העמדות האלו מרמזות שהמקסיקאי חש בקיומו של איזו כתם־קלון על עצמו או על בשרה של ארצו. מטושטש הוא ועם זאת חי, קמאי, בליימחה. העוויותינו וביטויינו כולם מנסים לכסות על הפצע הזה, הפתוח תמיד, המוכן תמיד להתלקח ולבעור תחת קרני מבטו של זר.

המקסיקאי אינו מתעלה מעל בדידותו. להיפך, הוא כולא עצמו בתוכה. אנו חיים בבדידותנו כמו פילוקטטס על האי שלו, ויותר משאנו מקווים לחזור אל העולם הרי אנו מפחדים מכך. אין אנו יכולים לשאת את נכחותם של חברינו. אנו מסתתרים בתוך עצמנו — פרט לשעות שאנו קורעים עצמנו לרווחה מתוך התלהבות של תזוית — והבדידות שבה אנו מתיסרים אין לה שום זיקה לא לגואל ולא לבורא. אנו פוסחים בין אינטימיות להתרחקות, בין צעקה לשתיקה, בין פייסטה ליקיצה, בלא שנתמסר אי־פעם באמת. שוויון־הנפש שלנו מסתיר את החיים מאחרי מסכת־ מוות; צעקתנו הפראית תולשת את המסכה הזאת ומגביהה לשמיה־שמיים, מקום שהיא מתנפחת, מתפוצצת וחוזרת ונופלת, שותקת ומובסת. אם כה ואם כה, המקסיקאי מסתגר מפני העולם: מפני החיים ומפני המוות.

רונלד דה־קרוואליו : ברזיל

בשעה זו של שמש צח

דקלים דמומים

אבנים בוהקות

חזיונים

הבהובים

נצנוצים

אני שומע את שירה העצום של ברזיל

אני שומע את סוסי־איגואסו שועטים־רועמים על הסלעים הערומים, דוהרים באוויר הלח, בוטשים, כברגלי־מים, באוויר המקציף, המוריק;

אני שומע את ניגונף החוגג, ניגונף החוגג הברברי, אמאזון, את ניגון שטפך הנרפה, הכבד כשמן, הגואה וגואה, לוחך טין גדות, מכוסס שרשים, מושך וגורר איים, נוגח את האוקינוס נטול־החיים כמו פר משתולל, מדוקר מוטות, חצים, ענפים ועלים;

אני שומע את האדמה מתפצצת ברוח החמה מצפון־מזרח, האדמה המתנשמת תחת רגל־ארד יחפה של בן־הפקר, האדמה ההזיה לאבק ונצנפת בעננות שותקות ברחובות ז'ואסיירו ויורדת כדוק על מישורי־החרבה של קראטו;

אני שומע צפצוף יערות־עד — סלסולים, חילולים, ריטוטים, שריקות, זמומים, ניקורי־מקורים, צלילים עמוקים הומים כתיל ממותח, תופים פועמים בצלול, גרונות ניחרים, כנפיים נחבטות־מרפרפות, צרצורים, ליחושים, קריאות, קריאות חלומיות, ממושכות — יערות־עד מתחת לשמיים!

אני שומע את הנהרות צוחקים, מטפחים על אטמי שיבוטי־זהב גרגרנים, מחרידים את התוליהים המזוקנים בחוריהם ומחבואיהם הרועפים, תחת אבנים משוקעות;

אני שומע את אבני־הרחיים טוחנות קני־סופר, את גרגור העסיס המתוק השוטף לגתות, את רינת הדליים בין עצי־הגומי;

וקרדומים מבקיעי נתיבות,

ומסורים מנסרי אילנות,

ולהקות־כלבי־ציד, הקרויים „פולח־רוח“, „שוברי־פלד“, „חזיונים“ ו„כרישים“, העטים על ברדלסים אדומים ויגוארים,

ושיחים המעלווים ברוח,
וחזירייער הפוערים לזעם על תנינים נמים ברפש החמים של מפרצי־יאור...

אני שומע את ברזיל כולה שרה, מפזמת, צועקת, צורחת!

ערסלים מתנדנדים,

צופרים נותנים קולם,

בתי־חרושת טוחנים, כותשים, נושפים, מצווחים, מילילים ונוחרים,

אצטוונות מתפוצצות,

מנופים משתלשלים,

אופנים טובבים,

פסים מרעידים,

שאון מדרונות ורמות, זוגי בקר, צהלות סוסים, שירי בוקרים, געיות,

דנדוני פעמונים, נפצי זיקוקים, אור־פראטו, באיא, קונגוניאס, סאבארה,

המולת בורסות מצווחות ספרות כתופים,

שאון רחובות מורתחים בצל גורדי־שחקים,

קולות כל הגזעים שמטילה רוח הנמלים אל יערה־בראשית!

בשעה הזאת של שמש צח שומע אני את ברזיל.

כל שיחותיך, מולדת שזופה, מתעופפות באוויר...

שיח נוטעים בין שתילי קפה,

שיח כורים במכרות זהב,

שיח פועלים בכורי פלדה,

שיח צייד־יהלומים, מרעיש־בנפה־וכברה,

שיח קולונלים על גזוטרות נאות־כפר.

אך על הכל אני שומע, בשעה זו של שמש צח

דקלים דמומים

אבנים בוהקות

חזיזים

הבהובים

נצנוצים

את שיר עריסותיך, שיר כל עריסותיך, שבהן ישן, פיו זב־חלב, שחרחר ובוטח,

איש המחרא!

פנחס לפיד : תצלומים ברזיליים

שנונים שבעיר סאו־פאולו טוענים שברזיל הופיעה על בימת העולם בצורה ברזילית טיפוסית: ב־1494 הקצה אותה האפיפיור חגיגית לפורטוגל, יותר ממש שנים קודם שיגלה אות בפועל ידידו של ואסקו דה־גאמה, אדמירל־הצי המלכותי, אלוארו קבראל.

כשהטיל הקברניט הפורטוגלי גונסאלס קואַלין עוגן נוכח מפרץ גואנאבארה בשלהי 1501 ודאי נזיהמו חושיו למראה הנוף הנהדר. בעצם יום בואו הגיע לכלל שלוש מסקנות היסטוריות: היבשה אשר מול ספינותיו, החליט, ודאי היא אי; המפרץ המעמיק כל־כך ללב־הארץ הוא, בלי ספק, שפכו של נהר ענק; והתאריך — לאחד הצצה חטופה בסקסטאנט ובפנקס־המסע שלו — היה, כמובן, האחד בינואר. כמה עשרות שנים עברו עד שנתברר לבני־ארצו כי „אי הצלב האמיתי” הוא למעשה יבשת חדשה, שהנהר הוא בעצם מפרץ עצום מוקף הרים, ושזמן התגלית היה, כפי שקרוב ביותר לוודאי, פברואר 1502. אך לעת הזאת כבר היתה המושבה של „נהר ינואר” (ריו דה ז'אניירו) מתפשטת והולכת, ועד היום לא העלה איש בחלומו לתקן את שיבושי־השמות האלה.

אם כה ואם כה, כל מי שמגיע לריו בעיצומו של קיץ (באמצע ינואר, למשל), מוכן יהיה לסלוח בנפש הפצה ליורד־הים הפורטוגלי. עד מרס יורד המדחום לעתים רחוקות למטה מ־37 מעלות, ולעולם אינך יודע לבטח אם הטל שעל מצחך הוא זיעה מבפנים או לחות שנקוותה מבחוץ. במחולך את הטיפות האלו מעל מצחך, אפשר שונהיה מעפעף בעיניך כמתוך אי־אמון שפן תהיינה רואות את העיר היפה ביותר עלי־אדמות. „אכן, אם מצוי גן־עדן באיזה מקום בעולמנו זה”, כתב אַמריגו וספוצ'י, הנווט המפורסם של קואַלין, „מוכן אני להתערב שאין הוא רחוק מן הארץ הזאת”. ובאמת, בשום מקום אחר אין הצבעים משתוללים ביפעה שפזאת. בשום מקום אחר אין הים נפגש עם החופים ההרריים פגישה רבת־חן כל־כך באקלים של פריחת־נצח. הרי זה תוהו־ובוהו של כחול רווה, ירוק שופע, צהוב וארגמן וכל הגונים המרובים שבתווך. שדרת ריו־בראנקו רצופה פסיפסים לכל ארכה, מהלך עשרה ק"מ. שדרת־הנשיא־ורגאס, שרחבה 100 מטר, היא הרחוב הרחב ביותר בדרום־אמריקה. אף־על־פי־כן תאונות־ההדרכים מרובות בריו יותר מאשר בכל כרך אחר בחצי־הכדור המערבי. אולי משום שיש כאן דברים רבים יותר להסחת תשומת־לבו של הנהג — מצעדים, בניינים בסגנון הנועז ביותר, ורגליים מחוטבות המגולות בצורה נועזה לא־פחות — ואפשר שבאיזור הטרופי החיים זולים יותר והולכי־רגל נזהרים פחות.

אין עוד עיר אחרת היכולה להתפאר בשדה־תעופה שפריחוק שני גושי־בניינים מרחובה הראשי, כמו גם באחת־עשרה גבעות, חמישה מפרצי־ים ואיים קטנים

כמספר ימות-השנה. וזאת, בלא לדבר על פסל-האבן הגבוה ביותר של ישוע בכל העולם הנוצרי. צלם זה, 28 מטר גבהו, מקביל את פני כל הנוסעים בפיטוט-זרועות מראשו של הר-קורקובאדו. קבוצת סינטורים, גאָה על סימן-הדרך הלאומי שלה, הציעה לקונגרס האיזכאריסטי הקאתולי ב-1955 שעירם, היא ולא רומא — שאך בדוחק יש לה שבע גבעות, לעומת האחת-עשרה של ריו, ופסל-ישוע ראוי-לשמו אין לה כלל — תוכרו מרכזה העולמי של הנצרות.

עזי-רושם לא פחות הם הניגודים האנושיים שחייב אדם לעמוד עליהם בעיר שרועה זו בת שלושת המיליונים. המיליונרים הבראזילים אפשר שאינם עשירים יותר מעמיתיהם בצפון-אמריקה, אך אין ספק שהם נוצצים יותר. ראיתי מכוניות קאדילאק צבועות בשלושה צבעים ודגל-זהב מתנוסס עליהן וליד ההגה יושב בהן נהג עוטה-שרד כהלכה. ההיכלות החדשים ברובע-המגורים של טאופאולו מתהדרים במוסכי-שלוש-מכוניות. הרוזן מאטאראצו הוציא 24 מליון קרוסירוס בתוך 24 שעות על נשף לבתו פילומנה (הידועה ברבים בשם פייפי), ואָסיס שאטובריאן, אילהעתונות, הזמין לא מכבר 200 זוגות לסעודת-ערב שבה שם ענק-פנינים תחת צלחתה של כל גברת. לעומת זאת, ענייה של ריו עניים הרבה יותר מדרי משכנות-העוני של כל ארץ אחרת שהפירתי. הטעם פשוט למדי. אפילו הפוחח העלוב ביותר בצרפת, אמריקה או נורווגיה זקוק לקורת-גג לראשו, לחלצה ומכנסיים לכסות ולארוחה חמה מפעם לפעם כדי להתקיים. אף אחד משלושת אלה אינו הכרחי לקיומו של בן-קאריִוקה יליד-הארץ (קאריִוקה פירושו „בית איש לבן“ באינדיאנית של הגואראני ושם זה נעשה כינוי לתושב ריו). בזכות האקלים הטרופי אפשר להסתפק במלבוש זעום יותר — סחבה או שק מתופר מספיקים לאלפים, וכל המעונין יכול לישון תחת כיפת-השמיים כל ימות השנה. אמא-טבע מספקת גם שפע כזה של פירות וירקות עד שמזון מבושל הוא בבחינת תפנוק מיותר.

מצד שני אין האקלים מעורר במיוחד דינאמיות מופלגת. מקום שהליכה ברחוב היא מאמץ פיזי אינך יכול לצפות לכך שיהיו עדרים של שוחרי-בצע מתנשמים בכבדות ברדיפתם אחר מטבע מתגלגלת. הבראזילים יש בפייהם סיפור-מעשה להדגים את יחסם לעבודה גופנית. מר קוביצ'ק, נשיאה הקודם של ברזיל, יצא פעם לסייר בכמה מושבות חקלאיות במדינת סאופאולו. לאחר שנסע מהלך מילים רבים בתוך סאואנה אפורה, נכנסה מכוניתו פתאום לרצועת-ארץ העוטה שדות-תירס ובוסתנים מוריקים. קבוצת איכרים עצרה את תהלוכת המכוניות וקידמה את פניה של פמליית הנשיא בשלט-ענק שבו היה כתוב לאמור:

מהגרים יפאנים מברכים את נשיא ברזיל

בשיחה שהתפתחה אחרי-כן שאל ראש-המדינה אם האקלים יפה למתישבים החדשים. למעלה מכל ספק, חייכו והשיבו. האם האדמה עשירה דיה-צורך, ביקש הנשיא לדעת. משופעת בעושר, הבטיחוהו, בהצביעם על השפע המוריק משני

עברי הכביש. וכלום הממשלה מושיטה איזו עזרה, הוסיף קוביץ'ק לשאול. הו כן, אישרו ואמרו, משתחווים אפיים. אך עזבה השירה את הכפר היפאני, שוב האפיר הנוף כליל ולמעלה משעתיים עברו עד שנקרו לפניה שתי דמויות של אנשים לובשי מכנסי-גינס, משתוחחים תחת עץ-יקרנדה ענק. אחד מהם היה פורט על גיטארה בעוד חברו לוגם בנחת מפד-אבן, אך אף אחד מהם לא הואיל לקום על רגליו כאשר פנה אליהם הנשיא.

„האם אתם בראזילים?“ שאל נשיא הבראזילים.

„א-הה“.

„איך האקלים בסביבה הזאת?“

„לוהט כגיהנום“.

„האם הממשלה נתנה לכם איזו עזרה?“

„מופיעה רק בשביל לגבות מסים“.

„ומה בנוגע לקרקע שלכם?“

„שום דבר לא יצמח פה בסביבה“.

„אבל איך היפאנים מצליחים לגדל שפע כזה של תירס וקפה?“ שאלם הנשיא כמוכיחם על פניהם.

„הה טוב“, פיהק אחד האיפירים, ובוזו אין-קץ בקולו: „אם זורעים אותם, ודאי שיצמחו...“

וזהו הניגוד השני האפייני כל-כך לארץ הזאת, הנותנת מחסה, כביכול, ל-63 מיליון איש, בשטח הגדול כאירופה כולה מהרי-אוראל עד הריין: התהום הנוראה בין עושר-בכוח לעוני-בפועל. אף כי יש בה עדרי-בקר מרובים כשל ארגנטינה, נזקקת ברזיל לא פעם ליבוא בשר; אף כי יש בה מצברים עצומים של בצר-ברזל עשיר, עדיין היא מביאה עפרות-ברזל וכן פלדה מאירופה וארה"ב, וב-1959 חתמה הממשלה על הסכם-חילופים עם הנשיא סוקארנו שלפיו תמכור לה אינדונזיה גומי — הצומח מעצים שנגנבו על-ידי אנגלי אחד לפני כ-60 שנה באמאזונה — כנגד גיפים אמריקאיים המורפכים בברזיל.

אכן, ברזיל היא הארץ של לשון-ההפלגה. היא ארץ הגדולה ביותר באמריקה הדרומית. חלקיה ההרריים או השחונים של ברזיל מועטים מאלה שבכל ארץ גדולה אחרת. השטח הנרחב ביותר בעולם של יער טרופי ירוק-תמיד נמצא באגוד האמאזונה. ברזיל יש לה אוצרות-טבע בלתי-מנוצלים יותר מכל אומה אחרת; הנמל של ריו דה ז'ניירו הוא מן הגדולים בעולם; בנהר-האמאזונה אפשר להפליג משפכו ומעלה יותר מאשר בכל נהר גדול זולתו. אקלימיה המרובים כוללים את הטרופי המהביל ואת האלפי המקפיא; בתחומיה של ברזיל מצויים סוגי צומח וחי יותר מאשר בכל ארץ אחרת. אבל כל התכונות האלו אינן מצטרפות יפה לתועלת האדם: האמאזונה זורמת באחד האזורים מעוטי-האוכלוסים שבעולם; ההרים המעטים המצויים בברזיל סמוכים לחוף האטלנטי, ואילו רוב הנהרות נובעים

סמוך לחוף וזורמים ללב הארץ. ממנו והלאה; עפרות-הברזל המשובחות נמצאות בארץ החסרה פחם מתאים לעיבודן; מאחרי הנמל הנאה מתרוממת חומת-הרים עצומה המקשה עד מאד על התובלה היבשתית.

אבל כיון שיפיר המבקר את עמה של ברזיל, חישמהר ישרים עם סתירות של-מהבכך מעין אלו. שלוש יבשות סיפקו את יסודותיו של הגזע הברזילי הקם ועולה. פיקחותם של הפורטוגלים, שמחת-החיים של הפושי וכוח-הסבל המופלא של האינדיאני — כל הסגולות האלו, ועוד הרבה מלבדן, העמידו את טיפוס-האדם שבשמחה יירד מן האוטובוס למענך וינהגך אל הרחוב שאותו אתה מבקש. הן שיצרו את הצבא, שבו יש פילד-מרשלים יותר מאשר בכל מעצמות המזרח והמערב גם יחד (131) ולמעלה מ-1,200 גנרלים, אם בשירות פעיל ואם בדימוס; ואת הקרנבל, הנמשך רשמית שלושה ימים ושלושה לילות אך מתחיל למעשה למחרת חג-המולד ונמשך, בהפסקות קצרות לצורך בשימה ושינה, עד אמצע מרס.

כשהחליטו הדיפלומטים של המאה הי"ח להתוות גבולות מדויקים יותר בין נחלותיהן של ספרד ופורטוגל בעולם החדש, הרי אבן-הבוחן היחידה שיכלו להסתמך עליה היתה הלשון. ספרדיות תהיינה כל הארצות שבהן קוראים את סרוונטס; פורטוגל תישאר בכל מקום שבו קאמואנס מושל בכיפה. בלי אחדותה של הלשון הפורטוגלית — שמעט-מעט נעשתה קריאולית על-ידי האינדיאנים, אויבי הסמ"ך, והכושים, אויבי הרי"ש — אין ספק שהיתה ארצו של קבראל מתפוררת וכיום היתה באהיה עיר הולנדית וריו עיר פאראגוואית. הפורטוגלים הביאו יחד עם לשונם חוש יס-תיכוני מאד למליצת-נואמים, למשפט המצלצל ולדימוי הפיוטי. נאום טוב תמיד יש לו כאן שוק מוכר-ומומן. דו"ח נמלץ על במת הסינט בעד מתן תמיכות מיידיות לצפון מופה-הבצורת, או למען הקמתו המהירה של סכר על הנהר סן-פרנסיסקו, שווה תמיד את משקלו בזהב — בלא שהיה צורך להקים את הסכר או לתת את התמיכות. „בראשית היה הדבר“, זאת ודאי כתב ברזילאי.

הלשון היא מטרה בפני עצמה, בכל מקום מדרום לבלום, לא סתם אמצעי התבטאות. אבקלידס דהקוניא מצטט מתוך הדו"ח של אָריס נבער-למחצה לאדוניו: „אלוף ורע, הנני מודיעך ששבט-העריצות של המחסור ניחת בעדרך. רק ארבעה שוורים היה להם עורם לפליטה תחת מלמדי. היתר הלכו אחר רעמו של עולם“. אותה אהבה לצליל אנו מוצאים באינפלציה הדוהרת של תארים וצורות-פנייה. „אילוטרסיסמו“ ו„אקצילנטיסימו“ אינם אלא בבחינת „מר“ או „אדון נכבד“ במכתב רגיל, וכל עתונאי ומורה בבית-ספר תיכון מוחזק ראוי להיקרא „הוד-מעלה“.

עם אהבה זו למליצה הנפוחה באה רשמיות-טכס מרובה בלבוש. מגבעות טרופיות ומכנסיים קצרות הן בגדר טאבו, ממש כמו שפל רמז על מגבעת מעורר תרעומת. ואין אתה יכול לצפות שישמשוך במסעדה טובה בלא שתהיה עונב עניבה, או כשחולצתך חפזת שרוולים. אם אי-פעם יחליט האו"ם להעמיד את המקטורן מחוץ לחוק, ודאי תהיה ברזיל אחרונה להישמע לו. הבגדים הם האדם, אף אם חם מעט היום — ואל תעלה גם רגע על דעתך שתוכל להתהלך ב„נוסח קולוניאלי“!

הברזילאים רגילים להודות שנועם-ההליכות הלא-איכפתי שלהם הוא ירושה כושית; עצבותם היא מורשת פורטוגלית, ממש כמו שאהבתם למיני-מתיקה ויהירותם באות ממקור אינדיאני. אך למי מן השילוש הזה של אבותיהם נוכל ליחס את תאוות-ההימור שלהם שאין לה מרפא? תוצרתו הראשונה של בית-הדפוס הקיסרי בברזיל הקולוניאלית היתה מערכת-קלפים לחצרות-המלוכה. מאז יצא משחק-היהב מגדר תשוקה עממית בלבד. כיום הריהו עיסוק רציני עד מוות, ואפילו תעשייה המפרנסת אלפים רבים ומעסיקה את האומה כולה. בארץ שיש בה עוני ובערות רבים-מהכיל מסמל המשחק את הסיכוי היחיד לעליה מהירה בסולם החברתי — והוא גם ממציא למיליוני הרוחות, הפיות, הרפאים והקדושים, המאכלסים את שמייה של ברזיל, הזדמנות להתערב במישרים בענייני אנוש. שום הגרלה לאומית ושום הימור-מרוצים לעולם לא יוכלו לחולל את חמת-התזוית של „משחק-החיות” בריו. העובדה שהוא בלתי-חוקי אך מוסיפה על כוח-המשיכה הכללי שלו. ואין אתה צריך לדעת קרוא כדי לזכות במיליון קרוסירוס! כל אדם הרואה בחלומו יגואר, תרנגולת או פיל יקום באמצע הלילה להניח את חסכוניותו על הקלף שמסמלת חיה זו — ומוכרי הכרטיסים יהיו מוכנים ברצון לקום בכל עת ולעשות עסק. ליל משיכת הגורלות מחולל פרץ קצר של חדווה, ואחריו בא הלך-הרוח הרגיל שלאחר קרנבל: פנים זועפים, כיסים ריקים, ואלפי כרטיסים קרועים הזורעים בכיכרות העיר. אך האכזבה לעולם אינה מאריכה ימים. למחרת בבוקר הלגיונות של מוכרי הכרטיסים חוזרים למלאכתם, מוכרים תקוה ואמונה בעוד שביב זרזו בעינם ומשפט חלקלק על לשונם: ברזיל חוזרת להמר כמנהגה.

„מוצאנו הפורטוגלי”, הכריזו מי-שהיה נשיא, „הקנה לנו חוטם לעסקי-פוליטיקה וכשרון לפשרה. זה הדבר המבדיל אותנו משכנינו — הן בכיכר-העיר, מקום שהם מתקהלים למחות, הן בפנסיה, מקום שהם הולכים להתפלל. — גם אנחנו מתפללים ומוחים, אבל הבדל-הדרגה גדול כדי-כך שהוא משנה את מושגי-היסוד של אלימות ואמונה”.

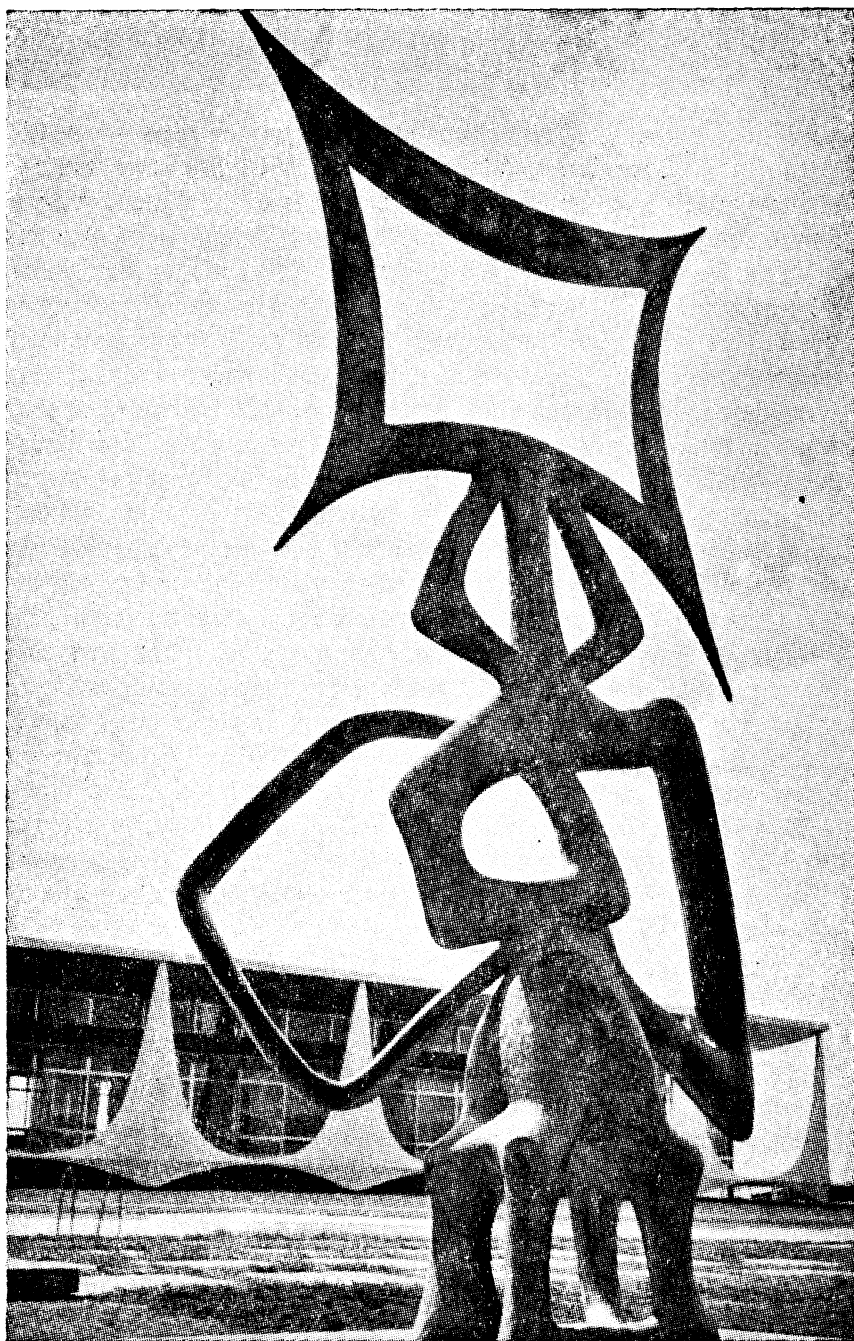
פעם יחידה חזתה ברזיל בציד-מכשפות ובמוקד האינקבויציה (ליהודים, שוכבי זכר וכופרים) בעת סיפוחה של פורטוגל ומושבותיה לכתר הספרדי. לטובה-המזל לא ארכה תקופת שלטון זו, שפן אילו נמשכה עוד הרי בלי ספק היתה משנה הרבה מקווי-היסוד של התרבות הברזילית. דבר ראשון שוודאי היו הקסטילים המחמירים קוטלים אותו הוא הקרנבל של ריו, ועמו — ענף התיירות הפורח. „זעקת הלידה של הקרנבל” נשמעת בכל שנה, בחגיגות גדולה, ב-26 בדצמבר, ומכאן והלאה עווה גובר והולך. בכל יום ויום יכול אתה להסתכל בהמוני משרתות, נהגי-מוניות, סבלים וזבניות, מצוידים בכל מיני מכשירי-נגינה מאולתרים, כשהם מתנהלים בריקוד סאמבה לאורך רחובותיה הראשיים של ריו, בעוד שוטרים עוצרים בשבילים את התנועה בחסדם כי רב. המכוניות, האוטובוסים והחשמליות נעצרים כדי שיוכלו נוסעיהם לעזור במתן קצב בכל אברי גופם לתהלוכה העוברת. קליפות-פרי מרוקנות, אגוזי קוקוס, דלועים ופחיות-נפט — כל אשר רעש בו יספון

להעניק ביטוי לאוקינוס העמוק־מחקר של תאוות־החיים של האנשים האלה המופלאים, שרבים מהם ממש אינם יודעים מניין תימצא להם ארוחתם הבאה. הקרנבל הוא המשווה הגדול, על חגגותיו הנמשכות לילות תמימים, על תחרויות המחול שלו ועל התהלכות הארוכות של רפסודות עטיות־זורים, הוללים המזים אתר ובנות־חוות ערומות־למחצה מבאהיה. הקרנבל הוא גם חג המאגיה השחורה וכל האסכולות המרובות של הספיריטיזם. בערב ראש־השנה ובימי הקרנבל אוסרת הכנסייה קרב אבוד כנגד אמונות־ההבל הקדמוניות של האדם השחור ושל אדום־העור. מיד אחרי תום המיסה הקדושה ניצתים לאורך שהרון חמשת המילים של קופקאבאנה ושאר חופי־הרחצה של ריו נרות־הפולחן של מאמינים אדוקים. בכל מקום ניצבים מזבחות בחול, העמוסים פטישים ומנחות־מזון, בירה ואותו היי"ש הנורא המופק מקני סוכר והקרוי קאצי'אסה. בעוד תופים הולמים חיש יותר ויותר, גברים, נשים וטף רוקדים, מצעקים, רוקעים ברגליהם ומלהגים מסביב למזבחות. ימאנ'זה, אלת־הים, אלת־הרע, אקסו, אל־העגבים האינדיאני אָרודה — לכל אלה, ולעוד המון אלהויות קטנות, מכוונות התפרצויות אקסטאזה דיאוניסיות של צאן־עובדיהם. אין הפנסייה יכולה לעשות הרבה לריסון ההתפרצויות האלו. אין היא יכולה אלא לקוות שגם להבא תצטמצמנה בשתי פעמים בשנה — מאחר שהאֵלים האפריקאים הישנים התמזגו בפיקחות מרובה עם התיאולוגיה הקאתולית: אוקסאלה הוא אדון־הבריאה וישוע המשיח כאחד; ימאנ'זה היא עתה גם „גבירת־ההוד שלנו“; קסאנגו־אגודו, אל הרפואה, הוא גם יוחנן המטביל, ואגון, אל־המלחמה, עובד שעות נוספות הן בדמותו שלו הן בתור ג'ורג' הקדוש. לאחר שלושה ימים ויליות של מהפכת־אלוהים ורעש־סמבטיון שאינו יודע מנוחה, בא יום־ד' שלאחר חג־המולד ומוצא את ברזיל תשושת־כוח לגמרי. החופים ורועים סחי ומאוס — פטישים ובקבוקים, דם, בגדים שהושלכו ככלי־אין־חפץ ופה־ושם פגר כרות־ראש של תרנגולת שנזבחה. ברגיל עובר שבוע עד שהאומה קמה מעלפונה, ושבועיים עוברים עד ששוב הרחובות וכיכרות־הערים מהוגנים למראָה — ולעת הזאת כבר הגיעה השעה להתכונן לפסטיבל־הזיקוקים של יוחנן הקדוש בראשית יוני.

משקה של ברזיל תמיד היה מבוסס על מונקולטורה, תמיד היה מחדש פניו גלים־גלים, ומיום קומו היה משק ספסרי. משך 400 שנה היו הבריות מצפים כאן ליווחים הגדולים והמהירים ביותר שיוכלו להפיק מכספם — ושמונה פעמים מתוך עשר זכו להם. העץ הברזילי היה מוצר־היצוא הראשון של הארץ, שמשך את סוחריה של פורטוגל והקנה למושבה את שמה. שלחי נחשים ותואים, נמרים ותניניים באו אחרי־כן — ובעקבותיהם בא קנה־הסוכר במאה הי"א. הזהב נעשה קסמה הראשי של הארץ בין 1700 ל־1800. הגומי, שידוע היה מִפבר לאינדיאנים בג'ונגל שעשו ממנו אהלים חסיני־גשם, נכנס לאופנה עם המצאת האוטומוביל. בתוך עשר שנים צץ יער של ערים קטנות משני גדותיו של „נהר־הים“. רק מעטות,

כגון פ'ורדלאנדיה וקאוצ'וקיה, קיימות עד היום. מאנאוס, מקום שם נולדה האמאזונה מן „הנהר השחור” והנהר סולימאנס, שעד 1890 כמעט ולא היתה אלא כפר, נעשתה בירתה של מדינת האמאזונה, ברחובותיה הראשיים מדרכות-פסיפס ובה בית-האופרה המודרני והמגונדר ביותר ממערב לליסבון. אך לאחר שהצליח מר ויקהם, אנגלי ממלח ובעל-יומה, לגנוב כ-2,000 שתילי עץ-גומי ולהעבירם לאדמות ציילון ואינדונזיה, נעלמה העשירות המבוהלת כלעומת שבאה. בתוך שנים ספורות חזרו האינדיאנים, הצמיחה הטروفית והנשיה ל„תופת הירוק”. עתה עומדת ברזיל בעיצומו של „מחזור” החמישי, והפעם זהו גידול חודר וכובשני יותר, נוח לשיווק יותר וזול לממכר יותר מכל הגידולים הקודמים — אך בוגדני ככל מונוקולטורה אחרת. מאז 1930 השטח הארצי של מטעות-הקפה גדל והולך בתמידות, חרף העובדה שמפעם לפעם תנודות השוק העולמי עושות שמות במחירים, עד כדי כך שלעתים קרובות הקפה בסארפאולו זול מפחם. ב-1932 כבר היתה כמות הקפה במחסנים הממשלתיים בברזיל מספקת לצרכי העולם כולו ל-5 שנים. אך אי-אפשר היה לעצור בנוטעים, שסבורים היו כי יודעים הם את אשר לפניהם. כיום הקפה הוא חלק אורגני מן הארץ, עד כדי כך שבהכרח נעשה קשור בפרסטיז'ה הלאומית. כשהודיעה העתונות על ניסויים ישראלים בגידול קפה ברזובות, היתה השגרירות הישראלית בריו צריכה להסביר בשקידה משך שבועות רבים שאין בכך כל מגמה אנטי-ברזילית ושלעולם לא תעלה ישראל בחלומה לייצא את הפולים השחורים. בזמן שהיתה ברית-המועצות עמלה קשה לכונן יחסים דיפלומטיים עם ברזיל, פשטו בריו שמועות שאולי יאחו הקרמל באמצעים לגמול את הרוסים מן התה ולהרגילם בקפה. הרבה מומחים ברזיליים הטעימו באורח משכנע למדי ששיפור מובהק כזה בטעם יביא בעקבותיו, בלי ספק, ליבראליזציה מודרגת של הכלכלה הרוסית. מכל-מקום, ודאי נפלה איוו תקלה טכנית, שפן עד כה לא נפתחה שום שגרירות סובייטית בברזיל, אף כי משלחת-סחר-וקפה ברזילית טסה בחורף שעבר למוסקבה.

באיוה מובנים נבדלת ברזיל בעיקר משאר הארצות של דרום-אמריקה, שעם כולן, פרט לצ'ילי ואקוואדור, יש לה גבולות יבשתיים משותפים? קודם-כל, בגודל. שטחה משתרע כמעט על מחציתו של פלג-היבשת ולמעשה מחציתם של יושבי דרום-אמריקה הם ברזילים. ברזיל היא הארץ הרביעית לגודל בעולם, והיא גם האומה הקאטולית הגדולה ביותר בעולם הנוצרי. איך הצליחו הפורטוגלים לגלף להם קיסרות עצומה שכזו ולהחדיר בה עד היום הזה את רוחה ולשונה של פורטוגל, הרי זו עדיין חידה הנפלאה מפינתם של הרבה היסטוריונים. העובדה עומדת בעינה שכאשר התנערה אמריקה הלטינית מעול הקולוניאליזם האיברי התפצלו הנחלות הספרדיות ל-18 ארצות זעירות, קטנות ובינוניות, ואילו כל המושבות הפורטוגליות התאחדו לקיסרות אחת עצומה. הפוליטיקאים טוענים שברזיל היא כיום האומה האמריקאית היחידה שיש לה מושבה באירופה —

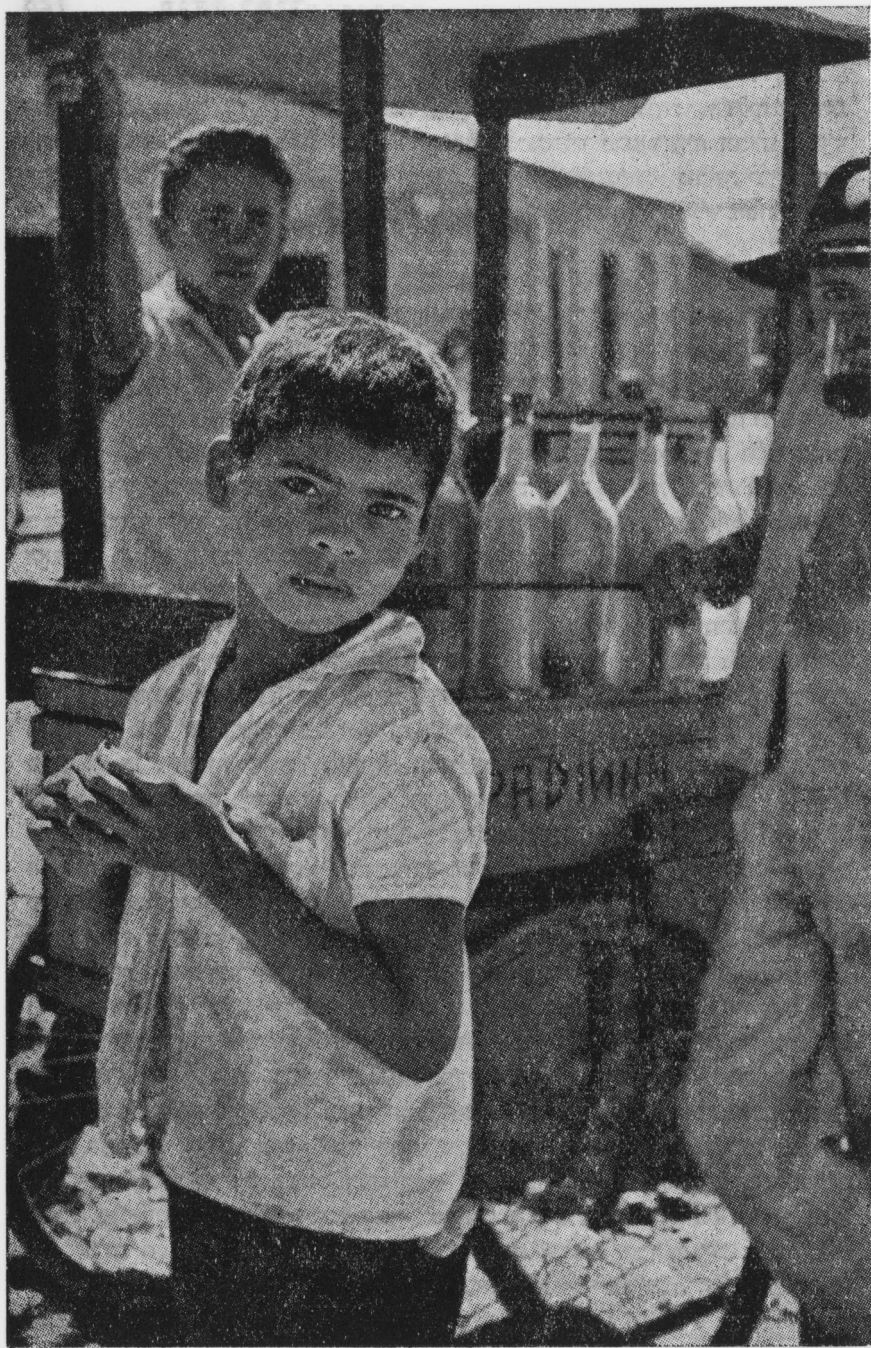

סמלה של ברזיליה. פיטול מאריה מארטינס

פורטוגל — ששטחה לערך אחוז אחד משלה ואוכלוסיה כעשרה אחוז ממנין תושביה, והרבה אלפים מהם מהגרים מדי שנה ל„פורטוגל רבה“.

הדיבור בלשון המצלצלת כהצלבה בין צרפתית לרוסית, ואשר למעשה אין שום זר מבין אותה, הביא לידי עמדה לשונית משונה. הפורטוגלית קרובה לספרדית במידה המספיקה לכל ברזילאי לטעון שהוא מדבר לפחות שתי לשונות, אך הואיל וההומונימים מרובים מן הסינונימים בשתי הלשונות האחרות, נוצר אצל הברזילים תסביך אנטי־ספרדי מחמת אי־ההבנות שנגרמו מתוך דמיון מטעה שפזה. פרופי־טורים, עתונאים ואנשי־עסקים המכבדים את עצמם יסרבו לקרוא את הפירסומים הספרדיים ששולחים להם שגרירויות זרות וקונצרנים תעשייתיים ופשוט יתעלמו ממכתבים או חוזרים המופנים אליהם בקסטילית. כתוצאה מכך חל גידול מתמיד במספר הפקולטות ללשון פורטוגל והקתדרות לספרות לזו־ברזילית ברחבי העולם האקדמי המערבי. אפילו השגריר של ארה״ב בריז יודע עתה לדבר פורטוגלית מתקבלת על הדעת. הפורטוגלית של ברזיל אין בה הגאים גרוניים אף לא הגאים מנושמים והיא רכה וגמישה לביטוי הרבה יותר מן הספרדית. מלים כגון „רבולוסיון! ליברטאד! אמאנסיפאסיון!“ על סיומיהן הזכריים המוטעמים יש להן בספרדית צילצול של קריאות־קרב כמעט; הפורטוגלית ממתקנת ל„רבולוסאו! ליברדאדה! אמאנסיפאסאו!“ מלים שלא די שהן כבושות יותר למשמע אלא שהן מצלצלות יותר כבסיס לדיון של שלום מאשר כאלטימטום מרדני. סבור אני כי בשום מקום אחר אין חילוק לשוני משתקף ביתר בירור באופי הלאומי. מסתבר שמכל הארצות מדרום לריר־גראנדה ברזיל היא היחידה שזרות לה, ביחס, מהפכות אֶלימות, מרידות והתקוממויות; ואפילו אותה צורה עממית של תחליף להקות־דמים — מלחמת־הפרים — היא מחוץ לחוק בברזיל. מסתבר שזאת היא הארץ היחידה בעולם שעברה ממעמד קולוניאלי לעצמאות וממונארכיה לרפובליקה בלי שום שפיקות־דמים. כושר ההתפשרות שבו הצטיינו הסוחרים הגדולים של ליסבון עובר כחוט־השני בכל תולדותיה של ברזיל. המתנינות, אפילו בעתות משבר לאומי, היתה לברזיל לפלס ומשקולת בשלוש מאות־השנים האחרונות להתפתחותה ההיסטורית.

מתונה עד לקיצוניות, הסכימה ברזיל, בהשיגה את עצמאותה, לשלם 2 מיליונים במטבע־זהב לארץ־האם כדי לפצותה על ההפסד. כעבור זמן, אחרי מלחמתה הגדולה עם פאראגואי (1864—70) — המלחמה היחידה למעשה שבה היתה ברזיל מעורבת מעודה — לא תבעה שטחים ולא שום תשלום אחר מן המנוצחים. וכל־אימת שמחלוקת מסופנת עלולה לפרוץ בהציה־הכדור המערבי, ברזיל היא הראשונה הקוראת להתכנס בשדה־הקרב החביב עליה: המרבד הירוק של אולמות־דיונים. כאשר דיכא הנשיא ורגאס — רודן, אך הנוח והמתון שבכל הרודנים — את תנועת הפרישה בסאו־פאולו ב־1932, ישב ראש הוא עצמו בטכס שנקרא על שמה של המהפכה (בישת־המזל). כעבור שנים אחדות אחזה קבוצת סגנים בנשק נגד המשטר, אבל אחרי ימים־מספר של כותרות היסטוריות לא נשמע

תמונה משכונת בונייה של ברזיליה

שמעם עוד. כאשר שאלוהו איך נפטר מהם, חיך ורגאס וענה: „העליתי אותם לדרגת סרנים!“ וכאשר נפלה לבסוף רודנותו של גטוליו ורגאס היה הראש היחיד שנפל עמה ראשו של הרוזן עצמו — ובעצם כפו טרף את נפשו; נורתה יריה אחת ויחידה, מתוך ייאוש, לא מתוך כעס. היש דבר שיוכל להיות ברזילי־טיפוסי יותר מזה?

אולי רק הסיפור הבא:

קבוצה של ארגנטינים הגיעה יום אחד לנמל־האוויר של ריו וראתה המוני אנשים נרגשים מצעקים ומחווים בידיהם פרא כעברם בתוך זרם של כלי־רכב שפניהם אל פרווריה של העיר. הארגנטינים, שמשוכנעים היו כי מהפכה לפניהם, שכרו מונית, נטלו שתי כותנות ועשאון דגל, ונסעו ישר לבנין־הממשלה. „לארמון!“ צעקו תוך כדי נסיעה במהירות של שיא. אך לא היה איש בארמון הנשיאות, ולהפתעתם הגדולה היו גם שני בתי־הפרלמנט שוממים מאדם. שעה ארוכה עברה עליהם עד שמצאו שוטר יחיד שהסביר להם שבכל רגע עומד להתחיל עתה המשחק הסופי על האליפות הארצית בכדורגל, ויואילו־נא בטובם לחדול מכל הרעש הזה...

כבילוי־זמן לאומי הפוליטיקה באה בדוחק במקום השלישי אחרי הכדורגל והגרלת ה„חיות“. מזמן שמת־משטר־המפלגה־האחת במות הרוזן ורגאס ב־1954 צצו 12 מפלגות שונות, כולל מפלגה פרו־פ־א־שיסטית שהועמדה מחוץ לחוק ומפלגה קומוניסטית בלתי־חוקית — היחידות שיש להן מצע מדיני מוגדר בבירור. כל היתר, כולל את השותפות הראשיות בקואליציה, אינן סובלות ממכשלה רעיונית מעין זו. הן נתמכות על־ידי כנופיות ובעלי־אינטרסים מקומיים, מנוהלות על־ידי מנגנונים פוליטיים יעילים למדי, ומתלכדות מפרק לפרק מסביב לאישים הציבוריים בעלי הפושר הגדול ביותר למשיכת קולות. אשתקד, למשל, היו שני המועמדים הראשיים לבחירות הנשיאות הממששות־ובאות, מורה־לשעבר ומרשל־שלה־צבא, אנשים שאין להם תמיכה רשמית של אף אחת מן המפלגות הגדולות. רק לאחר שהפגינו שניהם את הפוטנציאל שלהם למשיכת־קולות בטלביזיה, באסיפות־עם ובישיבות פרטיות, „אומצו“ — האחד על־ידי הקואליציה והשני על־ידי האופוזיציה. בעת מלחמת־הבחירות האחרונה נוצרו למעשה כל הבריתות והבריתות־שכנגד שבגדר האפשר בין המפלגות השונות. מפלגות שבריו היו „על סכינים“ תמכו במועמד משותף בסנטה־קטרינה השכנה. לאומנים מושבעים חיזרו אחר הבחורים הקומוניסטיים בבאהיה, אך עגבו על מפלגות הקואליציה בפרנאמבוקו הסמוכה. „אני גונב“, אמר ראש עירה הגדולה ביותר של ברזיל בנאום־בחירות, „אבל אני גם מבצע דברים“ — ובמדינת סארפאולו תבע בעל־אחוזה מסוים פוליטיקאי מקצועי למשפט על הפרת־חווה משום שלא המציא מספר נקוב של קולות תמורת סכום ששולם מראש במזומנים. בדומה לכך הציגו הסטודנטים בסארפאולו את מועמדותו של הקרנף בגן־החיות העירוני למועצת־העירייה, וחביבי־לכם נבחר ברוב מכריע.

בשום מקום אחר אין מידת ההגיון הנעימה נותנת תוצאות יפות יותר מאשר בתחום היחסים בין הגזעים. מכל הארצות הרבות המתמרות. להיות כור-היתוך של אומות, כולל ישראל, אין ספק שברזיל היא הראשונה. אפילו הגזע הצהוב מיוצג היטב על-ידי יותר מחצי מיליון יפאנים. אדומי-העור, שנכרתו חיש על-ידי מחלותיו של האדם הלבן, כדוריו ויין-השרף שלו, לא הניחו אחריהם כמעט דבר מחוץ לג'ונגל מלא בני-כלאיים, כמה שבטים פראיים באמאזונה העילית, ואת הקאבוקלו הקשוחים, שכמו נועדו מששת-ימי-בראשית לכיבוש פנים-הארץ השחון. בני קאבוקלו פופולריים מאד בברזיל. אנשים רבים מתגאים להתיחס על הקאבוקלו, וחטמם האינדיאני אהוב בריו ובאהיה לא פחות מאשר במקסיקו. הרי הוא עדות למי-יודע-מה, למסורת ישנה, לאצילות לוחמים, ואולי עדות הוא פשוט לכך שאינך נמנה על הגזע השחור. והנה כאן, רואים אתם, עצם-עצמה של הבעיה לפנינו.

איך הגיע הכושי לברזיל בכלל? התשובה ידועה היטב. הסופר העבירו על פני האוקיאנוס מאנגולה הפורטוגלית לברזיל הפורטוגלית. היה זה ענין פשוט שבכלכלה. לערך ב-1540 הביאו סוחרי העיר אופורטו את מפעלי הסוכר לפרנאמבוקו, אלא שלא היו נוטים לעבוד בהם בעצמם. בחוקי-יד הוכנסו אינדיאנים לשירות, שבת ממרה אחד אחר משנהו. מתוך שלא הורגלו בעבודת-כפיים ובאזיקי-עבדות כלו מן העולם במהירות כה רבה עד שהוצרכה הפנסיה להתערב, וכבר לא הספיקה אלא למנוע השמדת-גזע גמורה. וכך נזקקו בעלי-המפעלים העשירים למושבה-האחות באפריקה.

הרכיב האתני השלישי ברקח-הגזעים של ברזיל החל לרדת בחופה של סאלוואדורה ב-1548. בשנת 1584 היו כבר 10,000 „חתיכות מגינאה“ בעיר רסיפה לברדה. כעבור מאתיים-וחמישים שנה אנו קוראים על 2 מיליוני כושים, שיחד עם כל הכושים למחצה ולרביע הם מעמידים כיום לא-פחות משליש מאוכלוסיתה של ברזיל. מחוץ לשחור-ההובנה הקלאסי מצויה קשת שלמה של גזנים ובני-גזנים. האסקורו הוא כהה, אך יש בו תווי-פנים של לבן; הקאברא הוא שחרחר, אך לא יותר מדי; המולאטו יש לו עור צהבהב אך שערו מקורזל; הצ'ולו יש לו עור כעין הטבק, הקריאלו יש לו עדיין צבע-עור כהה אך שער גלי, וכן הלאה. כל אלה אינם סתם שמות אלא שלבים מוגדרים היטב בסולם מעודן של צבעים וגזנים, שהם בעלי משמעויות חברתיות מרחיקות-לכת.

„ברזיל היא האומה עיוורת-הצבעים ביותר עלי-אדמות“, זוהי ציטטה שמרבים לשמעה, „הברזילים סמלכלים ישר לתוך פרצופו של כושי, ואינם רואים אלא בן-אדם“. „בארה“ב כושי הוא אדם שיש לו טיפה אחת של דם שחור בעורקיו; בברזיל בזכות טיפה אחת של דם לבן אדם נעשה לבן“, כך יגידו לך מדריכי-התיירים והעתונאים. ועל פני השטח כל זה נכון למדי.

קודם שיכבשו ארצות-נכר היו הפורטוגלים נתונים מאות-שנים רבות לשלטונם של ערבים וסודאנים שחרחרים, עד כדי כך ששוב לא יכלו לזהות עור כהה עם נחיתות-שבטבע. „פראנצ'סקאניות לוזיטאנית“ קורא גילברטו פריירה, הסוציולוג הנודע,

למידת סובלנות זו שבטבע ובמהות, שעם זאת אינה עמוקה ביותר. אמת, המספרות המפוארות של סאורפאולו אולצו על-ידי דעת הקהל להסיר את השלטים של „ללבנים בלבד“, אבל עד היום אין למצוא אף כושי אחד בצמרת הכוחות המזוינים, משרד-החוץ, הבנקים הראשיים או בית-הדין העליון. איזה אפשרויות רבות-ערך מבזבזת ברזיל מתוך שאינה ממנה שגרירים צבועניים למדינות החדשות באפריקה ובאסיה, שבסחרן היא מעוניינת כל-כך! מובן, אין הפליה חוקית, אין מחסום מוחשי בין לבן לשחור, אך המשפט-הקדום קיים, מוצנע אך מצוי-בכל. יותר משהוא מצב עובדתי הריהו הלך-נפש, בדומה לאנטישמיות המנומסת במעמדות העליונים של אירופה.

אבל הדראמה האמיתית היא לא זו של איש המכה את חברו. ראשיתה היא בכך שהאחר מקבל את המפות ומצדיק עליו את המגלב. והוא שקורה בהרבה מחלקיה של ברזיל. רוב המוני הצבועניים מקבלים את עליונותו החברתית של האדם הלבן בחינת מובן-מאליו, רצון האלוהים, וסופם שהם מיחסים ערך מוחלט לצבע הלבן. הלבן הוא יפה; אמהות שחורות בדברן על ילדיהן אומרות ששערם נאה אם אין הוא מקורזל, ושעורם נחמד, אם הוא בהיר. מולאטו הלוקח לו מוכנה חירות לאשה משפר בכך את מעמדו, וההצלת הצבעה היא התירוץ השרירי-קיים להרבה זיווגים שאינם מתאימים.

הדעת נותנת שכל אלו תופעות שכיחות למדי ברוב הארצות שתושביהן מעורבים; ההבדל מתחיל להתגלות כשאדם שחור הוא גם בעל-אמצעים. השכלה, ידע ודולארים בשום שיעור שהוא לא ירוממוהו מתוך עורו בארה"ב או באיים האנטי-ליים. בברזיל יועילוהו! יהיה שחור ככל אשר יהיה, שוב לא ייחשב כושי. העושר או המעמד יעניקו לו „אפידרמיס חברתי“ חדש, מחוסן בפני דעות קדומות לא פחות מן הפיגמנטים שבעורו של נורווגי.

דיפלומט ישראלי שעבר לברזיל לפני שנים אחדות שאל פעם אם מנהל-המשרד של מיניסטר מסוים אינו מבני צ'ולו. „הוא היה צ'ולו“, באה התשובה, „אבל איננו עוד“.

אפשרות זו לתמורה היא המפתח לבעיית הצבעים בברזיל. אם כסף או תהילה יכולים להדיח את כתם השחור (או הצהוב), הרי אין כל משפט-קדום שבצבע, לא גזעי ולא ביולוגי. המפריד בין הצבעים הוא רק המחיצה הדקה של הבדלי המעמדות. הדבר המעורר טינה בפושי הוא עניותו, נחשלותו או בערותו — דברים נוחים לריפוי לא פחות מכל נגע חברתי אחר. ומחסום-הצבע הסמוי יש בו כדי להמריץ את החולים באורח יעיל למדי למצוא להם מרפא בעצמם.

אף שהגומי אינו עומד כיום במזל עליה מיוחדת, עדיין ברזיל היא ארץ-גומי לאמיתה. מן הגבול הוונצואלי ועד אורוגואי הכל גמיש ונענה ברצון לגישה מן הסוג הנכון. כמעט אין שום דבר יציב ומתמיד — חוץ מן הגמישות החודרת-בכל. חוקים,

תקנות וחוזים הם מעשי ידי אדם לאדם — ויכול אדם לשנותם אם יש לאָל־ידו; לא בזרוע ולא במרמה, חס־ושלום, כי אם ב„זייטו“: אין תרגום הולם למונח זה, הבא לציין תערוכת של פקחות, ערמה ושנינות. דמות הגיבור הלאומי הבראזילי מעולם לא היתה זו של הקונקוויסטאדור או לוחם־החירות חרוך־הקרבות, אלא זו של האיש המשכיל לבצע דברים בבת־שחוק ובמלה הנכונה בעת הנכונה. „הכל בשביל ידידי — החוק בשביל אויבי!“ גורסת המימרה הברזילית הישנה, שבזכותה ברזיל היא אולי המעוז השריד האחרון ל„דיפלומטיה אישית“. כאן שגריר שהוא „סימפאטיקו“ כמו גם „זייטוסו“ עדיין יכול להשיג הרבה יותר ממה שמגיע לו, לגופו של ענין. דברים שיישובם עלול להצריך חדשים של עבודה קשה בכל מקום אחר, בברזיל ניתנים הם תכופות לסידור בתוך שעה אחת. אך יש גם וההפך הוא הנכון: להשיג רשימה פשוטה של שמות חבריה של מועצת־העיר או של חברי איזו משלחת הוא דבר שכמעט בגדר הנמנע, מפני ששום מזכירה ושום פקיד ראשי אינם הפצים לערוב להרפבו המדויק של גוף ציבורי בשום רגע נתון. מר א' איננו בעצם חבר הוועד, אך מובן שהוא משתתף בהצבעה על החלטות חשובות; ומר ב' היה חבר עד השבוע שעבר אבל מעמדו כיום אינו ברור כל־צרכו, מבין אתה... מצד שני, אם רצונך ליסד, דרך משל, ליגה לידידות ושיתוף־פעולה ברזיל — סך־מארינו, לא תתקשה כלל לכנס כמה מבעלי השמות המפוצצים ביותר של ריו מסביב לשולחן של ארוחת־צהריים על־מנת שישאו נאומים יפים ויחתמו על מגילת־היסוד הרשמית.

אבל „מר ברזיל“ הוא לא רק אוהב נימוסים, פוליטיקאי מלידה וחובק־ידיים האורב תמיד לבילוי נאה. הוא גם חולם שאין לו תקנה, בהטיית־ראש מהורהרת, כשעיניו עצומות למחצה, מתמכר הוא על־נקלה, בגוף ונפש, ל„סאודאדה“. ה„סאודאדה“ שלו, שנולדה בפורטוגל והועברה לכאן ברבבות „פ'אדוס“ נוגים, קלטה אל תוכה את עצבותה הגדולה של אדמת ברזיל זו, מרפת־הידיים, שאינה יודעת רחם. ה„ספלין“ של אנגליה יש בו נופך הגון של שעמום. ב„צער־העולם“ של הגרמנים יש קורטוב ניהיליוס. ב„סאודאדה“ של ברזיל מצויים כל הבלותו של המאמץ האנושי וחוסר־השחר שבפטרונות מן העולם הזה. בעל מטעה של גומי, המתבונן כמשלים עם רוע־הגזירה באמאזונה הסוחפת עמה את בקתתו וסירתו, גאוצ'ו המתבונן בגווע בהמותיו בצמא בעת הבצורת — זאת היא „סאודאדה“ לאמיתה. שתהיה מתפרק מייאושך נוכח פורענויות חסרות־מובן מעין אלו, שתהיה קם ומסביר פנים לחבריו, ומשתכר עמהם בעצם אותו הלילה — גם זוהי „סאודאדה“ בראזילית לאמיתה... אין זה הפ'אטאליזם של החלשים, אלא ה„לא איכפת“ האמיתי של החזקים.

כך אפוא היא ברזיל, כפי שהיא נראית במצלמתו של זר. אין קץ לסתירות ולניגודים. כאן, שלום ושפע; שם, סכנה בלתי־פוסקת ומחסור בכל דבר. אדמת־ברכה וקיץ־צחים — כנגד מדרונים מסולעים, צחיחות ובצורת. ומה נוכל אנחנו לומר לבני־

אדם שאינם יודעים אימי מלחמה ופחד פלישה, ואשר רק מעטים ראו מימיהם את גבולותיה הרחוקים של ארצם?

„הברון של ריו־בראנקו עשה לנו שירות של דב“, אמר מרצה במכון הפוליטי הקרוי על שם המדינאי המהולל ביותר של ברזיל. „אמנם כן, הוא שם שלום בגבולנו והרחיק את כל שרשי הסיכסוכים האפשריים, אך האם נזכה אי־פעם לליכוד לאומי בלי מצב־חירום לאומי קל־שבקלים? לו היה לנו רק אזור־גבול מפורז עם בוליביה, לו היו לנו מצרי־טיראן...“ סיים בגיחוך.

אך יש צד שני למטבע זה. ושוויון־נפש, חיבוק־ידיים, גידול־יתר של בלוטות האדרנאלין, אם רצונכם בכך, באים בד־בבד עם כושר ילדותי לאמיתו ליהנות בלי עפבות ובלוי קץ מכל הדברים, קטנים כגדולים. שום אדם השוקד על תכליתו או מסור לרעיונו לא יצחק לעולם כ־63 מיליוני ילדי־הטבע האלה, הילדים התמימים שאין להם חלק בחטא הקדמון ואין בהם דאגה למחר. אולי לכן תישאר ברזיל תמיד ארץ־המחר. אבל היום ארוך הוא ויפה כל־כך.

מאריה לואיזה פאצ'קו (בוליביה) : דמויות סטואיות

סלואדור נובו : הידיד הנעדר

נפוליאון כותב אלי :

„בית־הספר גדול מאד

אנו משכימים מאד לקום

מדברים אנגלית בלבד,

אני שולח לך תצלום של הבנין”.

לא עוד נגנוב סופריות

מארונות, ולא נברח

אל הנהר, כמעט לטבוע.

ולפֿלֿח אבטיח־דמים.

עכשיו אני מוכן לבחינות־הששית :

אחר־כך, כפי המסתבר,

אלמד כל מה שצריכים.

אהיה רופא.

יהיו לי שאפות, זקן ומכנסיים ארוכות.

אך אם יהיה לי בן,

אראה שלעולם לא ילמדהו איש מאום.

רוצה אני שהוא יהיה עצל, שמח

כמו שלא אוכל אני להיות מפני הורי.

וכמו שלא יכלו הם להיות מפני סבי,

וכמו שלא יכלו להיות הללו מפני האלוהים.

חִירְחִי'ה לואיס בורח'ס : בכורת האהבה

לא האינטימיות של מצחך, הצח כפייסטה,
לא טוב גופך, עודו טמיר, שתקן וילדתי,
אף לא האצלת חייך — מלים או דומיה —
לא תהיינה חסד מכמיר־הרהור כל־כך
כמראה שנתך החבוקה
באשמורת זרועותי התאכות.
בתולה שוב־פעם, בדרך־נס, בכוחה המטהר של שינה,
שקטה וקורנת כמו אושר פדוי־זפרון,
תצווי לי אותו חוף של חייך שגם לך לעצמך איננו.
יצוקה בשתיקה,
אגלה ואבחין אותה גדה אחרונה של הויתך
ופעם ראשונה אֶרְאֶה אותך כמו שאולי
האלוהים רואה אותך,
בהיפְּת בדייתו של זמן,
בלי אהבה, בלעדי.

אורסולה וסרמן : ירושתה של אוויטה פרון

ב־1947 קיבלו נשי ארגנטינה זכות־הצבעה. רפורמה זו, שעליה נלחמו תנועת הנשים והתנועה הראדיקלית בכללותה משך חצי מאת־שנים (המפלגה הסוציא־ליסטית דרשה זכות־בחירה לנשים עוד ב־1898), תוארה כהשג אישי של אווה פרון. ממש כמו שפרון עצמו נטל את שאיפותיה של תנועת־הפועלים והכלילן במצעו הדמגוגי שלו, כך הפכה רעייתו את מאווייה העתיקים של תנועת־הנשים לקרדום לחפור בו, לה ולבעלה ולמפלגתה. ואולם, אף שזכות־ההצבעה שימשה בעיקר לרומם את קרנה של „תנועת הנשים הארגנטינית“, הענף הנשיי של התנועה הפרו־נסיטית, היה בה משום צעד חשוב קדימה ואף קבוצה אופוזיציונית לא היתה יכולה להתנגד לצעד זה בלא שתפעל נגד עקרונותיה שלה ותתבזה בעיני תומכיה. לכאורה היה זה צעד מתקדם, לולא נלווה אליו האיסור על כל ארגוני־הנשים הראדיקליים — ממש כמו שפרון, תוך שהעניק הקלות כלכליות לפועלים מצד אחד, העמיד את כל האיגודים המקצועיים העצמאיים מחוץ לחוק. כך נאסרו „איחוד נשי ארגנטינה“, „ידידות־השלום“, „הליכוד התרבותי הנשיי“ ועוד המון ארגוני־נשים ליברליים וראדיקליים, ונאלצו להניח את התוקף והתפארת כאחד בידי התנועה החדשה שבהדרכתה האישית של אווה פרון. ב־1949, באסיפתה המכוננת, שינתה התנועה את שמה ל־Partido Peronista Feminino, והכריזה על כוונתה ליסד „תנועת נשים המבוססת על צנע ומשמעת, נאמנות וכפיפות לפרון ואמון עירור ברי“. והנשים, שעתה־זו קיבלו את הזכות להצביע, ומתוך כך — להשתתף במישורים בענייני ארצן, הריעו לאשה הזאת, שלמעשה היתה מבקשתן לוותר על זכות זו עצמה כמעט מיד לאחר שניתנה, למען „הכפיפות והאמון העירור“.

מי היתה אשה זו, שמחציתה של אומה אהבה אותה והעריצתה וקידשתה? אשה זו, שביקרה עניים וחולים בבתי־חולים ובקתות, שהמטירה על הפעוטות המרודים ביותר צעצועים מפוארים ביותר למען ידעו גם הם אותם תענוגים שמשפיע אבא־חגיה־מולד על ילדי העשירים? שדאגה לכך שלפחות אחדים מהם יעקרו לבתים חדשים וטובים יותר, שסיפקה להם — או לפחות לקצתם — עזרה סוציאלית, טיפול היאה ליצוריאנושו; שנטעה בהם את הכוח לבקש ולתבוע חיים טובים יותר, שהבטיחה לחלק ביניהם את העושר השייך לאחרים, להמשילים על אותם שמשלו בהם ימים כה רבים? לשון אחרת, מי היתה אשה זו שהבטיחה להם גן־עדן על־י אדמות ולא ביקשה מהם לחכות לגן־עדן בעולם־הבא?

סיפורה של אווה פרון במובנים רבים הוא סוחט־דמעות כרובם המכריע של הסיפורים הנדפסים בכל גליון של כל כתב־עת־לנשים — סיפורים הנבלעים מדי שבוע בכפורות־בטרם־קִיץ על־ידי מיליוני נשים. הרי זה הסיפור הישן של הנערה הקטנה והעניה שמצאה והגה הרחובות מרוצפים זהב; רק שאוויטה שיפרה את

הסיפור עוד מעט, שכן סייעה לרצפם — לרצפם כסף לפחות — לאחדים מאחיה ואחיותיה בני-ארצה. הכל אוהבים „לכלוכית“, והארגנטינאים אינם יוצאים מפלל זה. אווה דוארטה גדלה במשכנות-העוני של בואנוס-אירס, מקום שהיתה אמה „מאדאם“ של בית-בושת. הסביבה הביאה לידי בחירה טבעית של משלחיד בגיל צעיר, ומשך שנים היתה אוויטה משתפרת בקושי כדי מחיה זעומה כזונה, ואחרי-כן כבדרנית ממדרגה שלישית במועדון-לילה. אומרים שפאן פגשה בפעם הראשונה את פרוין, שהמציא לה מעמד ובטחון, לא רק כאהובתו, ואחרי-כן כרעייתו, אלא גם על-ידי שפתח לפניו את כל העולם של משרות ועסקי פוליטיקה. אוויטה, שתחילה היתה אחת מתעמלניותיו המרובות — בקול חנוק מדמעות היתה מהללת, על גלי האתר של ארגנטינה ואחרי-כן גם מחוץ לגבולותיה, את מידותיו התרומיות שאין-משלן — לא ארכו הימים ונעשתה ראש תעמלניו וגילתה סגולות-כישוף שאין כדוגמתן, ועד-מהרה נטלה את המושכות לידיה. שוב לא היתה עוזרתו בלבד, היא נעשתה שותפתו, לא רק שותפת למשכב ולשולחן אלא גם שותפת מלאה בממשלת הארץ. היא היתה אשה המצוינת באומץ-לב פראי ויחיד-במינו — אומץ מן הסוג שאולי רק אותם היודעים שנדונו למות בצעירותם זוכים לשפמותו — ואפילו אויביה הקשים ביותר הכירו בהערצה בחוסר-הפחד שלה, שהיה גובל עם גאוניות ושגעון כאחד. בשעת שבייתה גדולה במסילות-הברזל, כשהשתלטו הפועלים על התחנות העיקריות ואפילו השוטרים היו נמנעים להיכנס לאולמות ולקרפיים העצומים הפכושים בידי אנשים שאין לבם נתון כלל להלצות, התעקשה אווה פרוין להיפנס ל„גוב האריות“ בלי ליווי, בלי נשק, בלי הגנה. היא נכנסה כמאלף-אריות הבוטח ביטחה עילאית בכוחות ההיפנוט שלו — בת חווה דקת-גו, דלת-בשר, חרדה ושתיקה מתוחה קידמו את פניה, ושלוות-רוח, לפחות למראית-עין, טיפסה ועלתה על גבי קרון-רכבת לשאת דברה אל ההמון הזה של אנשים זועמים ורעבים. היא איימה עליהם, ליבבה אותם, גערה בהם והחניפה להם, עד שלבסוף היו בידה

כחומר ביד היוצר אף נשאוה על שכם בתהלכות-נצחון.

מתוך סקירה-לאחור היא מופיעה כאשה התאבה למסירות לא-פחות מאשר לשלטון, שפילתה את נר-חייה משני קצותיו, שאיפלה עצמה לא רק בחולי אלא גם בפעילות קדחתנית שגבלה עם מסירות-נפש. היא היתה אהובה על אותם שעזרה להם, ושעזרה להשחיתם, ובווייה היתה בעיני אותם שהיה לא-לידם למונע ממנה עזרה וסעד ומחוסנים היו בפני כוח-ההשחחה שלה, אם בזכות עקרונותיהם ואם בזכות עשירותם. מובן שאשת-רוחב זו מלשעבר היתה מאוסה ביותר בעיני רמי-המעלה שעתה הוצרכו לכוף ראשם למשאלותיה ולמצבי-רוחה. בזו לה גם האדוקים והצבועים וכל אותם שקינאו בעלייתה התלולה, המהירה והמופלאה לשלטון.

הגברים שעברו את חדר-משכבה מנו לגיון, לפי השמועה, ובקשר לכך היו אלה בדיחות ומעשיות מהלכות בטרקליניה של בואנוס-אירס, מרזחיה ומועדוניה. מספרים היו שפעם אחת, לפני נסיעתה לאירופה (מקום שם, דרך-אגב, התנכרו לה כמעט כל בעלי-השררה ואותם שהתוקף בידם, פרט לפראנקו שערך לה קבלת-

פנים ממלכתית), הביעה משאלה לקבל הדרכה דתית כהכנה לראיון־יחיד עם האפיפיור. הואיל והיתה הגבירה הראשונה בארץ, יכול היה רק הארכיבישוף עצמו לתת לה הדרכה. באחת משיבותיהם העמיד לה כמה שאלות.

„מי היתה האשה הראשונה, סניורה?“ שאל.

„וכי מה, אָווה (—חווה), כמובן“, ענתה אָוויטה.

„טוב מאד, סניורה“, אמר הארכיבישוף, „ומי היה, בבקשה ממך, הגבר הראשון?“

„הגבר הראשון?“ תמחה ושעה ארוכה שקעה בהרהורים. „באמת אינני יכולה לזכור, כבוד־קדושתך“, אמרה לבסוף. והחברה הארגנטינאית הטובה התפוצצה מצחוק.

ואולם אָוויטה נקמה נקמתה באותה „חברה“, שאת צדה המפוקפק הכירה לדעת ימים רבים קודם שתעטה משי ואבני־יקר ופרוות־חולד. „אשה זו“, כותב מרטינס אַסטראדה, „סוטרט בפומבי על לחייהם של גנרלים ושופטים ומבקשת מיניסטרים וסינטורים לעשות עבודות שהן מתפקידיהם של משרתים; וכל אלה נושאים את חרפתם בבת־שחוק ומרכינים ראש. ידיעתה ביצורי־אנוש היתה לה לרועץ. היא הכירה את הדמויות הבולטות של חברת המעמד הבינוני מתוך האינטימיות של מיטתה, ויחסה לגברים, יחסה אל הזכר, האורב בכל האישים הרוממים האלה מתחת לחיצוניותם ההדורה, הוא יחס הבוז שהוגה כל זונה אל חוג לקוחותיה האלמוניים, שבחשבון אחרון אין הם בעיניה אלא כך־וכך שטרי־כסף“. אשה זו, הוא מוסיף ואומר, „מלבד היותה, מקבלת גברים“ היתה גם שחקנית בהצגת־בידור פרוורית. היתה בה לא רק חוצפתה של פרוצה במיטה אלא גם יומרתה של פרוצה על הבימה. יתר על כן, היא היתה שחקנית המוכשרת לשחק בכל תפקיד, כולל תפקידי גברת, מנהיגה רוחנית או, מושיעת דלים. שחקנית פרוורית ממדרגה שלישית אין באפשרותה לבור ולבחור את תפקידיה, גם אם תבכר את המידות הטובות והפכוד־העצמי על הציניות. אם היא סוטרט על לחייהם של גנרלים ושופטים, מיניסטרים וסינטורים, הריהי עושה זאת מפני שלפנים היתה רק זונה עניה, בעלת דירה של חדר אחד, ואילו עתה נתגדלה ונעשתה גבירת־האחווה“.

כל זה נכון בתכלית, ועם זאת שוב אין הוא אמת־לאמיתה, אף לא מצדדיה השליליים. אין בכך כדי להסביר לא את ההערצה שזכתה לה מצד רוב־רובם של האוכלוסים, שהיו מדולדלים ביותר — ה„דסקאמיסאדוס“, חסרי־הכתונת, ה„לומפן־פרולטריון“ — שהזדהו אתה, עם מספנות העבר שלה ועם ההוד והיפעה שבהווה שלה, וכן אין בכך כדי להסביר את השחיתות המוסרית העמוקה — אף מחוץ לשוחד ולשלמונים שפשטו במידה ניפרת — שנגרמו מתוך עבודת־הגיבורים שהקיפתה בלי הפסק מכוח מנגנון תעמולתי שאינריו־דע־מנוח. ילדי בתי־ספר החלו ללמוד אלפבית באות E, וספר־הלימוד הרשמי שנקרא „אָוויטה“ החזיק 68 שיעורים, שמהם עסקו 64 באוויטה ובפרון, ובהם מכונה היתה בהכרח „מלאך“, „אָמנו הטובה“ או „מנהיגתנו הרוחנית“. בני שבע היו שרים במקהלה חרוזים כגון זה:

Nuestra Patria es un nidito
 Nuestra Patria es un hogar.
 Los chiquillos hermanitos
 Y Evita la mama.

ותרגומו יהיה בערך כך :

ארצנו היא קן קטן
 וארצנו בית.
 כל פעוט הוא אח
 ואָוויטה אמא.

אחרי מותה, כשנצטווה הארץ על אבל לאומי משך ימים על ימים, כשעברו מאות־אלפים בסך על פני ארונה, כשנחצו גושי בניינים שלמים כדי לפנות מקום לאנדרטה שבגדלה היתה יכולה להתחרות רק עם הפירמידות, נתחזקה עבודת־הגיבורים תחת שיניחו לה להתמעט. עתה היו מעודדים את הפעוטות לבוא בשיג־ושיח עם אָוויטה בעולם־הבא, מקום שממנו היא משגיחה עליהם. שיעור אחד, בספר־הלימוד החדש והמתוקן, שהיו הילדים מחויבים להעתיקו, היה קרוי „קארטה אה אָוויטה“, וזו היתה לשונו :

Ya no estás con nosotros querida Evita
 más lo mismo te escribo esta cartita...
 Tu dirección ahora no es de la tierra
 sino arriba muy alto donde hay estrellas...
 Te diré que aquí abajo seguimos bien,
 Pero que te extranamos mucho también...
 Pero todos me dicen que estas mejor
 Porque a tu lado tienes al niño Dios.

בתרגום חפשי קצת :

שוב אין אַת אַתנו, אָוויטה היקרה,
 ובכל־זאת אני כותב לך את המכתב הזה ...
 משפנך עכשיו איננו פה בארץ,
 גבוה בשמיים הוא, מקום שם הפוכבים ...
 אצלנו כאן למטה הכל כשורה,
 אף כי אנו מתגעגעים אליך יום ולילה ...
 אבל הכל אומרים לי שאת מאושרה יותר
 כי בן־האלוהים קרוב הוא אליך.

ואף־על־פי־כן היו צדדים חיוביים לפעלה של אווה פרון, שכן אם גם יכול אדם לרמות ילדים, ולרמות את כל בני־האדם חלק מן הזמן, וחלק מבני־האדם כל הזמן, אי־אפשר לרמות את כל בני־האדם כל הזמן. שיפונים חדשים הוקמו, במידה רבה — בחסותה וביזמתה, וכיום בואנוס־אירס מוקפת מספר שכונות חדשות. קצתן מושבות של בניינים זולים ומכוערים אך קצתן ערי־גנים נחמדות ביותר. אם גם דרך־כלל נמסרו הבתים החדשים רק לבעלי כרטיסי־מפלגה מסודרים, הרי אין זו תופעה בלתי־רגילה שאינה ידועה כלל בארצות אחרות. מכל־מקום, הבתים עומדים על מכונם עד היום והזה ועודם מיושבים, ואם ניתנו לחברי־מפלגה ואם לא, אין ספק שניתנו למשפחות שהיו זקוקות לדיוור. אכן, אין לומר שבעיית השיכון זכתה לטיפול או לפתרון בצורה מתואמת; לא היתה שום תכנית כוללת ולעתים קרובות נפסלו תכניות מקומיות הגיוניות מתוך שהועדפו עליהן אחרות בעלות ערך תעמולתי גדול יותר. מעולם לא ניגשו ברצינות לביעור משפנות־עוני וכמה מן המשפנות הגרועים ביותר פשוט נאטמו, כדי שלא תפריע זוועת מראיהם לאותם כפרי־פוטמקין של ארגנטינה הפרונית. עדיין הם עומדים עד היום — חרפת־עולם לשלטונות, המקומיים והארציים כאחד. בכמה מרובעי־המגורים המהודרים ביותר של הבירה — סמוך, למשל, לכפר־הילדים לדוגמה שהקימה אווה פרון — יש כמה כיכרות־עיר שבהן אנשים, נשים וטף גרים בתנאים תת־אנושיים, מאחרי חומות גבוהות המתחילות להתבקע פה־ושם, וכך יכול העובר־רושב לראות ביעף איד, בלב־לבה של ציביליזציה, אלפים נדונים לחיות כחיתו־יער. מעונות־הים־כביכול אינם בנויים אפילו פח־גלים — כדרך משכנות־עוני ברחבי העולם כולו, מדובלין עד ריו דה־ז'אניירו ומקובלנקה עד פוארטו־ריקו. משפחות אלו חיות על הארץ, בפועל־ממש, ואם יש להן מחסה אין זה אלא תיבות־תפוזים מרקיבות או בלואי־סחבות. המשטרה לא תפנס למחבואיהם אלה של ביש־המזל, ורופאים לא ייענו כאן לקריאת חולים, או לקריאתם של נפגעי תאונה וריב, שאינם נדירים במקומות אלה. אמרו שהרעב שורר כאן עד כדי כך שלפעמים אכלו הורים את ילדיהם, אף כי מסתבר שדבר זה לא יוכח לעולם והאיל והשלטונות מתיראים להיפנס למסתרים אלה של סחי ומסכנות וחולי ופשע. דבר אחד ברור הוא: זר יכול להיכנס לכאן רק אם ישליך נפשו מנגד, כי התושבים הושפלו כאן ימים כה רבים עד שטינתם על הבאים מן החוץ אינה יודעת מצרים.

עוד מעשים עשתה אווה פרון, אבל המתכונת היסודית היתה תמיד אחת. בדוחק נגעו מאמציה בקרום שעל פני השטח וכל מה שנעשה מעיקרו לא בא אלא לצורך פיאו־ר־עצמי. לצורך נקם באותו מעמד שהשביע אותה עלבון ורוק ולא דווקא כדי לסייע למעמד שמתוכו קמה. ה־Justicialismo, כפי שבחר פרון לקרוא למשטרה, הכיר רק במעמד אחד בעל זכויות־יתר — ילדיה של האומה, ה־סידודא אינפאנטיל, כפרי־הילדים־לדוגמה, היה מראה שנועד לעורר את התפעלותם של תיירים. כאן היה כל מה שיוכל ילד לחלום עליו, חדרים גדולים ומלאי אוויר, מזון בריא, גנים נאים, מגרשי־ספורט ובריכות־שחיה, אך למעשה היו רק כמה עשרות ילדים

מתחנכים כאן להיות ל"פרוניסטים טובים". תכופות יותר היו מביאים לכאן קבוצות גדולות של ילדים, לכמה שעות או ליום אחד בלבד, רוחצים אותם ומלבישים אותם בגדים נקיים, כדי לעשות רושם על המבקרים של אותו יום. הם היו מקבלים ארוחה וקצת ממתקים ונאום מפוץ על צדקותיו של הפרוניזם בטרם ישיבו להם את סמרטוטיהם ויחזירו אל משכנות־העוני שלהם ואל אמותיהם, שעדיין היו חסרות את התנאים הסוציאליים והסאניטריים הנחוצים ביותר לגידול ילדיהן.

לא אז ולא עתה, לא היו בתי־ספר מספיקים לקליטת כל הילדים שבגיל בית־הספר. החינוך היה מתנהל בשלוש משמרות ואפילו בארבע, וברובמן שעל הנייר היה חינוך־חובה־חינם הנה למעשה נתמעט יום־הלימודים כדי שעתיים בלבד. בכמה בתי־ספר היו ארבע המשמרות מחולקות כלהבא: משמרת ראשונה, 7.40—10; שניה, 10—12.10; שלישית, 12.10—14.55 אחה"צ; רביעית, 15—17.10. לא התלמידים ולא המורים לא יכלו להפיק תועלת או להשקיע את מיטב יכולתם בשיטה חינוכית מעין זו. יתר על כן, על אף הטענה התעמולתית שלמעלה מ־4,000 בתי־ספר חדשים נבנו בימי פרוֹן, נשאר — וקיים עדיין — מחסור חמור, ורבים מבתי־הספר שאכן נבנו לא היו אלא בניינים חדשים שהיה בהם צורך דוחק למילוי מקומם של בתי־ספר ישנים ומטים ליפול, ובכמה מקרים היו אלה מבנים מונומנטאליים שקמו בתוהו לא־דרך, מרוחקים מכל משכן־אדם, ושימשו לצרכים אסטראטגיים ולא דווקא לימודיים. היו בבתי־הספר העממיים, ותכופות עדיין יש בהם עד היום, כיתות המונות עד 60 תלמיד — מספר ששום מורה, ויהיה מחונן וסבלן ככל אשר יהיה, לא יוכל לקוות לטפל בו. ביישובים רבים לא די שלא גדל מספר בתי־הספר למעשה אלא אף נתמעט; בבירה, למשל, פחת מספרם של בתי־הספר ב־8 לאחר חמש שנים של פרוניזם, ואילו בפאמפה פחת מספר בתי־הספר מ־540 ל־306. לפי פנקס־הבוחרים של 1947 — שנה אחת לאחר שנבחר פרוֹן בפעם הראשונה לנשיאות — היו 16־למאה מפלל הבוגרים, כלומר — בני למעלה מ־14, נבערים מדעת קרוא־וכתוב. כתום עשר שנים לפרוניזם נשארה הבערות בבירה בשיעור 17־למאה, ובמחוזות העניים יותר היתה מגעת כדי למעלה מ־50 למאה. זאת ועוד, הרבה ילדים בגיל בית־הספר, בין 6 ל־13, לא היו הולכים לבית־הספר על אף החוק של חינוך־חובה־חינם: באזורים עירוניים היה האחוז 7.4, ואילו באזורים כפריים היה כדי 22.5.

חינוך "חינם" היה במובנים רבים אגדה, ועדיין הוא אגדה גם כיום, שפן תלבושת בית־הספר — שהיא חובה — וציוד מסוגים אחרים עולים עד 300—250 פסוס לילד, והרי זה עולה בהרבה על השגידים של רבים מן ההורים. בהרבה מן הגלילות המרוחקים יותר 55 מתוך כל מאה ילדים עוזבים את בית־הספר אחרי סיום הכיתה הראשונה, 11 אחרי הכיתה השניה ועוד 9 אחרי הכיתה השלישית. בטוקומאן, למשל, לפי דו"ח מינואר 1957, נכנסים לכיתה ו' רק 5,000 תלמידים מתוך שבעה־עשר אלף וחמש־מאות שהחלו בלימודיהם בכיתה א'. כל הילדים מגיל 12 ומעלה מפסיקים את לימודיהם כדי לעזור בעבודה החקלאית לסוגיה, אך גם רבים

מן הצעירים יותר נאלצים לעזור. בית-הספר יקר מדי, לא רק מצד הלבשתו וציודו של ילד אלא גם משום ששכרו המועט נחוץ לאיזון תקציבה הדל של המשפחה. עוד קנה-מידה לתשומת-הלב המועטה שהוקדשה לחינוך היסודי באומה היה הרמה הנמוכה של משפרות המורים, שבאזורים עירוניים היתה מתחילה ב־1,000 פסו ומגעת לאחר תקופה של 20 שנות עבודה — עד לא יותר מ־1,390; באזורים כפריים לא היה עולה על 600—500. מצב זה לא השתנה כל־עיקר בתקופה שלאחר פרוץ, ואם נתן אל לבנו ששכר-המינימום היסודי לכל המועסקים הועמד, ב־1956, על 1,120 פסו לחודש, הנקל להבין מפני מה בחלקים שונים של ארגנטינה המורים עורכים, ומוסיפים לערוך, שביתות כדי להשיג שכר-קיום יסודי.

אם הדיור והחינוך עמדו בפיגורם, הנה אפשר היה לחשוב שהשתפרה בריאותה של האומה לאחר שיצא ב־1947 החוק־לאישפוחינם, עובדה שאָווה פרוץ ותעמלניה מעולם לא שכחו להעלותה על נס. אכן, נבנו כמה בתי-חולים חדשים, בפרט בשביל הכוחות המזוינים, ואף שלא היתה שום מערכת של שירות רפואי לאומי או ביטוח־בריאות לאומי, הנה הטיפול בבתי-החולים באמת היה פטור מתשלום; אולם בתי-החולים היו ירודים כל־כך בצידם, תכופות חסרים היו צרכי־יסוד חיוניים כגון צמר־גפן וכחל, שלא לדבר על תרופות, מכשירי רנטגן, סמי־הרדמה וכו', עד שהאישפוח נשאר דבר מפוקפק, אם לנקוט לשון מתונה ביותר. תרומות־החובה המרובות שנגבו לצרכי העזרה הסוציאלית ודאי שלא הופנו לציוד בתי-החולים של האומה, שאפילו שנתיים אחרי חיסולו של המישטר נשאר במצב מדאיב של חוסר־יעילות. מדהים הוא עוד יותר שבבואנוס־איירס, הבירה בת 4 מיליוני התושבים, על אף כל הדיבורים הפרוניסטיים על־כך שהילדים הם החלק המועדף בחברה, לא היו יותר מ־25 חדר־טיפול לריפוי ילדים, מספר שהעיד עדות מעציבה גם על שיעור תמותת־הילדים בארץ. הממוצע הלאומי ל־1947 היה 124 לאלף; ב־1954 לא חל שינוי ניכר בשיעור זה, אף כי אין בידינו אלא סיכומים מקומיים לשנה זו. המספרים הבאים לבירה ולכמה מן המחוזות יוכלו לתת לנו מושג משיעור תמותת־התינוקות ב־1947:

מיתות ל־1,000 לידות היות

בואנוס־איירס	בשעת לידה	עד שנה	1—5 שנים
63.8	50.0	21.0	בואנוס־איירס
119.0	115.0	37.0	קורדובה
141.5	205.0	114.0	טוקומאן
161.9	226.0	136.0	ח'וח'וי

ח'וח'וי, בקצה הצפון, תמיד היתה בה, ועדיין יש בה, תמותת התינוקות הגבוהה ביותר בארץ, והסיכומים האחרונים מראים שאפילו כיום 49־למאה מן הפעוטות מתים בטרם יגיעו לגיל 15. אחת הסיבות החמורות ביותר לכך היא מיעוט

הרופאים, שכן ב־28 למאה מכל הפטירות לא היה שום טיפול רפואי כלל. התמותה עולה, כמובן, ביחס הפוך להכנסה המשפחתית, וכך היא מגיעה לשיאה במחוזות הנידחים ביותר ובמקרים של לידות בלתי־חוקיות, כשאין האמהות משיגות טיפול רפואי נאות מחמת מצב חברתי ירוד, עוני או בערות.

הלידות מחוץ לנישואים הן בעיה חמורה בארגנטינה, בפרט באזורים כפריים, שבהם 28 למאה מכלל הלידות הן בלתי חוקיות. אף כי ילדים בלתי־חוקיים נהנים כיום משוויון לפני החוק, מובן שהם סובלים מהפליה חברתית ובפרט מפיגור כלכלי: הרוב המכריע של אמהות בלתי־נשואות נמנות על קבוצת ההכנסה הנמוכה ביותר, שבה בריאות ירודה נובעת בראש־ראשונה מתזונה ירודה.

מחוץ לביריה ולמספר אזורים כפריים מצטיין התפריט בהיעדר גמור כמעט של ויטאמינים ומינרלים, ואילו פירות, ירקות וחלב לעתים קרובות אינם ידועים כלל בשטחים עצומים של ארץ רחב־ידיים זו. דבר זה, נוסף על היעדר האפשרויות הרפואיות, שבגללן הטיפול במחלות מידבקות דוגמת שחפת ועגבת הוא למעשה בגדר הנמנע, יש בו כדי לתרץ במידה רבה את תמותת התינוקות הגבוהה; יתר על כן, בשטחים מסוימים, במיוחד בצפון, גם האלכוהוליזם הוא בעיה חמורה שלא די שהיא משפיעה על בריאותם של בוגרים אלא גם מחלישה את יוצאי־חליהם ומביאה לידי תכיפות מרובה של חולי־הנפילה. לאחר 12 שנות פרנזיזם וכתום שנים למיגורו, הרי לפי האומדנים האחרונים עדיין 25־למאה מן האוכלוסים אינם יודעים טיפול רפואי מהו.

בתוך 25 למאה אלה רבות הנשים והאמהות, ולא דווקא אמהות בלתי־נשואות. על פי „חוק האמהות“ נשים בגיל 45—15 מקבלות מענק־לידה מיוחדים אם הן מועסקות במפעלים מסחריים ותעשייתיים. פועלות כפריות, עוזרות־בית ונשים בעלות מקצועות חפשיים אינן זכאיות למענק־לידה. אכן, במסחר ובתעשייה העובדות זכאיות לקבל חופשת־לידה 30 יום לפני הלידה ו־45 יום אחריה. המעביד חייב גם לקבל בחזרה את העובדות אחרי לדתן ולשלם חלק משכרן בתקופת חופש־הלידה. אולם מירב הסכום שנאלץ מעביד לשלם הוא 300 פסו לחודש, סכום שפיום אינו מספיק כל־עיקר. נשים הרות זוכות גם לשירות רפואי בלי תשלום — מקום ששירות כזה קיים — ומקבלות 100 פסו לילד, סכום שכיום הוא מספיק ל־50 ליטר חלב בקירוב. משך שנים נלחמו ארגוני־הנשים לתיקון החוק ולהעלאת המענקים, אך עד כה העלו חרס. חוסר־הצלחה דומה לזה ניכר בתחום של הטיפול בילד. על פי החוק חובה על כל המפעלים המעסיקים יותר מ־50 נשים להקים מעונות־יום וגני־ילדים; על הנייר הרי זה לכאורה צעד מתקדם־להפליא, אך למעשה מעטים המפעלים המקיימים את החוק. אחדים מאלה שעשו כן הקימו באמת מוסדות נעימים ונקיים; עוד אחדים, המקיימים את כתבו של החוק אך לא את רוחו, פינו שטחי בניה שאירורם ותאורתם גרועים, מקום שאין הילדים מקבלים טיפול מעולה ביותר אף לא הדרכת מומחים; אך רוב המפעלים הגדולים מתעלמים פשוט מן התקנות האלו, שממילא כמעט אין אוכפים

אותן מעולם — אלא אם כן יש לממשלה טעמים פוליטיים לפעול נגד מפעל זה או אחר. בית-החרושת הגדול ביותר לטקסטיל, Fabrica Argentina de Alpargatas, המעסיק 10.000 נשים, יש לו מעוניינים ל-40 תינוקות ואין לו גן-ילדים, ואילו חנות-הפלבו הגדולה ביותר של בואנוס-איירס, Gath y Chaves, אשר בה 4.000 עובדות, אין לה לא זה ולא זה. מאין סטטיסטיקה רשמית מונים האומדנים השוטפים 24 מעונות-יום במפעלים, בתי חרושת או בתי מסחר, וזאת בארץ שבה למעלה מ-40% מכלל המועסקים הן נשים.

אם זהו הממוצע הארצי, הנה בכמה מענפי הכלכלה של האומה מספר העובדות עולה על מספר העובדים. בענף הטקסטיל, למשל, 75—70 למאה מפלל העובדים הן נשים; בתעשיית ההלבשה — עד 80 למאה; בענף הבשר והטבק — 55—50 למאה. במסחר 295,869 מפלל 1,230,466 העובדים הן נשים, ואילו מפלל 6,213,622 העובדים בפריים מספר הנשים הוא 2,839,655. הנשים מרובות מן הגברים ברפואה הציבורית ובהוראה, אבל תשלום שווה בעד עבודה שווה, דבר שהמפלגה הסוציאליסטית דרשה אותו עוד לפני ראשית המאה הזאת, ואשר למענו נלחמו מאז רוב הארגונים הליברליים והראדיקליים, הוא עדיין מטרה שלא הושגה. ההבדלים בתשלום עודם נעים בין 30—15 למאה בכל ענפי התעסוקה, וכרגיל הם גבוהים ביותר בקרב הפועלים הפשוטים ביותר העוסקים בעבודות-הכפיים הקשות ביותר, כמו בענפי אריזת-הבשר ועיבוד-הטבק.

ודאי, אִוֹה פרון מעולם לא התימרה שפונתה היא לתת לנשים שוויון מלא. היא נתנה להן את זכות ההצבעה — כדי שתצבענה בעד פרון, אך כתמורה דרשה „אמון גמור וציות עיוור“. החוק המתקדם ביותר שנתקבל בתקופה הפרוניסטית ביחס לנשים היה החוק המרשה גירושים — חוק שבוטל בינתיים על-ידי הממשלה שקמה לאחר פרון. אולם מחוץ לחוק זה — ששום קבוצה ליברלית לא יכלה שלא לקדמו בברכה — הוסיפו החוק האזרחי והחוק האישי במשטר פרון לתת גושפנקה לפחיתותה של האשה נוכח החוק. בנישואים נשארה נחותה מן הבעל ולא שווה אליו; בענייני רכוש או ירושה עדיין נשארה לבנים עדיפות על אמם. מצב נחות זה אפשר כמובן לראותו גם מתוך סיכומי הרישומים בבתי-הספר ובאוניברסיטאות, אף כי כאן ההפרש מצטמצם והולך בתמידות. בחינוך היסודי מעולם לא היה חוסר שיווי-המשקל ניכר יותר מאשר מזמן שהונהג חינוך-חובה חיים: אפילו ב-1941 היה מספר התלמידות בבתי-ספר יסודיים 931,694 לעומת 1,014,531 תלמידים; אך באותה שנת-לימודים היה מספר התלמידים באוניברסיטה של בואנוס-איירס עולה כמעט פי-ששה על מספר התלמידות. מאז השתנה יחס זה במידה רבה לטובת הבנות, אף כי אין בידינו סיכומים ארציים לשנה השוטפת. מכל-מקום, דבר שכוח הוא כיום לראות שהתלמידות שוות במספרן לתלמידים בפקולטאות לרפואה ולמדעי-הרוח, אם לא במדעי-הטבע ובהנדסה. אכן, לפני 30 שנה לא היתה נערה ממשפחות המעמד הבינוני יכולה ללכת למעשה לשום מקום בלי מלווה השומרת את צעדיה.

ספק אם אפשר לטעון שחל איזה שיפור במעמד האשה בזכותה של אָווה פֿרוין. שני הצעדים החשובים ביותר שלפי טענתה נעשו אך ורק בזכותה — הגירושים וזכות־ההצבעה — היו סמלי־המלחמה של כל ארגוני־הנשים משך עשרות בשנים לפניה. היא עצמה לא היתה מעוניינת במעמד הנשים: מעוניינת היתה במעמדה שלה כפרסוניפיקציה של כל הנשים. ואולם בעצם היותה, ובעלייתה האגדית משפלה־מעמקים לפסגות המזהירות ביותר, אפשר מאד ששימשה השראה, לא לאותן נשים שתמיד היו נאבקות על מעמדן בחברה אלא בעיקר לאותן שעד אז שללה מהן החברה מעמד כלשהו. היא היתה מעין רובין הוד בדמות נקבה, המזלזלת בכל המוספמות ורומסת ברגלה את כל הערכים המקובלים; אם נטלה מן העשירים ונתנה לעניים, הרי האחוז שהגיע אל העניים היה רק בבחינת טיפה בים, כי רוב העושר אשר צברה מילא את הכיסים רפודי־הפרווה שלה ושל תומכיה הנאמנים. מיקח השוחד והשלמונים בקרב אנשיה, ואנשי הארגונים שניהלה, היה עצום במידה שאין להעלותה בדמיון. ואולם אף כאן גילתה רגש־צדק מעווה, שכן זו פעם ראשונה בהיסטוריה של ארגוני־הנשים שפעו השלמונים לתוך כיסים שעד אז היו מודרים על פי מסורת מקור־הכנסה מבורך זה. אותם שצעקו בקולי־קולות נגד השוחד בצמרת, יותר משהתמרמו על מיקח השוחד עצמו התרעמו על העובדה שאחרים ולא הם יושבים בצמרת. אם שנאוה כבת־בלי־שם שעלתה לגדולה, הרי שנאוה גם על שהתקיפה את זכויות־היתר שלהם עתיקות־הימים. ואולם בעיקרו של דבר היה התפקיד שמילאה אָוויטה חשוב פחות מפני שנוכל לדמות בהשפעת מנגנון־התעמולה שלה ואשליות־הגדלות שלה עצמה. רגש־העוול שלה היה ממשי אך אישי: מנוי־גמור היה אתה לנקום לא את נקמת מעמדה או עמה אלא את נקמתה שלה. וכך, בדומה ללכלוכית, היה לה רגע חטוף של תפארת על הבימה שהיתה העולם; אבל הביצוע לא הגיע לידי כך שיתקיים זכרו ימים רבים אחרי ירידת המסך האחרון.

לואיס מוניס מארין : עלון

שיברתי את קשת־הענן
אל לבכי
כשבר חרב אין־מועיל־בה אלי־ברך.
השבתי את ענני־הוורד־והדם
אל מאחר קצות־האֶפְקִים.
את חלומותי טיבעתי
כדי ללעוֹט את החלומות הרודמים בשבילי
בעורקי אלה שהזיעו ובכו וצרחו
כדי לבשם את הקפה שלי ...
החלום הישן בחזות חנוקי־שחפת
(מעט אוויר, מעט אור־שמשי!) ;
החלום הנחלם בקיבות שנוקות־רעב
(קצת לחם, קצת לחם לבן!) ;
חלום רגליים יתפות
(פחות אבנים בדרך, זה ריבון, פחות שבריי־בקבוקים!) ;
חלום ידיים נוקשות
(טחבית ... אטון צחור ... דברים חלקים, רפים, לטיפים!)
חלום הלבבות הרמוסים
(אהבה ... חיים ... חיים!)

אני כותב־העלונים של אלוהים,
אני תעמלנו של אלוהים,
והולך אני עם אספסוף הפוכבים והרעבים
לקראת השחר הגדול ...

ניקולאס גיליין : אינני יודע מניין לך

אינני יודע מניין לך,
חייל, ששונאך אני!
הרי אנו דבר אחד,
אני,
אתה.

עני הנך, וכן אני;
אני מן השפל, וכן אתה;
איך זה חשבת אתה,
חייל, ששונאך אני?

צר לי על שלפעמים
אתה שוכח מי אני;
לאבדון! הרי אני — אתה
כמו שאתה הנך אני.

אך אין זה טעם שאשמור
טינה לך, אתה;
אם הננו דבר אחד
אתה,
אני.

אינני יודע מניין לך,
חייל, ששונאך אני.

עוד נתרֵאָה, אני ואתה,
באותו הרחוב עצמו,
שכס־אל־שכס, אתה ואני!
בלא שנשנא, אני או אתה,
אך ידוע נדע, אתה ואני,
אנה פנינו, אני ואתה...

אינני יודע מניין לך,
חייל, ששונאך אני!

נסים רזואן : אבן ח'לדון - הפילוסוף הראשון של ההיסטוריה

(ב) על שושלות, ערים וארחות-חיים

הברברי הזה בן המאה הי"א מתבלט מתוך בני-דורו ונראה הוא לנו כאחד משלנו. הרי זה סוציולוג מודרני שמצא את "תמצית" ההיסטוריה באותו ארגון חברתי ובאותה דינמיות חברתית הטמונים מתחת ל"תקלות" התמורה המדינית, ואשר ביקש לחדור אל התמצית הזאת ולנתחה. פרופ' יו טרבור-רופר, "מסות היסטוריות"

השראה אלוהית היא שהולכתני אל הקיבולת הזאת והביאתני בסודה של חכמה חדשה [ההיסטוריה] ועשאתני שומר ומפרש נאמן לצפונותיה. אבן ח'לדון, "האוטוביוגרפיה"

ח

בפרק ג' של ה"מוקדימה" פונה אבן-ח'לדון מניתוח היסטורי של עליית תרבויות וירידתן לתיאור פעליו של מימשל. כותרתו של פרק זה, התופס שלישי מן המוקדימה כולה והוא הגדול בששת פרקיה, היא: "על השושלות והמלכות והפליפות והדרגות השלטוניות, וכל הנלווה לדברים האלה, ובתוך זה כללי-יסוד ונספחות", ובפרק זה מגולל אבן-ח'לדון בפירוט ובהרחבה את המושג "עצביה", מלת-מפתח בפילוסופיה שלו, אשר פירושה "רגש קבוצתי", "רוח ציבורית", או "סולידריות חברתית". בקטע הראשון לפרק זה מסביר אבן-ח'לדון כי מרות מלכותית (מולך) ושלטון שושלתי אין להגיע אליהם אלא מפוח קבוצה והרגשה קבוצתית, "שכן כוח התקפי והגנתי אינו מושג אלא על-ידי עצביה, אשר פירושה חיבת-גומלים ונכונותם של בני-אדם להילחם ולמות איש בעד חברו". (המוקדימה, ע' 154; כל ציוני המובאות, לפי ההוצאה הביירונית).

חשיבותו המרכזית של מושג ה"עצביה" בהגותו של אבן-ח'לדון תוארה בבחירות על-ידי הפרופ' יו טרבור-רופר, "עצביה", כותב הוא במסתו, אבן-ח'לדון וירידתה של ברבריה, "הורתה במדבר, לעולם לא בערים; אבל דרוש נביא כדי להולידה. בני-ישראל במצרים היו עם-עבדים: ארבעים שנה היה הנביא משה צריך להחזיקם במדבר עד שיקום בהם דור המצוין, בעצביה, וכיון שזכה לה — היה בכוחו לבנות מדינה. במדבר העלה הנביא מוחמד את העצביה, והיא הרוח שפייעה את כיבושיו המופלאים, במדבר מצא המהדי של המוחידון את הכוח למגר את שליטי ברבריה וספרד. אך מה קורה אחרי תום הכיבוש? הכוח הנבואי יוכל אולי לשמר אותה רוח; אבל אפילו הכוח הנבואי נוטה להיעשות כוח חילוני, כליפים ואימאמים נוטים להיעשות שולטנים ומלכים. בתחילה המושלים החדשים מיתרבתים על-ידי הערים הגדולות אשר כבשו: כל זמן שהעצביה קיימת

בעינה, שרויים שני הכוחות בהרמוניה. אלו הן תקופת־הזהב של התרבות — אלא שאינן משתמרות במעלות השלמות אלא עד־ארגיעה. כי חיש־מהר הרוח מתפוררת, נשחתת מחמת חיי־הצר ומותרות, ביורוקרטיה, מסים כבדים ותהליך התמורה שאין להשיבו...” (טרבור־רופר, ע' 27).

אך האמנם זהו תהליך שאין להשיבו? האמנם אין תקוה? בתחילה עונה על כך אבן־ח' לדון בלשון חד־משמעית. „כמה מושלים, זהירים בשלטונם [הוא כותב], כיון שראו את הפורענויות שהביאו לידי שקיעת קיסרותיהם, ביקשו לרפא את הממלכה ולהשיבה לאיתנה. סבורים הם כי שקיעה זו היא פרי קוצר־יכולת או הזנחה מצד קודמיהם. טעות בידם. תקלות אלו טבועות בעצם מהותן של קיסריות ואין להן מרפא”. יתר על כן: „לפעמים, שעה שקיסרות עומדת בתקופתה האחרונה, יש והיא מגלה לפתע כוח כה גדול עד שנדמה לנו שנעצרה ירידתה; אך אין זה אלא היבהוב אחרון של נר הדועך והולך”. (מובא אצל מהדי, ע' 27).

אולם, לאחר שקבע את כל קביעותיו אלו, מעמיק אבן־ח' לדון בהיסטוריה כדי למצוא הוכחה להנחה כי שושלת, שעה שהיא מבוססת בשלטונה, יכולה לוותר על עציבה' — שהרי משעה שנכונה המנהיגות בידי אותם מבני־המשפחה הפשרים לשאת במרות המלכותית בשושלת או בממלכה, יהיו הבריות נלחמים עמהם מעצמם והללו (בניה של אותה משפחה) שוב לא יהיו צריכים לרגש הקבוצתי לקיום שלטונם. זאת ועוד, לעתים דומה אפילו שהוא מצביע על פתח־הצלה מן המבוי הסתום של כורח ירידתן ושקיעתן של שושלות. כשהוא מדבר, למשל, על תולדות התרבות בארץ־הקדם שואל הוא מדוע נמצאה התרבות במקומות אלה חזקה הרבה יותר מאשר ב„מערב” (אל־מגרב)? תשובתו היא שארץ־הקדם (פרס, עיראק, סוריה, מצרים) היתה לה תרבות־ישוב מושרשת כל־כך עד שהיה בכוחה להתקיים תחת כיבושים חוזרים ונשנים. לעומת זאת, המגרב לא היתה לו תרבות־ישוב כזאת מתחת לקרומים הדקים שהקרימו השלטון הרומי והערבי.

ט

לאחר כמה הערות כלליות על שושלות וממלכות, ניגש אבן־ח' לדון לניתוח טבעו של ממשל כפי שנודע בימיו. המלכות, הוא מסביר, היא מוסד טבעי למין האנושי... אין ליצור־אנוש חיים וקיום אלא בארגון חברתי ובשיתוף־פעולה לשם השגת מזון ו[שאר] צרכי־חיים. כיון שהתארגנו, הצורך מחייב שיהיו נושאים־ונותנים זה עם זה ומספקים צרכיהם בדרך כך. כל אחד יושיט ידו ליטול מה שהוא צריך ויקום לקחתו מחברו, שהרי העושה והתוקפנות הם מטבע החי. כנגד זאת ינסה האחר למנעו מקחת זאת מתוך כעס ויוהרה ומתוך התגובה האנושית העזה [שעה שנשקף לאדם איום על רכושו]. דבר זה מביא לידי ריב; ריב מביא לידי מעשי־איבה, ומעשי־איבה מביאים לידי צרה ושפיכות־דמים ואיבוד נפשות, ודבר זה מצדו מביא לידי חורבן המין האנושי. והנה המין האנושי הוא אחד הדברים שציונו הבורא במיוחד על שמירתם”. (ע' 187).

אין בני־אדם יכולים אפוא להתמיד במצב של אנרכיה בלי מושל שיפריד ביניהם. טבע האדם גורם שחייב מושל זה להיות איש תקיף ונמרץ היכול לשפוך מרותו בפועל־ממש. הנתינים יש להם ענין לא באישיותו של המושל אלא בויקתו אליהם. „המימשל הטוב (מִלְכָּה) עיקרו מידת־הרחמים. אם נזקק המושל לכוח־הזרוע הוא נכון להעניש ויש להוקיע מומיהם של בני־אדם ולמנות את חטאותיהם, סופם של נתיניו שהם מתמלאים פחד ודיכאון ומבקשים להתגונן מפניו בשקר, במרמה ובתחבולות־ערמה. רוחם ואפיים נשחתים...” (ע' 188). מתוך הנחה זו ממשיך אבן־ח'לדון וניגש להגדרת הפליפות והאימאמות באסלאם והחוקים והתנאים הקובעים את שתייהן. בו בזמן שפעולתה של „מלכות” טבעית באה „לעורר את ההמונים לפעול כפי שמחייב הצורך והרצון”, והמלכות המדינית באה לעורר את ההמונים לפעול „כפי שמחייבת ההארה הדתית של ענייניהם בעולם־הבא ובעולם־הזה כאחד”, הנה הכליפות משמשת חילוף למחוקק מוחמד. במידה שהיא משמשת, כמזה, לקיים את הדת ולשפוך את מנהיגותה המדינית על העולם. הממונה על מוסד הכליפות הוא הפליף או האימאם.

ואולם בקורותיו של האסלאם, שעליהן נתיסדו כתביו של אבן־ח'לדון, היו רק 30 שנים כלילות־שלמות של שלטון מוסלמי אחרי מותו של מוחמד. לאחר־מכן היתה הכליפות יורדת והולכת, ברוח כמו גם בחומר — עד שמוגר הכליף העבאסי האחרון בבגדאד על־ידי הפולשים המונגולים ב־1258. המעבר מן הכליפות למלכות הוא עניינה של פרשה 26 בפרק ג'.

בראשית היתה צורת־השלטון כליפות. כל אדם נושא בחובו השפעה מרסנת משל עצמו — הלא היא השפעתו המרסנת של האסלאם. הכל ביפרו את האסלאם על ענייניהם הארציים, „גם אם היתה הונחת העניינים הארציים מביאה עליהם אבדן”, ואילו המון־העם לפחות ניצל מגורל זה. זה היה גורלם של כל ארבעת הכליפים הראשונים: אברבפר, עומר, עות'מאן ועלי. „עד כדי כך היו המוסלמים הראשונים האלה שוקדים על עילוי דתם על חשבון ענייניהם הארציים, בעד אשר אנחנו

מטליאים את עניינינו הארציים בקרענו את דתנו לגזרים.

וכך אין קיום לא לדתנו ולא לעניינים הארציים אשר הטלאנו.”

(מיוחס למשורר אבו אל־עטאהיה, ע' 208)

עיקר הרצאתו של אבן־ח'לדון בנקודה זו אפשר למצותו כלהבא. הכליפים נצטרפו בהם יחדיו מנהיגות דתית, מדינית וצבאית. אך הואיל והמושל החילוני הטרוד אין לו הארה דתית מיוחדת, מוסר הוא קצת מסמכויותיו למופתי ולשופט־עליון. מחמת מסירת־תפקידים מעין זו מקפחים התפקידים האלה קצת מפורם, שכן „טבעה של תרבות אינו מחייב שיהיה לאנשי־משפט ולתלמידי־חכמים חלק במרות” (ע' 224). לדברי אבן־ח'לדון איחוד המרות הדתית והמדינית באיש אחד בצמרת השלטון הוא דבר נחוק בארצות מוסלמיות, בגלל עצם טבעו של הגייהאד — מלחמת־הקודש. „בעדה המוסלמית”, הוא כותב, „מלחמת־הקודש היא חובה דתית, בגלל

האוניברסליות של התעודה המוסלמית והציווי לאסלם את הכל, אם בדרך שידול ואם בכוח-הנרוע. לפיכך הכליפות והמלכות מאוחדות באסלאם, למען יוכל האיש הממונה להקדיש לשתיהן בעת-רובעונה-אחת את הכוח המצוייב-עין". (ע' 230/1 ר' גם נספח ב').

5

הפרק על המימשל מתאר בפירוט רב, ובחזרות המקובלות על המחבר, את הצד המעשי כמו גם את הצד העיוני של המדינה המוסלמית. המושל, מסביר הוא ואומר, כשלעצמו חלש הוא ועמוס-לעייפה, ולפיכך עליו לבקש עזר משאר בני-אדם. „האיש שבו המושל מבקש להיעזר יכול לעזור לו בסיף, או בקולמוס, או בעצה ודעת, או על-ידי שימנע את הבריות מהיקהל עליו ומהסיח את דעתו מן הפיקוח על ענייניהם. יכול הוא גם שיפקיד את הפיקוח על הממלכה כולה [בידי אותו איש] וישליך יתבו על יכלתו ועל כשרון-המעשה שלו במשימה הזאת...“ (ע' 235). מעניין לציין שגם בכתבו על הדרגות המלכותיות והשלטוניות ועל התארים הכרוכים בהן, מבטיחנו אבן-ח'לדון שהוא מדבר בהן „רק בחינת תוצאה נחוצה מטבע התרבות בהוויה האנושית“. הנה כך עומד בזו אחר זו על הוויזיות („אל-זוארה“), כהונת שומר-הסף („אל-חג'אבה“), לשפת הפספים והגבייה („דיואן אל-אעמאל ואל-ג'באיה“), לשפת האיגרות והכתב („דיואן אל-רסאיל ואל-פתאבה“), המשטרה („אל-שורטה“) והאדמירליות („קיאדת אל-אסטול“, מפקדת הצי).

לאחר שהוא מתאר את הסמלים האפייניים של מלכות ושלטון (הלבוש, כס-המלוכה, המטבעה, החותם, סרט-הכבוד וכו'), מפליג אבן-ח'לדון בעיון בסיסי במלחמה וב„שיטות הלחימה השגורות באומות השונות“. מכאן הוא עובר למסים ולטעמיהן של הכנסות-מס נמוכות וגבוהות. כאן מנתח אבן-ח'לדון את השיטה הפייסקלית כפי שהיא משפיעה על עלייתו וירידתו של הארגון החברתי. בפתיחת סעיף זה הוא אומר: „ודע כי בראשית השושלת המסים מביאים הכנסה גדולה משומות קטנות. באחרית השושלת המסים מביאים הכנסות קטנות משומות גדולות. הטעם לכך הוא שבזמן שהשושלת הולכת בדרכי-הדת אין היא מטילה אלא את המסים שעליהם מצווה החוק הדתי, כגון מסי צדקה, מס-גולגולת ומס-קרקע. פירושם של אלה שומות קטנות... שעה ששומות-המס וההיטלים על הנתינים נמוכים, יש בהם בהללו מרץ ורצון לעשות מעשים. המפעלים התרבותיים גדלים ומתרבים, כי המסים הנמוכים מביאים לידי שביעות-רצון. בגדול המפעלים התרבותיים עולה מספר ההיטלים והשומות האישיים... והכנסות-המס מתרבות“. (ע' 279). הנה כך מופעל עוד אחד מן המחזורים הגורליים הללו של אבן-ח'לדון. „כיון ששולת נמשכת ומושליה באים רצופים בזה אחר זה, הריהם מתעדנים והשקפת הברווים ופשטותם פג טעמן; נעלמות סגולות המתיונות וההתאפקות הברוויות... אז אנשי השושלת קונים להם סגולות-אופי הכרוכות בפקחות. מנהגיהם וצרכיהם מתגוונים והולכים בגלל הרווחה והתפנוקים שהם שרויים בהם. עקב כך מתרבים ההיטלים והשומות האישיים על הנתינים...“ (ע' 279).

אך אין זה הכל. עם שהשומות עוברות את גבולות הצדק, סר עניינם של הגתנינים במפעלים תרבותיים ורבים מהם נמנעים מכל פעילות תרבותית. עקב כך יורדת ההכנסה הכוללת ממסים. „תכופות, כיון שהובחן בירידה, מרבים בשיעורי ההיטלים האישיים, כאמצעי לפיצוי על הירידה“. ואולם שעה שההיטלים והשומות האישיים מגיעים אל קצה גבולם הרי מחיריהם של כל המפעלים התרבותיים מאמירים יותר מדי, המסים מכבידים יותר מדי והרווחים פוחתים מדי. „סוף־דבר, התרבות נחרבת, לפי שההמרץ לפעילות תרבותית איננו עוד... אם יבין זאת הקורא הרי יבין גם שההמרץ הטוב ביותר לפעילות תרבותית הוא להנמיך ככל האפשר את שיעורי ההיטלים האישיים המוטלים על בני־אדם המסוגלים לשלוח יד במפעלים תרבותיים. על־ידי כך יהיו אנשים אלה נוטים לשלוח יד בהם, מפני שיוכלו לבטוח ברוח שיפיקו מהם. אלה הוא בעל כל הדברים כולם.“ (ע' 280).

אבן־ח'לדון מעלה ציור קודר למדי של בירת ממלכה מעין זו, שהמסחר נוטשה והיא נעשית מדבר־שממה ממש, שפן בהיעדר המולת היוצאים־והבאים ברחובות האוויר מתעפש. העשירים מנסים להיחלץ מן המקום, אבל המושל ופמלייתו ימים קשים באים עליהם. „ודע שקשה ומן הנמנע הוא לאדם להיחלץ מחיי שררה לאחר שהיה שרוי פעם בתוכם. שעה שהמתכוון לכך הוא המושל עצמו. הרי נתיניו ושותפיו־לעצביה' וההמון אשר סביבו אף רגע לא יניחוהו להימלט... אם המתכוון להימלט הוא אחד מבני פמלייתו של המושל או אחד מרמי־המעלה בשושלתו, רק לעתים רחוקות יותן לו לעשות את חפצו. הסיבה היא קודם־כל שהמושלים רואים בעמם ובפמלייתם... עבדים המכירים את מחשבותיהם ורגשותיהם... רוצים הם למנוע את האפשרות שבאמצעות אותו אדם יודעו סודותיהם ומצבם לאיזה איש מבחוץ...“ (ע"ע 284/5).

יא

הפרק הרביעי של המוקדימה עניינו ב„ארצות וערים, ושאר צורותיה של תרבות־ישוב — והתנאים החלים שם“. זהו עיון בראשיתם ובמעמדם של ערים ויישובי־קבע ביחסם להתפתחותן של שושלות ומלכויות. הנה כך קובע הוא בתחילת הפרק הזה ששושלות קודמות לערים וכרפים, שערים וכרפים הם מוצרי־לוואי של מלכות, שמלכות מחייבת ישוב עירוני, ושרק מלכות חזקה יכולה לבנות ערים גדולות. ערים הן משפנות שאומות מזדקקות להם רק בהשיגן את המטרה הנכספת של חיי־מותרות וכל הכרוך בזה. יש לדאוג להרחקת פגעים ופורענויות מערים אלו. למשל, כל בתייה של עיר צריכים להימצא בתוך חומת־מגן, והעיר עצמה מן הדין שתשפון במקום שאין גישה אליו, למשל — במרומי הר תלול, או שתהיה מוקפת ים או נהר. לאחר שהוא מונה את צרכי־היסוד של תיכנון־ערים, מתאר אבן־ח'לדון את המסגדים והמקומות הקדושים של זמנו, כולל היסטוריה של הקעבה, „המסגד הקיצון“ (אל־אקצה) בירושלים, ומדינה. „אין בידניו שום ידיעות“, הוא מסיים ואומר, „על איזה מסגד מחוץ לשלושת אלה, להוציא סיפורים על

מסגדו של אדם הראשון באי ההודי ציילון. אך על אותו מסגד אין שום ידיעות בדוקות שיכול אדם לסמוך עליהן." (ע' 357).

אבן־ח'לדון רואה שבאפריקה ובמגרב, השטח העיקרי של חקירותיו ותצפיותיו, מעטים הערים והכפרים. „הסיבה לכך היא שאלפי שנים לפני האסלאם היו הגלילות האלה שייכים לברברים. תרבותם כל־כולה בדווית היתה; תרבות־ישוב לא ידעו הברברים משך פרק־זמן שיספיק לה להגיע לאיזו דרגה של שיכלול. שושלות הנוצרים־האירופים והערבים לא משלו בברברים פרק־זמן שיספיק לתרבות־הישוב שלהם להכות שרשים נאמנים בתוכם." (ע' 357). אבל הערבים־המוסלמים לא היו מפותחים הרבה יותר; בהתחשב בכוחו של האסלאם, אומר אבן־ח'לדון, הרי מבניו ובנייניו מועטים־ביחס. כדין הברברים כך גם דינם: „גם הערבים מושרשים היטב במדבר, ואילו את האומנויות אינם מכירים כלל. יתר על כן, לפני האסלאם היו הערבים זרים לנחלות אשר נחלו להם אחרי־כן. כאשר באו למשול בהן לא הספיק הזמן להתפתחותם המלאה של כל מוסדותיה של תרבות־ישוב. זאת ועוד, בנייני האחרים אשר מצאו הספיקו להם." (ע' 358).

עוד תוצאה אחת מעמדתם של הבדווים וזרותם לאומנויות היא, אומר אבן־ח'לדון, שבניינים שהוקמו בידי הערבים נחרבים חיש־מהר, פרט לבודדים יוצאים־מן־הכלל. הוא מזכיר את אל־כופה, בצרה וקירואן ללמדנו שהערבים „מקדישים תשומת־לב מועטה בתיכנון ערים לפחירה הנכונה באשר לאתרה של העיר, טיב האוויר, המים, השדות והמרעה... הערבים אין להם ענין בדברים האלה. דואגים הם רק שיהיה להם מרעה לגמליהם..." (ע' 359). שלוש הערים האלו אין להן אפוא אתר טבעי. לא היו להן מקורות לפרנס מהם את תרבותן. הנה כך, כאשר אך החל הכוח הערבי להתפורר, כאשר אך החל להיעלם הרגש הקבוצתי אשר הגן עליהן, התפוררו הערים הללו, „והיו כלא־היו".

בדומה לשושלות, מדינות ותרבויות, כך גם הערים יש להן מחזור גורלי משלהן. „כשמתיסדות ערים יש בהן בתחילה מעונות מועטים ומעט חמרי־בניה, דוגמת אבן או סיד, או דברים המשמשים ציפוי־קישוט לקירות, דוגמת רצפים, שיש, ספיסטים, קונכיות וזגוגיות. בעת ההיא אפוא נבנים הבתים כאורה הבדווים, והחמרים המשמשים בבנייתם נוחים להתפסד. אחרי־כן תרבותה של עיר צומחת ועולה ומספר תושביה מתרבה... עד שהוא מגיע לגבול במובן זה." (ע' 359). אך אז מתחיל תהליך ההתפוררות הנחרץ. „אז מתמעטת תרבותה של העיר ותושביה פוחתים במספר. דבר זה גורר אחריו ירידה באומנויות. עקב כך שוב אין נזקקים לבנייה טובה ומוצקה ולעיסורם של בניינים. אז מתמעטים הפועלים המצויים־בעין, מחמת מיעוט התושבים. חמרים כגון שיש, אבנים וכיוצא בזה כמעט אין מביאים עוד כלל, והמרי־בניה בל יימצאו. החמרים שבבניינים הקיימים חוזרים ומשמשים לבניה ולגימור, מעבירים אותם ממבנה אחד למשנהו, שפן רוב המבנים הגדולים, הטירות והארמונות, עומדים ריקים מחמת מיעוטה של תרבות־הישוב והירידה הגדולה באוכלוסיה לעומת ימים־עברו. אותם חמרים עצמם מוסיפים לשמש

לטירות ולבתים בזה אחר זה, עד שרובם משתחקים לגמרי. אוראז חוזרים הבריות לאורת־הבניה הבדווי. החימר משמש להם תחת אבן והם מדירים עצמם מכל קישוט ועיטור. ארדיכלותה של העיר חוזרת לזו של כפרים ובקתות. ניכר בה חותם המדבר. מעט־מעט מתנוונת העיר וחרבה כליל, אם כך מונה לה בגורל. כך דרכו של אללה בברואיו". (ע"ע 359-360).

בנושא זה של עלייתן, ירידתן ונפילתן של ערים — כמו גם של מדינות ותרבויות בכלל — אפשר יהיה המעיין מתקשה מעט במשנתו של אבן־ח'לדון. מצד אחד, הוא מבטיחנו פסקנית כי שלבי התהליך הזה הם קבועים, נחרצים ונחוזים־מראש בהחלט; ואולם, מצד שני, דומה שהוא מומן לנו פתח־הצלה. במקום אחד, למשל, בדברו על היעדר פרפים וערים באפריקה ובמגרב, הוא מעיר: „לעומת זאת הרי כל תרבות־הישוב של הארצות הלא־ערביות היתה, לפחות בחלקה הגדול, תרבות של כפרים, ערים ומחוזות. דברים אלה חלים על ספרד, סוריה, מצרים, עיראק וארצות דומות". (ע' 357/8). אכן, מתי איתנים שרשיה של תרבות־ישוב? אבן־ח'לדון משיב על כך: „שרשיה איתנים כאשר השושלת רצופה ומושרשת היטב... כאשר איזו שושלת ממשכה בשלטונה ומושליה באים בזה אחר זה בעיר מן הערים, תרבות־הישוב מתבססת ומשתרשת יותר ויותר בקרב יושביה של אותה עיר. דוגמה לכך יוכלו לשמש היהודים. שלטונם בסוריה נמשך כ־1,400 שנה. הנה כך נתבססה בתוכם היטב תרבות־הישוב... כך גם היה דין הקופטים. כוחם המדיני נתקיים שלושת־אלפים שנה. מנהגיה של תרבות־ישוב מושרשים היו אפוא היטב בארצם, היא ארץ־מצרים. שם באו על מקומם היוונים והרומאים, ואחרי־כן האסלאם, שביטל את הכל. הנה כך נמשכו במצרים תמיד מנהגיה של תרבות־ישוב". (ע' 369). הוא הדין גם בתימן, שפן שם משלו הערבים אלפי שנים רצופות; הוא הדין גם בעיראק, אשר משך אלפי שנים משלו בה הנבטים והפרסים, הסאסאנים והערבים. „עד היום הזה", כותב אבן־ח'לדון, „לא היה על פני האדמה עם בעל תרבות ישובית יותר מתושבי סוריה, עיראק ומצרים". (ע' 370).

איך אפוא ניצלו העמים האלה מן השלבים הקבועים, הנחרצים וההכרחיים של ירידה והתפוררות? אין אבן־ח'לדון עונה על שאלה זו. „כוונתי", כתב, „להצטמצם במגרב, בשבטיו, עממיו, ממלכותיו ושושלותיו. לא אדון בארצות אחרות, כי חסר אני את הבקיאות הנחוצה בארץ־הקדם ועממיה". (מובא אצל טרבור־רופר, ע' 28). המגרב, כמובן, חסר היה בהחלט תרבות־ישוב. וכך הוא כותב:

אפריקה והמגרב לא היתה בהן מלכות הרבה לפני האסלאם. הרומים [1. א.]: הביזנטים] והנוצרים־האירופים עברו את הים ובאו לאפריקה ונחלו את החוף. הצניינות שגילו כלפיהם הברברים אשר ישבו שם לא העמיקה שרשיה. ישיבתם שם לא היתה אלא ארעית. שום שושלת לא היתה קרובה לבני המגרב. מומן לזמן התכנעו לגותים שמעבר־לים. משהביא האלוהים את האסלאם והערבים נחלו את אפריקה ואת המגרב נתקיים השלטון הערבי זמן

קצר בלבד, בראשית האסלאם. בעת ההיא עומדים היו הערבים בשלב של חיי בדווים. אותם שנשארו באפריקה ובמגרב לא מצאו שם מסורת עתיקה של תרבות־ישוב, שכן האוכלוסיה המקורית של אפריקה והמגרב היתה ברברית ושקועה בחיי בדווים. עד־מהרה התמרדו הברברים של מארוקו בראשותו של מייסרה אל־מוטאפרי בימין של השאם בן עבד אל־מליך, ואחרי־כן לא שבו עוד מעולם לשלטון ערבי. עצמאיים היו. גם אם נשבעו אמונים לא־דריס, אין לראות בשלטונו עליהם שלטון ערבי, שכן הברברים היו ממונים עליו, ולא רבים היו הערבים בממשלה. אפריקה נשארה בידי האגלאביים והערבים שהיו עמהם. היתה להם איוו תרבות עקב חיי־הרווחה של המלכות וברכתה ותרבות־הישוב הגדולה של קירואן. בני פותאמה וצנחאג'ה אחריהם ירשום מן האגלאבים. אך כל הדברים האלה ארכו פחות מ־400 שנים. שושלתם תמה, והשתנה טיבה של התרבות שנתקיימה שם, לפי שלא נתיסדה באיתן, בני־האל, שהיו בדווים ערביים, השתלטו על הארץ והחריבוה. (ע' 370).

יב

בסיומו של פרק ד' על התרבות העירונית נפרד אבן־ח' לדון מן המחזורים החביבים עליו ומפליג בהרצאה על כל ענפי הפעולה האנושית. כותרת הפרק יש בה כדי לרמוז על הקפו: "על צדדיה השונים של פרנסה, כגון רווחים ואומנויות. התנאים החלים בזה, כולל מספר בעיות [קרובות]". לאחר הקדמה קצרה, בה הוא מבאר את טיב הריוח והמחיה (ריוח הוא "ערך מופק מעבודת אדם", ואילו מחיה היא "אותו חלק מן הריוח המנוצל בפועל"), מונה המחבר את "הדרכים, השיטות והאמצעים השונים" לפרנסה. ריוח משיגים בכמה וכמה דרכים: אפשר להשיגו "בפוח ליטול מאחרים" — כלומר, בהטלים ובמסים; בציד ודיג; בחקלאות; בעבודת אדם, שבהזדקקה לחמרים מסוימים היא קרויה אומנות, "כגון כתיבה, נגרות, חייטות, טוויה, רכיבת סוסים"; או במסחר. "המסחר הוא דרך טבעית לעשיית רווחים. ואולם רוב הליכותיו ושיטותיו פתלתלות הן ומכוונות להפיק את ריוח־השוליים בין מחירי הקניה למחירי המכירה. לפיכך החוק מרשה את הערמומיות במסחר, הואיל ויש בו יסוד של הימור". (ע' 383).

כמה מלומדים, מוסיף אבן־ח' לדון, מחווים את הדעה שאפשר להתפרנס מניצול השררה [אימארה], אבל זו "איננה דרך טבעית לפרנסה". עוד דרכי פרנסה שאינן טבעיות בעיניו של אבן־ח' לדון הן עבודת משרתים וחיפוש אוצרות־מסתרים. בבעיה הכללית של המשרתים יש בפיו דברים מעניינים לאָמרם. ארבעה הם סוגי המשרתים: מוכשר ומהימן, מוכשר אך בלתי־מהימן, מהימן אך בלתי־מוכשר, ולבסוף — בלתי־מוכשר ובלתי־מהימן. הסוג הראשון "כמעט ואינו נמצא"; אדם שהוא מוכשר ומהימן כאחד יכול להיות יותר משרת סתם. משרת מן הסוג הרביעי, שאיננו מוכשר אף לא מהימן, "אין שום איש נבון צריך להעסיקו".

הברירה היא אפוא בין הסוגים השני והשלישי. „שתי דעות יש בקרב הבריות באשר לסוג העדיף מן השניים. כל אחד מהם יש משהו לזכותו. ואולם, ראוי להעדיף את המשרת המוכשר, אפילו איננו נאמן... יוכן דבר זה ויקובל כקנה-מידה למציאת משרתים המניחים את הדעת”. (ע' 384).

גם ציד-מטמונים יש בו גנות ועוסקים בו אנשים „רפי שכל”, המאמינים שהנוצרים-האירופים שהתגוררו באפריקה לפני האסלאם הטמינו את רכושם והעלו על הכתב את רשימת מסתוריו למען יוכלו לשוב ולחפרו ממטמונים כאשר תמצא ידם לעשות זאת. במגרב של תקופת אבן-ח'לדון היו הרבה „תלמיד-י-חכמים” שהיו ניגשים אל בעלי-יכולת ובידיהם ניירות קרועי-שוליים שבהם אותן רשימות, כביכול „רמאים אלה יוצרים מצבים מופלאים ומשתמשים בשיטות מדהימות”.

המעמד מועיל בהשגת רכוש, קובע אבן-ח'לדון, שפן איש בעל-מעמד זוכה שיעבדוהו רבים חנם והוא מעשיר „בזמן קצר מאד”. לפיכך אנו מוצאים „כי בעל-מעמד שמסללים בכבודו מצליח הוא ועשיר בכל המובנים החמריים יותר מאדם שאין לו מעמד”. לעומת זאת, אדם שאין לו כל מעמד „משיג לו רכוש רק בהתאם לרכוש אשר ברשותו וכפי המאמצים שיעשה הוא עצמו... אף-על-פי-כן יכול יוכל איש אשר כזה לחתור ולשאוף למעמד. אם כך, „חייב הוא להיות מתרפס וחנפן, כדרוש למושלים אדירי-כוח”. שאם לא כן, „ייבצר ממנו להשיג מעמד כלשהו”. הואיל וההתרפסות והחנופה הן שעומדות לו לאדם להשיג לו מעמד, הרי ש„רוב העשירים והמאושרים יש בהם תכונת ההתרפסות והם נזקקים לחנופה”. משום כך גם „רבים הגאים והיהירים שאין להם חפץ במעמד. מתוך כך רווחיהם מצטמצמים בפרי עמלם שלהם, והם אנוסים לסבול עוני ומחסור”. אבן-ח'לדון, ריאליסט כדרכו, מוסיף כאן: „ודע כי גבהות-אף וגאווה אשר כאלו הן תכונות ראיות-לדופי; נובעות הן מהנחתו של אדם שהוא מושלם...” (ע' 391).

יג

אולי כדאי יהיה לעקוב עוד מעט אחר עיונו זה של אבן-ח'לדון, הואיל ויש לו נגיעה בחייו ובהתנהגותו שלו. טיפוסים שכאלה, מוסיף הוא ואומר, „מזלזלים בכל זולתם, מתוך שטובים הם בעיניהם מזולתם”.

אחד מהם יכול אפילו שיבזו להתרפס לפני מושל ויראה בהתרפסות אשר כזאת קלון, השפלה ואיולת. סבור הוא שחייבים בני-אדם לנהוג בו בהתאם למה שהוא חושב על עצמו, ושנואים עליו הללו שבאיזה מובן שהוא אינם נוהגים בו כתביעתו. לעתים קרובות רוחו נטרדת ונעצבת בקרבו עד מאד בשל כך. תמיד הוא מודאג הרבה מפני שהבריות ממאנים לתת לו מה שמגיע לו לפי דעתו. מתוך כך הוא מעורר עליו את שנאתם של הבריות, וזאת מפני האנוכיות שבטבע האדם. בנדיר ייאות בן-אדם להכיר שזולתו איש מצוין ונעלה. אלא אם כן ייאלץ לכך משום-מה על-ידי כוח עדיף... הנה

כי כן, איש גבה־אף כשאינ לו מעמד — ואי־אפשר שיהיה לו מעמד, כמו שהוסבר — הריהו שגוא על הבריות... כתוצאה מכך פרנסתו נהרסת. (ע' 392).

והנה, בנסיונם לתרץ, ולהפריך, את הערותיו הזולזניות ואם גם דר־משמעיות כלשהו של אבן־ח'לדון על הערבים, עמלו כמה חוקרים ערביים בני־זמננו לייחס את „סתימותו“ ו„הפכפכותו“ לעובדה שהיה אופורטוניסט, קרייריסט המוכן לשרת כל אדון ובלבד שיעלה בדרגה. אחד החוקרים האלה העיר שהשליטים הברברים בימי אבן־ח'לדון „נהנים היו להקשיב לדברי־בקורת על הערבים“. אותו סופר לבנוני, המצטט מן הביוגרפיה של אבן־ח'לדון כדי להראות שבמתכוון נקט לשון סתומה דר־משמעית בכתבו על הערבים, מסביר שההיסטוריון התוניסי הגדול נתחנך על האהבה לרום־המעלה ועל ההתרפסות לשליטים. הואיל ומקובל היה אז באופנה להשמיץ את הערבים, כתב מה שכתב במוקדימה רק כדי להנעים לתקיפי

הזמן שהוא שבידם היה לחלק עמדות ודרגות־שררה. (בייהם, ע"ע 58, 64, 65). טענה זו ספק אם אפשר לקבלה ככל שהדברים אמורים בפרקי־חיי הראשונים של אבן־ח'לדון. אמת, הוא השפיל לשמש בכמה משרות גבוהות בפס בטרם יכתוב את ההיסטוריה שלו, אך לאחר־מכן נבאש ריחו בעיני השלטונות — ודווקא מן הטעמים שעתיד היה להגדירם כראויים־לדופי. ואולם שעה שהחליט, כעבור שנים, לשאת רגליו לארץ־הקדם, כבר הפיק כמה לקחים מועילים מנסיונותיו. הוא שהה בקאהיר על־מנת להרצות במסגד ובאוניברסיטה המפורסמת שבעיר, אל־אזהר, וכעבור שנתיים נתמנה קאדי מאלפי * ראשי על־ידי השולטן הממלוכי אל־זאהר ברקוק. אחד מבני־דורו מתארו בזמן הזה כזקן גבה־קומה והדור־מראה, שזקנו וצניפו לבנים וגלימה לו „כעין שעותיו המוקדמות של הלילה“. ב־1401, בהיותו כבן 70, ליוה אבן־ח'לדון את יורשו של ברקוק, אל־נאצר, לדמשק במערכה נגד טימורלן. בזכות תהילתו והטאקט שלו נבחר אבן־ח'לדון לשאת־ולתת עם טימורלן על מסירת העיר שהיו המוגולים צרים עליה. אבן־ח'לדון התקבל על־ידי טימורלן הגדול כאורח נכבד. (חיתי, ע' 567). מספרים שבהגיעו אל מחנה האויב ביקש, קודם־כל, רשות „לנשק את היד שנועדה לשעבד את העולם“. דבר זה, אף שעשה רושם טוב מאד על המנהיג המוגולי שהעתיר תשורות על אבן־ח'לדון, לא השפיע במידה של ממש על עמדתו והוא התעקש להעמיד תנאים קשים כדרכו לכניעת העיר.

הטענה שאבן־ח'לדון השמיץ את הערבים כדי לגרום קורת־רוח לברברים בני־דורו מפקפקת היא גם מטעם אחר, שכן בנתחו את התרבות לגילוייה השונים לא חס על כבודם של הברברים עצמם. במקום אחד בפרק ה', למשל, הוא פוסק ש„מכל העמים הערבים הם המצויים פחות אצל האומנויות“ לפי שהם מושרשים יותר מכל

זולתם בחיי-מדבר. אך באותה פרשה עצמה הוא מוסיף שבלתי-הערבים במגרב, הברברים, „דומים במובן זה לערבים“.

יד

אלה הם אפוא קוויה הכלליים של מחשבת אבן-ח'לדון כפילוסוף-שלי-ההיסטוריה וכהיסטוריון. ואולם יסודיותו הגיעה כדרכך שהכליל במוקדימה עוד פרק אחד, הוא הששי, המחזיק למעלה מרבע מן החיבור כולו ועוסק ב„הסוגים השונים של המדעים, דרכי ההוראה, והתנאים השוררים בקשר להם“. פרק זה ראוי לדיון בפני עצמו, אף שמצד תכנון הריהו חלק בלתי-נפרד ממחשבתו של ההיסטוריון הגדול.

לסיכום אפשר לומר שיצירתו של אבן ח'לדון במוקדימה קובעת לו מקום בטוח בשורת ההוגים הגדולים של העולם. כדברי ההיסטוריון הערבי-האמריקאי פיליפ חיתי, העמיד אבן-ח'לדון במוקדימה „בפעם הראשונה תורה של התפתחות היסטורית המכירה אל-גכון בעובדות הפיזיות של האקלים והגיאוגרפיה כמו גם בכוחות הפועלים המוסריים והרוחניים“. שום סופר ערבי, ובעצם גם שום הוגה דעות אירופי, מעולם לא השקיף על ההיסטוריה השקפה שהיא כה כוללת וכה פילוסופית בעת-ובעונה-אחת. „כארם שהשתדל לנסח חוקים להתקדמותה וירידתה של אומה, יכול אבן-ח'לדון להיחשב המגלה — כפי שהתימר הוא עצמו להיות — של הקפה וטבעה האמיתיים של ההיסטוריה, או לפחות המיסד האמיתי של מדע הסוציולוגיה“. (חיתי, ע' 568).

ההיסטוריונים האירופיים של זמננו הכירו אל-גכון בהשג היחיד-במינו של אבן ח'לדון. „באלפיים השנה שבין חוקידיס לרנסאנס“, כתב פרופ' טרבור-רופר, „יש שני פילוסופים גדולים של ההיסטוריה, אולי שנים בלבד. שניהם היו ברברים, שנולדו בריחוק מאה מיל זה מזה באפריקה הצפונית. שניהם היו מאמינים אדוקים בדתות שונות, והפורענויות המדיניות על סביבם המריצו לתור אחר משמעותה של ההיסטוריה ולתת לה מימד פילוסופי חדש. שוד רומא בידי של אלאריך הניע את אוגוסטינוס הקדוש לחבר את, קרית האלוהים, ואת כתביו האחרונים תיקן באלג'יריה בעמד הוונדאלים בשער. כעבור קרוב לאלף שנה, מטירה באטלס-הקטן, נשקף עוד אפריקאי אחד גדול אל חורבן דומה לזה. הנוודים והמגיפה השחורה השמו את המגרב...“ (טרבור-רופר, ע' 24).

בהביטו על סביבו כתב פעם אבן-ח'לדון: „לשעבר היתה הארץ הזאת כולה מאוכלסת, מן הים הרומי עד ארץ-השחורים, מן העיר סוס ועד ברקא. עתה כמעט בכל אין כי אם מישורים נטושים, מרחבי שממה, ומדבר... אללה יורש את הארץ, והוא הטוב בירשים“. על רקע האסוציאציות ההיסטוריות השליטות בתקופתו ובסביבתו צריכים אנו אפוא לדון את התעסקותו של אבן-ח'לדון, התעסקות שהיתה קרובה לדיבוק ממש, בתורה של מחזור הירידה, הנפילה והחורבן, העומדת במרכז של כתיבתו, הן במוקדימה הן ב„היסטוריה“ שלו.

נספחות

נספח א': אבן־ח'לדון וסיפור יציאת־מצרים

במבוא למוקדימה הכליל אבן־ח'לדון קטע על היסטוריונים „הטוטים מן האמת ואובדים במדבר של טעויות וסברות־כרס“. כך הדין במיוחד, הוא מוסיף, במספרים, בין בסכומי־כסף בין במספרי חילים, וכדוגמה הוא מביא את הגירסה המקראית של סיפור יציאת־מצרים, וכך הוא כותב:

אל־מסעודי ועוד הרבה היסטוריונים מספרים שמשה ספר את צבא בני־ישראל במדבר... ומנה 600.000 או יותר. בנקודה זו שוכח אל־מסעודי לשקול אם בכלל יכלו מצרים וסוריה להכיל מספר כזה של חילים... כל השטח הבא בחשבון היה קטן מדי למספר כזה...

אך גם לאחר שהוא מפליג בניתוח לוגיסטי מפורט, כדי להוכיח שהמספר שמביאים מסעודי ואחרים היה גדול במידה שאינה מתקבלת על הדעת, ולאחר שהוא תולה זאת, בתוך שאר דברים, ב„הנטיה השכיחה לסנסאציה“ וב„הקלות שבה יכול אדם סתם לנקוב במספר גבוה יותר“, עדיין נמנע אבן־ח'לדון מהוציא משפט סופי. וכך כתב:

אפשר לומר שריבוי הצאצאים [של יעקב] עד למספר כזה היה בגדר הנמנע בתנאים רגילים — ואולם אין דבר זה חל על בני־ישראל. במקרה שלהם ייחשב הריבוי נס העולה בקנה אחד עם המסורת שלפיה נתגלה לאבותיהם, הנביאים אברהם, יצחק ויעקב, בתוך השאר, שהאלוהים ירבה את זרעם ככוכבי השמיים וכחול אשר על שפת הים. וקיים האלוהים מה שהבטיח להם, כמעשה של חסד עליון וכנס מופלא שנעשה למענם. התנאים הרגילים לא יכלו אפוא למנוע מאורע אשר כזה, ואל ידבר בו איש סרה.

יכול אדם לצאת כנגד המסורת בטענה שהיא מופיעה רק בספר־התורה, שהיהודים שינוהו, כידוע היטב. (התשובה על טענה זו תהיה כן) הדעה שספר־התורה שונה על־ידי היהודים אין חוקרים מעמיקים יכולים לקבלה גם אין להכניח כפשוטה, שכן המנהג מונע בני־אדם המחזיקים בדת [התגלות] מלטפל בכתבי־הקודש שלהם בדרך כזאת. זאת ציין אל־בוכארי [פרשנו הערבי של הקוראן] ב„צחיח“. הגה כך יהיה הגידול הרב במספר אצל בני־ישראל בגדר נס מופלא. המנהג, במובנה הנכון של המלה, ימנע כל מקרה מעין זה מחזור אצל עמים אחרים.

אמת שקשה לתאר איך תיתכן תנועה קרבית מתואמת בקבוצה גדולה כל־כך, אבל לא היתה תנועה כזאת, גם לא היה בה צורך. אמת הוא גם שפל ממלכה יש לה מספר מסוים של אנשי־חיל ולא יותר. אבל בני־ישראל בתחילה לא היו אנשי־חיל ושושלת לא היתה להם. מספרם עצם כלי־כך למען יוכלו לרשת את ארץ־כנען אשר הבטיח להם האלוהים ואשר את אדמתה טיהר בשבילם. כל הדברים האלה נסים הם. אללה הוא המדריך אל האמת.

נספח ב': דת ומלכות באסלאם, ביהדות ובנצרות

בעקבות הסברה ש"אמיר המאמינים" חייב לרכז באישיותו את המנהיגות הדתית, המדינית והצבאית של המוסלמים, מרחיב אבן־ח'לדון את הדיבור על "האוניברסליות של התעודה המוסלמית", בניגוד לדתות אחרות. וכך הוא כותב:

שאר הקבוצות הדתיות לא היתה להן תעודה אוניברסלית, ומלחמת־הקודש לא היתה לגביהן חובה דתית, חוץ מאשר למטרות הגנה. הגנה כך אירע שהממונה על העניינים הדתיים בקבוצות דתיות אחרות אין לו שום ענין כלל במדיניות. [בקבוצות האלו] המלכות היא נחלת המחזיקים בה, מכוח מקרה ובאיוו דרך שאין לה ולדת ולא־כלום. הם נוחלים אותה כפועל־יוצא מן ה"עצביה". שמעצם טבעה היא חותרת להגיע למלכות, כפי שכבר הזכרנו, ולא משום שרובצת על הקבוצה איוו חובה להשתלט על אומות אחרות. כדין האסלאם. אין הן נדרשות אלא להשליט את דתן בתוכן פנימה. הגנה על כן, משך כ־400 שנה אחרי משה ויהושע לא נתנו בני־ישראל דעתם על מלכות. דאגתם היחידה היתה לכוונן את דתם. האיש שהיה ממונה בהם על דתם נקרא הכהן. במוכן ידוע היה בא־הכוח [הכליף] של משה... להשגחה על העניינים המדיניים, המתעוררים בדרך הטבע בין בני־אדם, בחרו בני־ישראל 70 זקנים שבידיהם הופקדה סמכות חוקית כללית... כך נמשך הדבר עד שהורגשה ה"עצביה" במלוא עוזה וכל השלטון נעשה מדיני... משך קרוב ל־400 שנה נשאר בני ישראל במצב הזה... (ע' 231).

לאחר שהוא מספר בפירוט על המאורעות עד לעלייתה של הנצרות ועד בכלל, ממשיך אבן־ח'לדון ואומר:

ראש העדה הנוצרית והאיש הממונה על המוסדות הדתיים הנוצריים קרוי פטריארך. הוא ראשם הדתי ובא־הכוח [כליף] של המשיח בתוכם... מנהג הוא בידי האפיפיור ביחס לנוצרים האירופיים להמריצם להיכנע לשליט אחד ולהזדקק אליו במחלוקותיהם ובהסכמיהם... השליט קרוי קיסר... האפיפיור בכבודו־ובעצמו שם את הכתר בראש הקיסר... (ע' 233/4).

ביבליוגרפיה חלקית

אף כי יש הרבה מהדורות ערביות של המוקדימה, כולן לוקות בשגיאות ושיבושים במידה זו או אחרת. אכן, אלה שיזדקקו לה בלשון זרה ימצאו עתה תרגום אנגלי מצוין ביותר, מאת פרופ' פרנץ רוזנטל, שהוא גם בבהינת נוסח „סופי“ של היצירה עצמה. כאן נביא רשימה חלקית של ספרים ומאמרים ששימשו בהכנתה של עבודה זו.

- מוקדימת אבן-ח'לדון (בלי עורך), אל־מטבעה אל־אדביה, ביירות, 1900.
- אבן-ח'לדון: המוקדימה — מבוא להיסטוריה. (אנגלית). מתורגם מערבית בידי פרנץ רוזנטל. שלושה כרכים. לונדון—ניו־יורק, 1958.
- קרל ברוקלמן: היסטוריה של העמים הערביים. לונדון.
- סאטע אל־חוצרי: עיונים במוקדימה של אבן-ח'לדון (ערבית). מהדורה מורחבת. קהיר, 1953.
- מוחמד ג'מיל ביהם: הערבאות והלאומיות החדשה. (ערבית). ביירות, 1957.
- שלמה דב גויטיין: ערבי על ערבים — בירור חדש על דעותיו של אבן-ח'לדון על העם הערבי. „המזרח החדש“, א', ע"ע 115—120, 198—201.
- מוחסן מהדי — הפילוסופיה של ההיסטוריה של אבן-ח'לדון. (אנגלית). לונדון, 1958.
- פיליפ חיתי: היסטוריה של הערבים. (אנגלית). לונדון, 1958.
- יו טרב־רופר — מסות היסטוריות. (אנגלית). לונדון, 1958.

ספרים

קובה

להתחדשות חברתית-לאומית-תרבותית בארץ צות אמריקה הלטינית חייב, במקדם או במאוחר, להתמודד עם ההגמוניה של ארצות-הברית בחצי-הכדור המערבי, להיעשות, במקדם או במאוחר, בכוח או בפועל, בעל-ברית לצד-שפנגד במלחמה הקרה, בעל-ברית, לעריצות רוסית או סינית? *

פול סוויזי וליאו הוברמן, מחברי הספר "קובה — אנאטומיה של מהפכה", הם סוציאליסטים מן הזן האמריקאי של שנות-השלושים, נוסח "ניישון", "ניוריריפליק" ודומיהם, וספרם עשוי על פי מתכונת המוכרת היטב לכל המצוי מעט אצל הספרות שהעמידו החוגים האלה, שהיו משופעים בפובליציסטים, פאמפלטיסטים ואנשי-הלכה לרוב. חוגים אלה, שהמלחמה הקרה וההתפתחות החברתית והפסיכולוגית בארצות-הברית הפוסט-רווולוציונית עשו בהם שמות, שעמדותיהם המחשבתיות נסתחפו כמעט כליל ואישיהם הבולטים "נסתאבו" או הסתלקו מן העולם, שבימי המקארתיזם לא נתגלו כגורם בעל כושר התנגדות וכוח-עמידה — חוגים אלה, או שרידיהם, ודאי ששים כמוצא-ישלל על ה"פידליוזם" הקובאני ועל האיבה שהוא מעורר, כמובן, מצד החוגים השליטים בארצות-הברית. לאחר הפסקה ארוכה כליכך, הנה שוב יש להם אילנות להיתלות בהם ולטלטלם בקולמוסיהם, שוב הם יכולים לעשות שריון-מלחמה.

אף-על-פי-כן, אל לנו להחמיר עמיהם יותר מדי, גם אם יש בספרם הרבה נאיביות, הרבה תמימות או העמדת-פנים תמימה, הרבה אידיאליזציה, הדי-צדדיות ואפילו התחסדות. פידל קאסטרו בן 33 מופיע כאן כאחת הדמויות הכבירות ביותר בהיסטוריה האנושית כולה, וכל עוזריו ועושי-דברו, מקטון ועד גדול, אנשי-סגולה המצוינים במידות תרומיות ובכשרונות מעולים; המוני-העם הקובאנים מצטיירים לנו, פחות או יותר, כאנשים שתוך כמה חדשים, או שנה, של חיים במשטר הפידליסטי הוסיפו על משקל-גופם, העלו את רמת-חיהם, נשטפו הרגשת-אוויר והגיעו

במאמר שבו יצא לא מכבר אדולף א. ברלה, לשעבר סגן שר-החוץ האמריקאי, בקריאה נמרצת להתערבות מהירה מצד ארה"ב וכל "מדינות היבשת" למיגור משטרו של פידל קאסטרו בקובה (וזאת, כמובן, שם "הגנת חצי-הכדור המערבי"), לא שכה להוסיף פסקה אחת רבת-משמעות:

"מובן כי יש להבדיל בחריף בין חוקפנות קומוניסטית לשינויים המדיניים והכלכליים שיש בהם צורך ברור בחלק גדול של אמריקה הלטינית. אבל טובי שוהריה של התקדמות הדמוקרטיה צריכים תמיד להיות אויבים ללא-פשרה לתוקפנות מוסווית מבוזק. אין אנו זקוקים לעריצות רוסית או סינית כדי להגשים שינויים חברתיים."

דומה כי זהו עצם-עצמו של הפולמוס הקרבאני, שהוא התגלמות-בכוח של פולמוס העשוי לקעקע את בירתם של רוב המשטרים הקיימים באמריקה שמדרום לריו-גראנדה. מאז מלחמתה לחיסול אחיזתה האחרונה של ספרד בחצי-הכדור המערבי, לפני 62 שנה, כלום פעלה ארה"ב איוו פעולה בלתי-אמצעית ומזחשית להגשמת שינויים חברתיים היוביים, מועילים באיזו ממדינות אמריקה הלטינית? השפעתה המדינית והכלכלית המכרעת, כלום לא נתגלתה כגורם ריאקציוני ביותר כליאימה שהופעלה, וזאת אפילו בפרק-זמן שבהם היתה מדיניותה הפנימית של וושינגטון מוגדרת כ"מתקדמת", "ליברלית" וכו'? כלום לא גילתה תמיד איבה פעילה וניצחת לכל נסיון של התנערות, התעצמות ורפורמה בכל ארץ לאטינוראמריקאית — במקסיקו, בארגנטינה, בפאנאמה, בקובה, בגואטמאלה, בוונצואלה, ועתה שוב בקובה? וכלום בזאת לא הביאה בעצם ידיה לידי כך שפיום כל מאמץ רציוני וישר

מסופרות ומנותחות, בהיתוכי-איזמל חדים, נמרצים ונבונים, פרשיות אהדות בקרייה הפוליטית של מדינאים אמריקאים, החל בג'ון קווינסי אדאמס ודניאל ובסטר וכלה בג'ורג' נוריס ורוברט טאפט, פרשיות שבהן גילו אותם אישים את האומץ לסכן את עתידם המדיני והאישי, לפעול בניגוד לעמדת הרוב בסינט ולדעת הרוב בציבור-הבוחרים שלהם, להעדיף השקפה עקרונית על שיקולים אופורטוניסטיים, להעדיף שיקולים של טובת-הכלל במובנה הרחב על אינטרסים אישיים, מקור מיים, אזורים או מפלגתיים.

הכרעות מעין אלו, ואישים מעין אלה, גם אם אין הכרח ליחס להם תמיד מניעים מצפוניים „טהורים“, הם תופעות נדירות למדי בחיים הפוליטיים בכל הדורות ובכל המשטרים. כך הוא הדבר אפילו במוסדות ובמאבקים הפנימיים בתנועות או בציבורים הנלהמים על מטרות חד-משמעיות המוגדרות כ„אידיאליסטיות“; על אחת כמה וכמה כך הוא במערכת הגופים המינהליים והשלטוניים של חברות המצוינות בפלוראליזם של אינ-טרסים, ערכים ועיקרי-אמונה, שעצם שיווי-משקלן וכושר-תיפקודן מבוססים בהכרח, במידה רבה מאד, על דמאוגיה וקנוניה, מיקוח ופשרה — כל המסתכם במלה אחת זו הנהגית תמיד בעקימת-אף של מיאוס: „פוליטיקניות“.

עצם העובדה שמר ג'ון קנדי-הבן, שבגיל 30 נכנס לקלחת של עסקי-הפוליטיקה הור-שינגטוניים, שבגיל 38 כבר ביקש להיעשות מועמדה של במפלגתו בבחירות לנשיאות ובגיל 42 נבחר, לאחר ספירת-קולות דרא-מתית ביותר, לעמוד בראשה של ארץ שעדיין היא יכולה להיחשב, לפחות מכמה בחינות, המעצמה הגדולה שבעולם — עצם העובדה שראה לנכון להזדקק לתופעות של נון-קונפורמיזם ושהייה-נגד-הרסם בהיסטוריה המדינית והחקיקתית של ארצו ולהוציא לאור את פריים של עיסוקיו הרחוניים האלה, עובדה זו עצמה מכוונת להעיד על המחבר, במובן מסוים הרי היה חיבורן ופירסומן של מונוגרפיות אלו חלק ממערכת-הבחינות של מחברן, מערכה שאותה ניהל, כזכור, ברוחב-

לדרגות עליונות של התרוממות-רוח, הכרה ופטריוטיזם; מצד שני יש כאן התעלמות מרובה ממשמעותה של המהפכה הפוליטיטית על הרקע של יחסי הגושים העולמיים, וכן מן הפעילות הפייליסיטית בשאר ארצות ביבשת (גם אם אינה אלא בגדר תגובה שבהגנה עצמית ובראית-הנולד...). עם זאת הרי חי בורם גרוש אינפורמציה, שחרף חד-צדדי-ותה הרייה חשובה לכל קורא ממוצע שמעולם לא טרח להתמחות במיוחד בענייניה של קובה; יש בו איזון נאה בין הצד הפובליציסטי לצד העיוני-המחקרי יותר; ויש בו הדגשה מוצדקת, אם גם מייגעת קצת, של משמעות מהפכתו של פידל קאסטרו כציון-דרך בהיסטוריה של אמריקה הלטינית כולה ובהיסטוריה של היחסים בין הדוד סם לכל העמים שהם עד עתה, בחלקם הגדול, ובמרבנים רבים, בבחינת דיירי-משה, מרוששים ומעוטי-יכוניות, בחצי-הכדור „שלו“.

אומץ ופוליטיקה

צרור זה של מונוגרפיות קצרות, שחיבר סינטור צעיר ממאסאצ'וסטס על מספר אנשי ציבור אמריקאים שקדמוהו ב„מועדון האקס-קלזיבי ביותר בעולם“, כפי שקרוי הסינט של ארה"ב בפי חבריו, ואשר כונסו יחד בספר קצת קודם שייצא המחבר להיאבק על כהונת הנשיא, צרור זה נודע לו עתה משקל העולה פרכמה על משקלן הסגולי של המונוגרפיות עצמן, למעשה יכולים אנו לראות בו תעודה הנוסכת אור בהיר על עקרונותיו היסודיים של הנשיא קנדי, עקרונות שמטבע-הדברים הריהם בבואה של מזגו האישי ותכונות אפיו.

„פרופילים באומץ-לב“ הוא שם הקובץ הזה במקורו, וכדברי המחבר במשפט הראשון של הקדמתו — הרי זה ספר „על דבר התכונה האנושית הנערצה ביותר — אומץ הלב.“ כאן

* פול מ. סוויזי, ליאו הוברמן: קובה — אנאטומיה של מהפכה; תרגום: שמואל גילאי; ספרית פועלים / דעת זמנו, 1960; עמ' 219.

רובספייר

זהו ספר ראשון לסדרה המכוננת להביא לפני הקורא העברי שורת חיבורים שבמרכזם אישים היסטוריים גדולים, להאיר באמצעות עלילות היחיד נפתולים של ציבור, של תקופה. כעדותו של פרופ' י. טלמון, במבוא לספר, יש „בגישה זו משום ריאקציה בריאה לנטיה ששררה, אולי, זמן רבי מדי בין היסטוריונים להתיחס להיסטוריה כאילו היתה מעין גיאור לוגיה“.

אכן, אישיותו של מקסימיליאן רובספייר מעיקרה היתה בחינת התגלמותם והדגמתם של „תהליכים אוביקטיביים אימפרסונליים“: מצד אחד, תהליך עלייתו של „המעמד השלישי“ הצרפתי, ומצד שני, התהליכים ה„דיאלקטיים“ של קיטוב ורדיקליזציה שפע־לו בכל המהפכות הגדולות שבהיסטוריה האנושית. מתוך כך הרי, אף שלא מילא תפקיד בולט במיוחד ביזימתה של מהפכת 1789, אף שלא היה מצוין בסגולות־אופי ציוריות ושובות־דמיון ולא בכשרונות יוצאים מגדר הרגיל, אף שתקופת שררתו הממשית היתה קצרה ביותר ומעולם לא נשענה על מעמד רשמי מוגדר בבהירות — בכל־זאת שמו ודמותו הם העולים במחשבתנו בראש־וראשונה מרגע שנהיה מהרהרים במהפכה הצרפתית הגדולה. אולי משום שברוח ובמ־עשה הזדהה במוחלט כל־כך עם גלגלי־התנופה שהפעילו, בזה אחר זה, את מכונת המהפכה: החל בהומניזם ליברלי־אידיאליסטי, וכלה בטוטליטריות קנאית, טורפנית, העושה את דרכה, אורת הימה קרה, לקול נקישותיו הקצובות של סכין הגיליוטינה.

כאיש שאינו מוצא ענין ברשות־היחיד וב־סיפוקים של חיי הפרט, כמי שעצם שמו, מקסימיליאן, מרמז כביכול על השאיפה אל המירב והמוחלט, כעורך־דין קרתני על פי מעמדו ופוריטן שכלתני ושאפתני על פי הלך־נפשו, כמו נועד רובספייר מראש להיות, באותה שעת־כוכב שאליה נקלע, אחד הא־נשים המשמשים כלים בידיה של ההיס־טוריה — כלים שלעתים קרובות כל־כך היא משליכתם למעצבה לאחר השתמשה בהם.

מחברה של מונוגרפיה מקסימה זו רחוק

השקפה, מתוך ראייה רחוקה, ולא בלי מנה הגונה של העזה ואומץ.

דומה גם שלא נטעה אם, מתוך גישה מעשית מעט, נראה את עיקר הספר לא בקווים שהוא מעלה לשירטוט דמויותיהם של דניאל ובסטר או סאם הוסטון אלא בהקדמה הכללית של ג'ון קנדי, בהקדמות המיוחדות לכל אחת מן המונוגרפיות וב„סוף־דבר“ שלו.

„חיינו המדיניים נעשו יקרים כל־כך וממור־כנים כל־כך“, כותב האיש הצעיר שהשפיל לכלפל את אחת ממערכות־הבחירות הכוב־זניות וה„מדעיות“ ביותר בתולדותיה של ארצות־הברית, „ושולטים בהם פוליטיקאים מקצועיים ומומחים כאלה ליחסי־ציבור, עד שאיש־האידיאלים השואף להיות מדינאי עצ־מאי מתפכח עד מהרה על־ידי הדרישה לבחירות ולביצוע פעולות מעשיות. חיינו הציבוריים מושתתים כל־כך על המלחמה שאין לה סוף ואשר הדבקנו לה את השם „קרה“, עד כי אנו נוטים לעודד את הליכוד האידיאולוגי הנוקשה ודרכי המחשבה המקו־בלות“.

ומתוך כך, הרי —

„מהיום ואילך רק הנועזים ביותר יוכלו להחליט החלטות קשות, שאינן נהנות מאהדת הציבור... מעתה רק האמצעים ביותר יהיו מסוגלים ללכת בדרך העצמאות וההיבדלות, אשר הולידו את האומה הזאת ואשר הזיגנה כחינוך והעניקו לה את הכוח לעמוד במבח־נים הקשים ביותר עד שהגיעה לכלל בג־רות“.

אכן, כתיבתו של ג'ון קנדי, יותר מכך — שאר גילויי מזגו והשקפותיו, נותנים יסוד להאמין כי, לאחר הפסקה ארוכה למדי, שבו עתה עזי־ההחלטה ואומץ־המעשה לשכון בבית הלבן, וכמה דוגמות בולטות מן השנים האחרונות מוכיחות לנו שעם כל המיכון וה„אוטומציה“ של החיים המדיניים המודר־ניים נודעת חשיבות ממדרגה עליונה לא־שיותו של האיש הלוהץ על הכפתורים — או המרפה מהם.

* ג'ון ס. קנדי: אומץ ופוליטיקה; הוצאת „מסדה“ בע"מ, תל־אביב, 1960; 182 עמ'.

לנין

כרובספייר כך גם לנין הוא דמות שאי אפשר שלא לזהותה במוחלט עם מחייברק אחד בהיסטוריה המודרנית, המגיה, באור אימיסיותקה כאחד, את כל ההתפתחות החברתית, המדינית והמחשבתית לפניו ואחריו. אך אם הטביע רובספייר את מלוא חותמו רק בשלביהשאיחאהחירת של המהפכה הצרפתית, הנה דומה הדבר, אגב סקירהלאחור, כאילו במהפכה הרוסית היה חותמו של לנין טבוע עוד קודם צאתה המוסדית והאידיאולוגית כאחת.

כטיפוס, כגיבור מעצבתקופה, היה לנין גישום חי וממשי של מה שרובספייר אך בישרו במעומעם: הוגה מחשבתה של מהפכה ומחשל ה"טכניקה" שלה, איש המקצוע של המהפכה. פרט לכך, עצום הוא ההבדל בין השנים, ואין הוא מסתבר רק מתוך החילוק בתקופות וברקעייהלידההינדול שביניהם. הראציונליזם של לנין הוא צרוף וקר לאינערוד משל קודמו, הגיונו יסודי, מעשי ותכליתי הרבה יותר, מחשבתו שיטתית הרבה יותר, אין הוא רק חורטם של כמה תאריכים הריגורל בלוח ההיסטוריה, אין הוא רק אדם שיצר טיפוס חדש של מפלגה, ודפוסים חדשים של שלטון, אלא הוא עצמו גם מסמל טיפוס חדש של מארגן ומנהיג: הטיפוס הבולשביקי, ה"מדעי", המתכנן, אמן הנדסתהנפשהחברה, חכםהטקטיקההאסטרטגיה של התעמולה והפעולה, ממג ה"תיאוריה" וה"פראקסיס", מצברתמיד של התבלנות, מרץ וכוחרצון.

ספרו של היל נופל הרבה, כמדומה, מחיבורו של פרופ' תומפסון. אמנם הוא מקדיש פרק שלם ל"גורמי המהפכה", אבל אינו מספק הסבר מקיף דיהצורך לגורמים ולאווירה שהכשירו את רוסיה הצארית, ואת מיטב הנוער והאינטליגנציה שבה, להתפרצות מהפכנית שאין לה אח ודוגמה בדבריי הימים, גם אין הוא מיוחד כמעט את הדיבור על רקעהיניקה המרקסיסטי של המחשבה הלנינאית. אף דמותו של ולאדימיר איליץ

מהיות "חסידו" של רובספייר, ואין לומר שסיפורו מחבב על הקורא את דמותו של "המהפכן האבסולוטי" הזה, אבל יש ויש בו כדי לקרבה לעינינו, להמחישה כמרחיה. כך, למשל, בשרטוט החטוף הזה:

הוא היה רגיש — רגיש מכדי הרגשת נוחות — לגבי היותו נמוךקומה, לגבי הופעתו החיצונית הבלתימושכת, רפיון קולו ומבטאו הפרובינציאלי. הוא יוכל לפצות ליקיים אלה בכוח הרצינות והסגנון המעובד בקפדנות, אשר חוזקו על ידי דקות השפתיים וחדות תווי הפנים של פרקליט, ואותו נצנוץ (כפי שנראה היה בעיני רבים) של עיניו האכזריות כעיני חתול מבעד למשקפיו.

וכך בפרשה של "פולחן הישות העליונה והטבע", מיווג כל האמונות הכיתתיות בדת טבע אוניברסלית, שאותו הוא מציע ב" במאי 1794 בנאום גדול בקונבנט, שהוא מעלה אותו, "במצב של התרוממותנפש עליונה", בהצעתחוק בת 15 סעיפים, ואשר כעבור חודש, ב"8 ביוני, הוא מנהל את טכסיו המפוארים הראשונים:

הפתיחה בגני טילרי, שם... נשא שני נאומים והעלה באש דמות של, הכסירה, אשר מאפרה עלתה דמות, התבונה; מכאן צעד בראש תהלוכה לשדהמרס (ששמו הוחלף ל"שדה המיווג"), כשהוא לבוש תכלת, צרור פרחים אחד על זהוה ושני בידו; כאן ישב על "הר" מלאכותי מתחת לאילן החירות, כשמקהלה שרה המנון ל"ישות העליונה", חרבות מונפות, תותחים יורים, תרועות בוקעות "תחי הרפובליקה" והשמחה פורצת מכל עבר... אכן זה היה היום הגדול בחייו.

כעבור ששה שבועות, ב"28 בחודש, "בשש לפנות בוקר", הוא מובל "בכרכרה לאורך רחוב סנטאונורה... עלפני ביתהספרלר" כיבה, מועדון היעקובינים... עד לכיכר לה קונקורד. שם נערף ראשו בגיליוטינה".

• י. מ. תומפסון: רובספייר והמהפכה הצרפתית; עברית: ד"ר י. אלדר, עריכה מדעית: ג. כהן; הוצ' "הדר", תשכ"א; 179 ע'.

תא כלשהו בחלת־הדבש של ההיסטוריה. חיבורו שופע־האהבה של מר ש. שיחור יש בו כדי לזרוע אור על כמה מן ההפכים והמוקד־שות שבאישיות זו. שבימי חייה היו שרויים באפלה ונעלמים מעיניהם של מחנות מערי־צים ויריבים כאחד. אף־על־פי־כן, אין ספר זה „סיפור חייו“ של המנוח, ולא רק מחמת קוצר היריעה בלבד.

„הנה הם באים“ הוא שרשרת של אנקדוטות, או אפיוזדות, מחייו של ד״ר וייצמן, לקטות בעיקר מפיו של יהושע חרל״פ, מי־שהיה שומר־ראשו ונהגו, משונרות הצצות־לאחור, מלות אפילו ארוך למדי שהוא, בעיקרו, מסירתה של הרצאת־דברים עניינית ומסודרת מפיו של מר ב. גוריאל, מנהל גינזך־וייצמן. כל זה רקוח ריקחה אמנותית למדי, „מסוג־ננת“ מאד, דראמתית מאד פתוּשם, ושופע, כפי שאמרנו כבר, אהבה, אהבה חמה ועזה, למושאו של הספר. כמעט ודומה שמעיקרו לא נתכוון ספר זה אלא לחבב את דמותו של ד״ר וייצמן המנוח על הקורא העברי, ובפרט על בני־הנעורים, שבשטניו של המס־

בות אין היא קרובה לרוחם במיוחד. כפי שיקרה לעתים קרובות כל־כך, אף כאן האהבה מקלקלת את השורה. מה־גם שזאת היא אהבה בנוסח ישן קמעה, עטוית־שיראים, שחיתוך־דיבורה נוטה יותר מדי לחגיגות, לרגשנות, לתיאטרליות. דמות פורבלמתית, רבת־פנים ועתירת־רבדים, ברוכת־השגים וי־דועת־אכזבות כזו של ד״ר וייצמן ראויה גם ראויה לטיפול מחקר־ספרותי על רמה שונה מזו, בכלים אחרים של תיאור וניתוח. עבור דתו השיטתית, המסורה והמתמדה של גיני־זך־וייצמן, והאמצעים העומדים או העשויים לעמוד לרשותו, יש בהם משום ערובה לכך שחומר־גלם לא יחסר לו למי שיקום, אי־פעם, לעשות את המלאכה בכלים הנאותים.

אכן, סיפורי אגדה וזכרונות הם מוזן חיוני לכמה מן הרבדים החשובים ביותר בהווית־הקייבוצית של אומה. אבל הם עלולים להיע־שות חומר מסופן, מכמה בחינות, אם אין בצדם, ובמקביל להם, ציגורות־יניקה לרבדים הרציונליים יותר שבאותה הווית.

מ. פ.

עצמו מצטיירת מטושטשת, חסרת־דם מתוך הדפים האלה, המעלימים לגמרי אי־אלה פר־טים ביוגרפיים רבי־משמעות, כגון מוצאו הגרמני־מצד־אמו (פרט שאולי יש בו, אגב, כדי לתרץ, לפחות חלקית, את „יכלתו הבל־תירוסיית להקשיב, לשמוע את כל הצדדים של נקודה השנויה במחלוקת, לפני קביעת עמדתו שהיתה תמיד תקיפה והחלטית.“ ר' ע' 33). אבל ליקויה הקשה ביותר של מונג־רפיה זו הוא בנקיטת־העמדה הגלויה מצד מחברה, שלהבדיל מבעל החיבור על רובס־פייר הוא רואה לנכון לערב ניתוח היסטורי בלימוד־זכות והרצאת־עובדות במזמורית־הי־לה. אפשר שגישה זו תואמת את מה שמקובל עדיין במידה רבה בהיסטוריוגרפיה הסוביי־טית, אבל ספק בידינו אם היא חופפת את צרכיו של קורא עברי המבקש להוסיף דעת והשכל. למטרה זו מעדיפים היינו לראות תרגום עברי של הביוגרפיה של לנין מאת שוב, למשל, אף שהיקפה עולה אולי על המתכונת שקבעה הוצאת „הדר“, לספרית־המופת להיסטוריה“ אשר יזמה.

יש להצטער גם על טיבם המאכזב של התרגום וההגהה, הן ב„רובספייר“ הן ב„לנין“. בספרים הנועדים בעיקר לסטודנטים, אקדמי־אים וכי' יש להקפיד על אלה הקפדת־יתר דווקא. פגימות מסוג זה יש בהן כדי לספל את הפונות, הראויות לשבח ועידוד כשלעצ־מן, שהונחו ביסודה של „ספרית מופת“ זו. א. ר.

הנה הם באים

ד״ר חיים וייצמן, נשיאה הוותיק של ההס־תרות הציונית העולמית ונשיאה הראשון של מדינת־ישראל, היה אישיות מורכבת מאד, כרוב האישים שפעלם תופס וממלא

* כריסטופר היל: לנין והמהפכה הרוסית; עברית: יאיר עברון, עריכה מדעית: שול־מית שחר; הוצ' „הדר“, תשכ״א; 180 עמ'.
** שמואל שיחור: הנה הם באים (סיפור חייו של הנשיא ד״ר חיים וייצמן); הוצאת שוקן, 1958; 190 עמ'.

יוצרים שכה הרבה דשו בהם. אין מחברנו נוטה לצמצם עצמו לאספקט מסוים אלא מבקש הוא לתת לנו פאנוראמה רחבה במידת האפשר בתחום המסה. וראויים לציון מיוחד מאמרו על סטנדל והבייליזם ומסתו הרחבה על היינה, העשויה במתכונת פסיפס.

על אף השימוש המופלג במובאות, כמעט אין המחבר טורח להביא לפנינו מראי מקומות או ביבליוגרפיה, דבר שהיה הופך מסות אלו לאמצעי־עזר ראשוני לקוראים להתעמקות נוספת ביוצרים אלה. כמעט אין לפנינו מובאות טקסטואליות מן היוצר עצמו במטרה להוכיח תיזה זו או אחרת שהעמיד המבקר. כן מתמיהה היא נהייתו של המבקר למצוא קישורים בין היוצר הנדון ליהדות — אם כאפולונוטיקן, במסה על היינה, אם כקטיגור על קנוט המסון, ש"סר" בסוף ימיו. ודאי מוצאים היינו ענין רב במחקר מיוחד על היחס שבין יוצר מסוים ליהדות, אך ההבלעות המתמידות של הערות אלו בכל אחת משבע עשרה המסות מעוררות בקורא העברי תחושה "לא נוחה", משום־מה.

לשוננו של מר י. קשת בהירה ורוהטת. אף ראוי לשבח בה את היעדרן של הלועזיות והמליציות המיותרת שפשטה בבקורת שלנו. כמעט תמיד מבנה המסה בהיר והגיוי ומקל על העקיבה אחר מהלך הדיון.

על אף ההסתייגויות שהוזכרו, ראוי ספר זה להיקרא — בעיקר עליידי תלמידים בבתי־ספר גבוהים — וזאת בגלל הצורה המונוגרפית, הניסוח הברור, הסגנון המרתק, והגיוני להתעניינות רחבה יותר ברוחות המערב.

י. א.

שני אנשים

ד. דיהאמל, מחבר "שני אנשים", ניהן בכושר אבחנה נדיר של תגובות סיפוסיות אדם שונים, של המצבים שהם מועמדים בהם. אף שהרומן יש בו סיפור־מעשה שהשתלשלותו הגיונית, הנה עלילתו כמו מחולקת פרקים־פרקים, שכל אחד מהם הוא ניתוח שלם ומפורט של תגובות הגיבור או

רוחות המערב

הבה נהיה כנים עם עצמנו: אין השעה משקת לה לבקורת הספרותית העברית. דורנו דור של רצנויסיטים הבהולים לרשום את רשימותיהם ו"להתפרסם". אין זמן, יש "להספיק", ומוספיה־ספרות בעתונות היומית מעמידים להם להללו כר נרחב להתגדר בו. אפשר בשל כך אתה חוור ומברך מדי פעם על יציאת ספר של מסות־בקורת בעלות נשימה ארוכה יותר.

לפנינו כאן 17 מסות, בעלות רמה עיונית שונה, אשר כוונתן להעמיד מתוכן את תכונתו היסודית של המערב היוצר, כדברי המחבר בהקדמתו. למעשה, לפנינו אוסף מקרי, פחות או יותר, של מסות שנצטברו בידינו של המחבר ותחום עיסוקן העיקרי — הספירות הלאטינית והגרמנית. שאם לא כך אין להבין את היעדרם של סרוונטס, ראבלה, פלופר, באלזאק, או את היסורם המפתיע של יוצרים אנגלים או אמריקאים הנמנים אף הם על "המערב היוצר". מכל מקום, לא היתה כאן הכוונה להעמיד ספר מקיף על יצירת המערב אלא לתת דיגום מובהק מתוכה — ובזאת הצליח המחבר.

המאחד את המסות שלפנינו הוא הנתניה הפורטרטית של היוצרים. המחבר מעמיד את דמותו הכללית של היוצר בתוך מערכת הפרטים הביוגרפיים שלו והתנאים ההיסטוריים של תקופתו. במסה על מוניטין — שהיא מן היפות שבספר — הרי לפניך תיאור רומניסטי כמעט של דמות וומן, ממין זה הן המסות על לאונרדו דה־וינצ'י, זולא, קנוט האמסון, סטיפן צוייג ואחרים. ממילא כמעט אין לפנינו עיון מפורט בתכונה זו או אחרת של היצירה אלא נתניה כוללת של היוצר כפנומן מיוחד בתוך מרחב מחייתו הממשי והרוחני. האינפורמציה — המעניינת ששלעצמה — רבה כאן על המחקר הסטטי. והכל נסיה זו של המחבר אין בה כדי להצדיק במלואה כתיבת מסה נוספת בתחומם של

* ישרון קשת: רוחות המערב; הוצאת עם־עובד, ת"א, תשכ"א; 329 עמ'.
 * ישרון קשת: רוחות המערב; הוצאת עם־עובד, ת"א, תשכ"א; 329 עמ'.

הם, ומתוך כך הפירוד הפתאומי גורם לו לאדואר מועקת-תדהמה הנמוגה לאטה, בעוד שסבלו של סאלאבן, שגור על הניתוק, הוא סבל נפשי ופיזי שאין לו תקנה. תהליך זה של התיידדות שני גברים רגישים ומשכילים עומד אפוא בסימנו של מין מכניזם דיאלקטי טי: בהגיע התהליך לשיאו טמונים בחובו ניצני ההרס שלו.

תיאורו של דיהאמל הוא ענייני ביותר, מלווה הומור מפוכח של מי שמשקיף מריי חוק של מקום וזמן.

א. ז.

חכמת המסכן

„חכמת המסכן“ לנתן שחם הוא ספר המתאר את שכבת האינטליגנציה בפולניה אחרי מלחמת-העולם השנייה. טיפוסיו, רובם ככולם יהודים, חברי מפלגות השמאל, שהיגרו בשנים האחרונות לארצנו. גיא-החזיון הוא פולין וישראל והבעיה העיקרית היא בעית ההשתייכות לתנועה פוליטית. מצד אחד מצמצמת ההשתייכות לתנועה את החופש המוסרי של הפרט באמצעה אותו לנהוג בהתאם לאינטרסים שלה, שלא תמיד הם זהים עם ציוני המוסר, או לנהוג מידה של צביעות, „להסתדר“ במסגרתה המחניקה של התנועה; אך מצד שני התנועה (ובארץ: המפעל החלוצי) היא האמצעי היחיד הנותן בידי האדם את האפשרות לחיות חיים שיש בהם משמעות אמיתית. מבלעדי המשימה הצבורית, וההשתייכות לכלל, חיוו של הפרט הם חסרי משמעות. הנה כך, למרות כל ההסתייגויות שיש בלבו כלפיה, שומר גיבורו של הספר אמונים לתנועה.

כל האידיאולוגיה הזאת, האפיינית לתנועות נוער ולמפלגות השמאל, נמסרת בדיבורים שאין להם סוף — הרצאות שאדם מרצה לעצמו, לפעמים גם לידידיו, או לאשת-היכו. אם נוף מודמן לכאן — חזקה עליו שיהיה לו תפקיד מסוים, למשל: לפתוח פתח למסירת דו"ח על התפתחות הקיבוץ שאליו נקלע הגיבור. תפקידם של כל הטיפוסים

הגיבורים על מצב זה או אחר שבו הועמדו.

עניינו של הרומן בפרשת יחסי-אנוש שאין הספרות מרבה לטפל בשכמותה: פרשת התרומות והתפרקותה של ידידות בין שני גברים נשואים ואבות לילדים. אין הרומן מרבה לטפל בדרך התרומותה של ההכרות ביניהם ואין הוא מעמיד בפניה מכשולים חיצוניים (שתי הנשים מקבלות את הידידות כמובנת מאליה, על אף שלא נמצאה ביניהן לשון משותפת), ולא עוד אלא שבשלב מסוים של הידידות עובר אחד מהשנים לעבוד במפעל בו עובד חברו.

במשיכות-מכחול אחדות, מובלעות כמעט, מוסר דיהאמל את כל שקשור ברקעם החברתי וההשכלתי של שני הגבורים. אף שהגיבורים פועלים במציאות חברתית מסוימת וחיים בשתי סביבות שונות זו מזו של פאריז, לא התפתה דיהאמל לתיאור הסביבה, פרט לאותם מקרים בהם הבלט רקעו של תיאור זה או אחר את שני הגיבורים. דומה כאילו בא דיהאמל לסתור הנחות מקובלות באשר לקשרים הקיימים בין ילדותו של אדם לבין התנהגותו כבוגר. דווקא אדואר חסר התסביכים, המתקדם והולך בדרך זעירי-הבורגנית הבטוחה שהתווה לעצמו, נתייתם בילדותו וגדל וחונך בפנימיות נעדרות חום ואהבה, ואילו סאלאבן, האפוף אהבת אם מאז ילדותו, שגם בגרותו ביתו מלא את דאגתן ורגשות-אהבתן של שתי נשים אהובות (אם ואשה), דווקא הוא אדם נכא-ררוח שפל חייו מלווים רגשות אשמה וכשלון. סאלאבן הא-הוב, הספוג תורות מוסר, פילוסופיה וספרות יפה, מוצא עצמו נכרך סביב גזע יציב כאדואר הכימאי, ששרשיו נותקו, כביכול, בילדותו. כשמתבררת לסאלאבן מידת תלותו שלו באדואר, הוא מנסה למצוא לו קרקע אחרת להיאחז בה. אדואר, שחום ואהבה נעדרו מנוף ילדותו, זקוק לחברת אדם ואינו מרגיש כלל במעוות שביחסים שביני-

* ז'ורז' דיהאמל: שני אנשים; תרגום: ח. אברבאיה; עם עובד / ספריה לעם, תל-אביב, תשכ"א; 188 עמ'.

מחזות האזרחי

שלושת המחזות של יהודה האזרחי, "תאור מיים", "המשתמט" ו"הסירוב", יצאו לאור בספר אחד, והם מציינים בצורה ברורה למדי את הקו המנחה את יצירתו של הסופר.

במחזותיו כבסיפוריו שם יהודה האזרחי את הדגש בהבעת רעיון מסוים. דבר זה, שרבים רואים בו את מעלתו של הסופר, אפשר לראות בו גם את חסרונו. סופרים, ואפילו סופרים גאונים, דרך-כלל אינם מגיעים, מבחינת הערך הפילוסופי של כתביהם, לדרגה של פילוסוף ממדרגה גבוהה. עובדה זו אינה מחייבת את השאלה: מי עדיף, סופר או פילוסוף? — אלא מאשרת את הידוע: תחומו של הסופר שונה הוא מזה של הפילוסוף. אכן, הדגשה יתירה של הצד הרעיוני מוציאה את היצירה הספרותית מתחומה שלה ומעמידה אותה בהתחרות מיותרת עם הפילוסופיה, התחרות שבה אין לה סיכויים רבים לצאת מנצחת.

ננסה לסכם בקיצור את הרעיונות המובעים במחזות שלפנינו ולראות מה גורלם בהתח"רות זו שהם נמצאים משתתפים בה.

רעיונו העיקרי של המחזה הראשון, "תאור מיים", אפשר לנסחו בערך כך: בן העלילת הרוחנית של ימינו איבד את הדרך אל הפעולה המעשית. הצורך שלו להוכיח לעצמו שהוא מוכשר לפעולה עלול להתבטא בפעולה הרסנית. במחזה השני, "המשתמט", עומד איש-הרוח ביימינו, שהתבגר בינתיים בעשר שנים, בפני בעית ההכרעה בין חובות מוסר-ריות שונות וסותרות. דווקא האדם הרגיש במיוחד מבחינה מוסרית מגיע לכך שהוא מביא הרס, לפי שאין הוא יכול לבחור — לא בין "טוב רוע" אלא בין "טוב לטוב".

במחזה השלישי, "הסירוב", שוב אנו פוגים שים את איש-הרוח, בן העלילת הרוחנית, ועכשיו הוא עומד בפני החלטה שמשמעותה בחירה בין השמירה הקנאית והקיצונית על אידיאל-חיינו ובין הפשרה עם החיים. הרעיון שמביע מחזה זה הוא, שעצם החיים מחייבים את הפשרה עמם. רק המוות טהור מכל פשרה.

רעיונות אינם סוסי-מירוף, ולא ננסה בזה

הוא ברור: עליהם להביע את עמדותיהם לגבי בעיות מסוימות. במקרה שמתגלגלת לכאן דמות שאין בפייה הרצאה על בעיה כלשהי, כגון בתו של הגבור, אין היא פוצה את פיה כל-עיקר. וכאן, מי שאינו מדבר — אינו קיים. על הנערה הזאת אין אנו יודעים ולא כלום. לרגעים יש הרגשה כאילו נכתב ספר זה בידי עיור שהעולם נתפס לו רק באמצעות הקול. אלא שעיורים מפתחים, כידוע, חוש-מישור וחוש-ריח, עירנות של תחושה ורגישות לגבי הצליל. כל זה אינו נכלל ב"חכמת המסכן".

אכן, אפילו העולם המחשבתי, הבלוע את כל אישיותם של הטיפוסים, איננו מייחד את הטיפוסים, לא רק משום שהוא מרוכז בעיקר באידיאולוגיות, ולא רק משום שהמחשבות הקשורות בחיים אישיים גם הן נהגות במונחים פוליטיים-אידיאולוגיים, אלא גם משום שאין אתה יכול להאמין באמונה שלמה שיהודים-פולנים אלה שלפנינו הם, דווקא הם, חשבו את המחשבות שמייחס להם הסופר. יש ויעלה בך החשד שמחשבו-תיים אינן אלא הירהורי-לבו של איש "התנועה" בן-הארץ... כל סופר רשאי, אמנם, לתת את הירהוריו בפי גיבוריו, אלא שבספר זה ההירהורים הם האמצעי היחיד לשירטוט הדמיות, ואם גם הם אינם גובעים בהכרח מראשיתן של הדמויות (שגדלם אינו עומד בשום יחס לשיעור שאר אבריהם), נמצא שאין בספר דבר המשרטטן לפנינו.

העלילה האישית משמשת כאן, כמובן, מסגרת לדעות והשקפות. ואפילו רגע של חידושי-יחסים בין בעל לאשה, שנפרדו לשנים ארוכות וחיו עם בני-זוג אחרים, רגע הסוגר, דרך-אגב, את מעגל הסיפור, נתן כאן מקום לא להבעת הרחשים האישיים המתחייבים במצב כזה אלא לדיבורים על אחדות העבר והעתיד וכו'...

ד. ש.

מנהל את ענייניו בחדרה-הנהלה ואין הוא סר לביתם הפרטי של מוריו מכיון שבבית-הספר עלולים להפריע אותם בשיחתם (כפי שמוסבר במחזה). מצבו הכלכלי ועמדתו החברתית של איש-מדע בארץ אינם כה גרועים עד שבשם "החיים" חייב הוא באמת "לסרב לאידיאלים שלו" ולבחור במשרה מינהלית המוצעת לו על-ידי אחד השרים המכהנים בממשלה (במחזה השלישי).

אכן, הזילזול בעובדות המציאות, כמו הזילזול ביהדות היסודות שיצירה עומדת עליהם, דומה שהוא נובע כאן במידה רבה מן ההרגשה שהרעיון הוא יצירה של היצירה הספרותית, עד כדי כך שכל היתר אינו חשוב ביותר. אין לכחד, הרעיון הוא יסוד חשוב והכרחי בכל יצירה, אך עליו לבוא לכלל מיווג הארמוני עם יסודות אחרים. כי היצירה הספרותית נמדדת, כמובן, לא בקנה-מידה פילוסופי אלא בקנה-מידה משלה.

בסיכום הרי שלושת המחזות מגלים התפתחות בכיוון הנכון. "הסירוב" הוא מחזה מסובך יותר ועת-יררגש יותר מן "המשתמט", והדרך שעבר הסופר ממחזהו הראשון, "התאומים", שהוא הסכימאטי שבכולם, ועד השלישי, היא דרך ארוכה למדי.

ב. ח.

אגדת דני קיי

ריבוי השעות הפנויות בחיי האדם וריבוי היחסי של המעות הפנויות בכיסו, יחד עם פריצת המסגרות המסורתיות הנוקשות להתכנסות-בצוות ולפעילות חברתית ועם אמצעי הקומוניקציה של זמננו, הם שגרמו שהביי דור לצורותיו השונות נעשה אחת התעשיות המסועפות, הגדרשות והפעלתניות ביותר של המאה. העולם כולו הופך להיות במה, לא דווקא במובנו של האמלט, וה"כוכבים" הגדולים מגיעים לידי כך שבמתם היא העולם כולו, קהלם — המין האנושי כולו, אם לא בפועל-ממש הרי, לפחות, בכוח.

דני קיי, הוא דניאל קאמינסקי מברוקלין שבניו-יורק, בן משפחת מהגרים יהודים

לראות עד היכן הגיעו אלה שלפנינו (שסופר-מו בקיצור נמרץ) בהתחרות שבשדה הפיזי-לוסופיה. די לנו שנעיר ששלושת המחזות מביאים רעיונות חשובים ויפים, המושפעים במידה רבה מן האסכולה האקסיסטנציאלית-ליסטית. נזכור, למשל, את המחזה "ידיים מלוכלכות" לסארטר, העוסק בבעית המשכיל בן-דורנו המוכיח לעצמו, באמצעות פעולת הרס, שהוא מוכשר לפעולה. נזכור את מחזותיו של אנואי, כגון "אנטיגונה" ו"נקר" דת-המוצא", העוסקים בבעית הסירוב לבחור בפשרה, סירוב המחייב את המוות. נזכור, בעצם, את כל המחזות האקסיסטנציאליסטיים שקראנו וראינו בשנים האחרונות ושכולם מדגישים את יסוד הבחירה, בחירת הפעולה הקובעת את בחירת הדמות-העצמית של האדם. הדים לכל זה נמצא בשלושת המחזות שלפנינו.

המקוריות הרעיונית הטוהרה נדירה מאד בספרות, גם אין היא התכלית הספרותית החשובה ביותר. בעיותיהם של חסידי התורה האקסיסטנציאליסטית הן בעיותיהם של רבים מסופרי דורנו, ואם ידע יהודה האזרחי לשבץ צן במסגרת המציאות הישראלית — תבוא עליו ברכה. אפשר, אפוא, לומר כי כבודם של רעיונותיו של יהודה האזרחי במקומם מונח. אלא שמקומם רחב מדי. ודבר זה הוא בעוכריו, ובו, אולי, יש תלות את הזילזול בכמה וכמה דברים ששום יצירה ספרותית איננה יכולה לסבול את הזילזול בהם: הדמויות סכימאטיות; עולם הרגשות אינו נתון לשמו אלא מכון כולו לשירותו של הרעיון; הדיאלוג אינו עמוס עומס רגשי רב. פה-יזם אפשר אפילו להיתקל בעובדות מעשיות שפשוט אינן מתקבלות על הדעת. כך, למשל, דרכי הפעולה של המחותרת (במחזה הראשון) ודאי תיראנה אבסורדיות מאד בעיני כל מי שהיה לו מגע מסוים עם מחתרת כלשהי. ביקוריו התדירים של מנהל בית-הספר בביתו של אחד המורים (במחזה השני) אינם מוצדקים. בדרך-כלל מסדיר

• יהודה האזרחי: שלושה מחזות; הוצאת אחיאסף, ירושלים, 1960; 269 עמ'.

שושנת רוחות

אם משורר הוא מי שנתברך, או נתקלל, ברגישות־יתר, מי ש"חי" את כל המוצאות אותו ואת כל הנקרה לו בדרכו (ואפילו דברים שלכאורה אינם ראויים שנתחסה אליהם ברצינות), אם משורר הוא מי שדמד יונו נובע והולך עד שאינו מבדיל בין מציאות פִּיזית למציאות נפשית או אף הלומית והעולם נתפס לו ציורים־ציורים, דימויים־דימויים, סמלים־סמלים — הרי חיים גורי הוא משורר מובהק, ותכונת־פייטן זו, שהיתה אפיינית לו עוד מראשית דרכו, ניפרת ב"שושנת הרוחות" עוד יותר מש־גיפרה בקבצי־שיריו הקודמים.

נראה כי החוויה היסודית בקובץ החדש היא חווית הפגישה עם העולם ה"אחר", עם הנכר, עם חוץ־לארץ. היא העומדת במרכז האחרון לארבעת שערי הקובץ, שהוא גם החשוב שבהם, זה הקרוי "שושנת־רוחות", זה שעל שמו קרוי הקובץ כולו. חוויה זו באה על מיצויה הבולט ביותר במחזור־השירים "אותו ערב במאביון" (ע"ע 91—83), שאולי הוא מיטב כלל־יצירתו של משוררנו...

"מאביון" הוא שם כיכר אחת, וכן שמה של תחנת־מטרו, במסיבי סן־ז'רמן בפאריז המער־טירה, ובפאריז עשה המשורר, כמדומה, תקופת־זמן מסוימת בשנים המקופלות ב"ש־שנת רוחות" — אלו שנות תשי"ד—תש"ך; ו"שושנת־רוחות" הוא גם, כמובן, שם נרדף למצפן של רוחות־השמיים. כאן עמידתו של ה. גורי ברגע המגולם לפנינו במחזור־השירים, וכך הוא סח לנו כאן:

עמדתי בכיכר אחת שהיתה שושנת־רוחות,
בעיר שאין לה שם ובשעה שאין לה זמן,
באמצע שנותי ההולכות ממני — —

עמדתי בין־השמשות לא לילה ולא יום,
ליד כותל אבן עתיקה ממני וכבדה — —
(ע"ע 85/6)

כאן, במקום הזה, יש סתיו, שונה מסתיו מולדתי, "שחושבים אותו באותיות לטי־ניות / האנשים השייכים לו / כפגדים

מייקטרינוסלב הרוסית, הוא אחד המוצרים המופלאים של התעשייה הזאת ואחד מסמליה המסחריים המוצלחים, והמצליחים, ביותר, "הגדול בשוטיה־במה של שלושים השנים האחרונות", כביטוי של מבקר בריטי אחד. בתקופה שבה שוב אין, למעשה, חצרות־מלכים שתמצאנה קורת־גג ואוזן כרויה ללי־צנים, שבה סרטי־הקלטה וסלילים של צל־לואיד הם, במידה מכרעת, תחליף למגע בלתי־אמצעי ולסמיכות הפיזית בין בדרן לקהלו, ל־החצר נעשה ל־ההמונים, ל־הודר־ומותר־העם, ואם יעמדו לו כשרונותיו בתחום המסוים אשר הועיד לעצמו — סופו שאת כדור־הארץ כולו ידשן עונג ויצחיקו עד לרעידת־מתניים, כדרך שעלתה לדני קיי, שמלכים ורוזנים, קולים ופלאחים, עו־ללים ויונקים, ראנצ'י־רוס וגאנגסטרים, חנ־וונים ונפחים, נהגים ופרופסורים מוכנים "לצרוך" אותו בכל מקום ובכל שעה.

"אגדת דני קיי" באה לספק צורך שחשים ודאי כמה וכמה מחובבי ומעריציו של השחקן להכיר מקרוב יותר את הבדחן הגדול, הגאוני בתעלוליו, באיולתו, בהופ־עותיו האבסורדיות והנוגעות־אל־הלב בעת־ובעונה־אחת. ואכן, הוך כדי קריאה אנו לומדים לדעת כאן — "מבפנים", כביכול — את עולמ־השעשועים האמריקאי, את חרושת הבידור, הפזמונים, ה"ח'לטורות", הסרטים ומחזות־הרביו של ברודיי והוליבוד, סך־פרנציסקו ו"גליל הבורשט" היהודי של הרי־קטסקיל שבמדינת ניו־יורק, כמו גם את המעלות והמורדות בחיי־הגישוואים של גי־בורנו, את אהבת־הבריות והתינוקות הממלא־תו בלבי הכיל, את תום־דרכי־וירוגשותיו, וכן, במידה ידועה, את סוד הצלחתו.

תרגומו של הספר משובה. אפילו קצת יותר מדי.

ר. ס.

* קורט זינגר: אגדת דני קיי; מאנגלית: עדה בן־נחום; הוצאת נ. טברסקי בע"מ, 1959; עמ' 223.

** חיים גורי: שושנת רוחות; שירים; הר־צאת הקיבוץ המאוחד, תשכ"א; 117 עמ'.

העמדת-דברים קטבית שכזאת — כמעט ואמרנו: מפוצצת שכזאת — ודאי שלא תאחר להבשיל מכלול של חשבונות-נפש, תשוקות-בריחה, הרהורי-חטא ורגשות-אשם. מצד אחד, משוררנו שמה להרגיש עצמו, סוף-סוף, פרוק-עול, אלמוני, מיוחד, פטור ממשירת דו"חות למצפון הקיבוצי שלו ול-מצפון הפרטי שלו — להרגיש כי שמי הנכר האלה הם, שמי מולדת החירות הנכריה, כי כאן אינו צריך לקמוץ את אגרופו, בחריצות המטורף ובחדוות המל-חמות, כי הפנקס סגור והאגרוף אינו רושם" ואור זהוב "זורח... על שלוליות המים הגנובים". אבל, מצד שני, הרי ההס-עמה החורח, המאשרת כמעט, של אותה תחושת-שיחרור אינה אלא ביטוי על-דרך-ההיפוך לכובד האחריות האישית-הקיבוצית הרובצת עליו, כמדומה, לכובד גורלה של מולדתו, המצטייר לו ציור גיבורי-נבואי כ,פסיפס המקדשים והסולם", שבו עולים ובו יורדים המלאכים שכבר הזכרנו, כ,ש-מ-שון עיור" הנשען על עמודיו, כ,עמוס... פורץ חלון, / נרדף בחושך וברוח, העשוי בכל רגע להרגיז את מנוחתו החטופה בחיק נכר ולקלל את חוגגיו העשנים של ליל בית-אל".

ישיבת-נכר מעין זו היא אולי שעה יפה מאין כמוה לאדם, ובפרט למשורר, לעשות את חשבון-עולמו, את חשבון-זמנו, לראות ראייה משוחררת, צלולה יותר, מאוזנת יותר, את מכורתו ואת בית-גידולו. הנכר לאמיתו של דבר אינו עומד רק בסימנו של "ליל בית-אל" סעור-צירים. שעתו היא גם שעה שבה אפשר לעמוד, "על הגשר", למשל (ע' 15), ובה מותר, להישטף, כמו אחד הדודים ממים / לראות את שעת החנינות". שבה אין איש מבטיח, "הרים וגבעות וכל השאר", שבה "אני קונה את חירותי לשתוק ולקוות / בארצות ללא שליח וללא מלאך" (ע' 66). שבה רואים "ערפל... עדין, שקוף, על ציורים מלאי קדושים שקטים" (ע' 34). השעה הזאת, על תולדותיה וגילגוליה, היא המסייעת לו להעריך כמו את 35 השנים הראשונות לשני-חיו, אף לשני-חיי-דורו

ובפנים". וזהו מקום שבו יכול המשורר "להיות אחד, / לא להתחיל לפני זמן רב / ולא להימשך", או, בלשון בדוחה מעט יותר, להיות "אחד... / בלי אהלן / ובלי מפר לרפואה". העיר עיר שתושביה "לא היו שונאיו או ידידיו". כאן, עכשיו, בערב הזה, שאינו שייך לא "לאלוהים, / לא לתקופה, / לא למולדת בסביבת הלב", בלילה הזה של מאביון, "אין חוקר... אין נחקר. / אין איש-צודק בעקבותי", ו"חוקי ההשתייכות, / חוקי הכובד, / נמחקים במנגינה".

איוזה ניגוד להרגשות, לזכרונות, לסמלים ולאסוציאציות שמעלה בנפשו מולדתו שלו! —

ארץ קדושה.

דרך-הרעב.

אימארה רחוקה של אד

ואגמי שרב.

צלי נרמס בסנדלי —

סימן הצהריים המבוערים.

מסע המלח בעין-תרייבה

מתעלף אל צחוק המים הרעים. — —

שם,

המקדשים,

הנועדים,

עיר הצדק והתהילה.

שם,

שמש גבעון,

ירח איילון,

כתובת הפחד

העזו והגדולה.

קרה-התחלה.

שמש-בר.

גולגולת השייכת

לעורבים ולמדבר.

למועד,

לתלאות,

לנסים ולנפלאות. — —

...המלאכים שאין מנוס ואין מנוח

מפניהם ומקולם.

אחריו. „אודיסס“, הוא משוררנו בהסתר פנים שקוף, בשיר היפה הסוגר כמעט את הקובץ שלפנינו („אודיסס“, ע' 115). בשובו אל מולדתו הוא מוצא והנה שונתה במאד ופניה לא כתמול־ששום: הוא מוצא „ים... ועשב צף על הגלים האטיים / ושמש נחלשת בשולי שמיים“. הוא חש עצמו כמעט כמין חוני המעגל: „טעות לעולם חוזרת, אמר אודיסס בלבו העייף / וחזר עד פרשת־הדרכים הסמוכה לעיר השכנה, / למצוא את הדרך אל עיר מולדתו שלא היתה מים / הלך עייף כחולם ומתגעגע מאד / בין אנשים שדיברו יוונית אחרת. / המלים שנטל עמו כצידה לדרך המסעות גוועו בינתיים“.

נעצב, נבוך ותמהילבב — מעוגן באיזה עבר גיבורי, תובעני ותם שאיננו עוד, ועם זאת מבוגר ממנו ותלוש ממנו — גיבט חיים גורי מול ארבע רוחות־שמיים, רוחות ה־„שושנה“.

ומצפן בידו אין.

וכל שכמותו, חיי כל אותם בני־החבורה ש„דיברו בגוף־ראשון־רבים“ (שלושת השירים „1923—1958“):

ולא היה לי זמן
לצמוח לאטי אילן
של מחשבות לאט.
דומה למשהו מובן
יותר,
פחות מקרי ומצורף
מצעקות,
מסעודות־עראי בעמידה.

(ע' 95)

עברה תקופה. הלפפה. מעגל שלם נסגר, נחתם. המלך שהיה, אף הוא איננו עוד. ביום המקווה, ביום המצופה, יום איוויים שנתגשמו ותוחלת שנמלאה, נמצא והנה „מת, מת המלך!“ („מות המלך“, ע' 113). ולא נשמע הקול אשר, כמסורת, ביום מות המלך הישן יריע „יחי!“ למי שיקום למלוך

באכה נאכה צפונה הצנה וינה...

תחנות "דלק" לשרותך

דלק - חבות הדלק הישראלית בע"מ

אהבה אחרת

מהימאד תמוה הדבר, ואף־על־פי־כן הוא עובדה: הרגשות הנאים, אף הכוונות הטורבות, אינם מעמידים ספרות טובה. כך וכיוצא בכך אמרו כבר מלומדים מאתנו, שזונים מאתנו, ואף־על־פי־כן הרי זו אמת. ואם בפרוזה זה הדין, קל־יחומר בשירה. ודאי, יש להיזהר מהכללות. ועם זאת הרי אם אך נאמץ כלשהו את זכרוננו, מיד נמצא שמתוך אותם צרורות של כתובים שנודמן לנו לקרוא בימי התהלכנו על־אדמות, הללו שנתחברו בסימן של יאוש ומרי פעלו עלינו יותר מאלה שרוח תקוה ואהבת־הבריות הופפת עליהם; שפרח־הרע למיניהם ריחם הולך יותר מזה של פרח־חסד; שמזל־עקרב גיסרוו ניכר יותר מזה של מזל־טלה, למשל; שחשכת־לילה, ואפילו זיוו המכסיף של ירח, מפעימים אותנו רב־יתר מאורה המתוק והטוב־לעיניים של שמש נדי־בה.

האם זה משום שהורמזו כוחו גדול מכוחו של אהרימן? האם זה משום שיצר־לבנו רע הוא מנעורינו? האם זה משום שהאמנות מעיקרה היא יונקת חיותה מן השלילי וההר־סני שבנפשנו, מן הלי־לי שבה, והוא־הוא הנוח להיפעל ממנה? — אף בשאלות אלו קדמונו גדולים מאתנו, מלומדים מאתנו, והיו בהם שהשיבו עליהן. אנחנו אין כוחנו יפה להשיב; אין כוחנו מגיע אלא כדי ציון אי־אלו עובדות — ותמיהות שבצדן.

„אהבה אחרת“ הוא ספרון שקוי צפרי־חמה ורווי זהרורי רגשות טובים. כגון: „אהבתך אדע... ולו גם בלי מלים אותה תביע / שלך אני — שלי אתה“ (ע' 7). וכגון: „אל תחולל ברכת־מטר / ומשׁוש פריה — / תקות הרש — / אל תקופה. // מעט דגן / אל אסמין / בשתי ידיו / לו יאסוף הדך“ (ע' 15). וכגון: „גורא עד להיכן מוגר כל תום. / עד להיכן הגיעו חיי־ת־טרף“ (ע' 98). וכגון:

„ואל תושב ריקם ידם / של מקימי ביתם בשער. / של מפלחי קרקע סלעית / לרא־שונה אותם יודעת. / יראו ולו רק זאת הפעם / מעט שכר בעמלם: / יום שפולו קציר ולהט, / יום שפולו ברכה מעט“ (ע"ע 46/7). וכגון: „כל החלון — שמיים תכ־לת. / כל החלון — השמש אור. / כל החלון — דרורים ומור / ופרח וכפתור“ (ע' 39). וכגון עוד ועוד הרבה.

מתוך חופן מובאות מעין אלו אין להסיק דווקא ש„אהבה אחרת“ אין בו שירים נעי־מים למקרא, או שאין בו סימני התקדמות „טכנית“ לעומת קובץ שיריה הקודם של המחברת. למרבה השבח אפשר אפילו להוסיף ולומר שאין בצרור־שירים זה שום יומרה בכלל. עד כדי כך שתמהים אנו מעט מה צורך היה בהדפסתו, בעצם...

צ. ק.

שירת האגם הגווע

לאחר שדיפדפנו, מאז נספחה ישראל למש־פחת־האומות, בשורה שלמה של אלבומים ישראליים מאד, עצמאיים מאד, צבאיים מאד, תכופות מכה־עיניים בצבעיהם המפר־צצים, ולאחר שנלאינו ראות את תצלומי איכרינו ולוחמינו, מלחינו וטייסינו, ילדינו ושוטרינו, שרינו ומצביאינו, עתיקותינו ומד־בריותנו, מחוללינו וטפסנינו, חסדינו ות־מנינו, שיכונינו ופרדסינו — הן ייסלח לנו אם הוצאנו אגנת־הרווחה למראה תצלומי השחור־לבן באלבום הזה של נוף־אריך שהיה ואיננו, על צמחייתו, חיותו, עופותיו, מימרי תיו ועפרו, על הדוות ססגוניות־מלשעבר ועל תוגת חלוננו.

„האגם“ הוא אגם־החולה, נשמת־עדן. הצלם הוא איש חולתא, המעיד על עצמו, במספר שורות מאופקות בשער האלבום: „עשירים שנה נהגתי להפליג במימיו [של האגם] בתורי אחרי הדגה. לילות החושך, ימי השמש הלוהטת וגלי סערה הם אשר קיש־רו בינינו“. בעשרות התצלומים הגדולים הוא מבקש להציג לפנינו „לא סיפור מושלם אלא גומות־הן של האגם, כפי שנראו בעיני

* אראלה אור: אהבה אחרת; ציורים: יחזקאל קמחי; ספרית פועלים / שירה, 1960; 103 עמ'.

החי המנושל, המיותם, העופות שאינם מביינים את אותות־הזמן ואינם תופסים את הגור הנחרץ, עקבות הטרקטורים בבון שנת־יבש; הנה האגם הנמק והולך, פליטי דגים שפותרו, אגמיות עריריות, יצורי־אגם מוט־לים למעצבה ביבושת; הנה השריפה שאכלה בגאון הגומא ("כשוך השריפה גותר אפר הקברות השחור ולבנו ההרוך"), וצב־המים הגוסס, על אדמה מתעלפת, בין גבעולים מתפצצים...

האלבום הוא מגמתי־מובהק, כמוכן; אף־על־פי־כן, נקי הוא מכל תעמולה במובנה המוכר לנו היטב. הוא מצומצם בניגוד־אריך אחת קטנה, והוא ממצה תופעה אחת — בת־לווייתו של מפעל טכני־קלאי מסוים — ומשווה לה ממצים של תופעה קוסמית. והוא טבוע בחותם וזכרונותיו, רגשותו, אהבתו וכאבו של איש אחד. אחד מרבים. אחד שהוא הרבה. אחד שהוא קונכייה שמתוכה אנו שומעים קולו של ים מלא, של אגם מלא, של עולם מלא.

מפעל השנה!

ספרי המועדים

9 כרכים הדורים

4600 עמודים • מאות תמונות

במחיר מוזל 53 ל"י

(במקום 70 ל"י)

ובתשלומים לתשעה חדשים

האנציקלופדיה הגדולה

של שבת וחג

מקומה בכל בית יהודי

הוצאת דביר

אחד מאוהביו". התמונות, שפפי הנראה בעליל צולמו בעונות שונות, בשעות שונות, משך תקופת־זמן לא קצרה, מעידות לא רק על רמה מקצועית גבוהה ועל הסתכלות אמנותית ועל מצלמה רגישה אלא גם על נפש רגישה. והצלם האמנותי המעולה הן לא בלהטי־עדשות יבוא אל לבנו לכבשו כי אם בסגולות אחרות, בדברים שתפסו את לבו שלו ועתה הם יוצאים ממנו.

התצלומים ערוכים על־פי סדר־התפתחות מסוים, דראמתי למדי, מן החיים במלואם (במקסע אפייני של פני האגם בקירבת הביצה בעונת הקיץ), קטע שבמרכזו מודק־רים מן הקרקעית הרדודה גבעולי אגמון אחדים), ועד לקירחת אחריתם המשמימה, הזועפת (עיט מעל עץ בחוף). בין שתי הנה־קודות האלו אנו מתנהלים בשופי, אט־אט, כנאה לנופים אלה שאין אדם מופיע במ לעינינו לעולם להפריע את ההרמוניה שלהם, מבוססים־משכשכים צעד־צעד בעקבות המצ־למה, גוהרים אל פני המים בעלות השחר מעליהם בדממה, ניבטים אל טבלן מצויץ הזוקף ראשו מחלקת־המים, אל להקות שקנ־אים ושפחים ודרורים במעופן, שטים־עוברים סמוך לקני־הסוף שעל החוף, גוגעים־לא־גוגעים בפקעת שפמונים על קרקעיתה של סירת־דיג, מציצים בדאגה בפניה מחולת־ערפל אחרי סער (ע"ע 38/9), אחד התצלומים הנפלאים שבאלבום!), שחים אל עליה מרי־סטי־המים של שושנת־מים, גלווים לטילום של גזולי ארך־הרגליים, ואחר־כך, עדיין אט־אט, ובלב יודע, אנו קרבים לבוא אל מול פני שואת־הציביליזציה־ההפיתוח: הנה מקדחו של המחפר הגדול; הנה זרם הבוץ שמכונת־הייבוש שופכת־מתחתו על פיסת־שמיים שאננה; הנה זרעות־המתכת הנטויות על הצומח, כמו באפולונית שערי־תופת, להכריתה; הנה השרשים העקורים, סחופי זרמו של הנהר ("עדיין לא אבינו להאמין").

• סטר מירום: שירת האגם הגווע (תצלור־מים); עיבוד הטקסט: ידידיה פלס; הוצאת "דבר", 1960; 152 עמ'.

צפרי ארץ ישראל

מספר האורניתולוגים, או הצפרים (צד"י פתחה ופ"א קמוצה), המקצועיים ובייחוד החובבים, נמצא אצלנו בשנים האחרונות בקה"עליה, להבריל, כמדומה ממספר הצפריים עצמן. תיעוש ועיור בקצב קדחתני לעולם אינם יפים לריבויים של עופות-השמיים, אף שנטיעת עצים בראש-הומיות יש בה כדי לשמש משקל נגדי רצוי גם מבחינה זאת — כפי שיעיד, למשל, כל מי שעבר ושמע את ציון גדודיהם של בעלי-כנף המקננים בעץ אחד או שנים שליד קפה-רובל ברחוב דינגוף, ציון שלרגעים הוא מרגיץ אוזן לא פחות מזה של הגראציות הנהגות לשבת בבית-הקפה גופו.

על-כל-פנים, נשובה-נא אל האורניתולוגים. והנה, עיסוקם של אלה, או חובתם ("תחביב" במ" יעדיפו לומר האמונים על עברית מפוברקת), אפשר למנות בה הרבה והרבה מעלות המרוממות אותם מעל מיני חובות אחרות. ראשית, זוהי חובה מלאה: אין בעליה צריכים להשקיע בה אלא מידה של אהבה, עם משהו תבונת-כפיים וכשרון-מעשה וכוח-הסתכלות, וכן אורך-רוח, וכן חלק מעתותיהם הפנויה — כל אלה דברים שאינם עולים ממון למי שנתפרך בהם ממילא. גם פחים, מצודים ומלכודות הריהם דברים שאפשר להתקינם באמצעים ראשוניים ביותר, בלי השקעה כספית ניכרת.

שנית, הרי זו חובה שאין בעליה צריכים למעון רחבי-ידיים, שכן אם אין אדם סמתק בהסתכלות בארחס-ורבעם של ציירי ציג'מרום ותאב הוא להביאם, בעל-כרחם, אל חדריו, גם אז אין הוא מחויב להקצות להם מרחב-מחיה ניכר ביותר, וזאת מן הטעם הפשוט שיכול הוא להפריח את נשמתם — אם בדרך שינוק ואם בדרך נוחה אחרת —

* חיים מירום: צפרי ארץ ישראל (הביא לדפוס א. כוכבא); כולל מלון שמות הצפרים בשש שפות, מראה-מקומות לשמות העבריים ומראה-מקומות של השמות המדעיים, וכן עשרות תצלומים; הקדמה: ה. מנדלסון; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1960; כ"ד+206 עמ'.

ולשמרם עמו לעולם-ועד על-ידי פחלון. ומן המפורסמות הוא שפוחלצי-צפרים הריהם מן הצנועים, הן בנפש הן במשקל, גם אפשר להציגם דיוטות-דיוטות, על מדפי-עץ צרים למדי, ומוטב אפילו על ווים וקרסים, או על ענפים, הנקבעים בגבהים שונים, למרבה הרושם הטבעי. מי שלא התמחה בעצמו בביצוע ייטיב לעשות אם יברר לו את כתבתו של ארוץ עושה-הפוחלצים שבירושל-לים (ר' "תמול שלשום" לש. י. עגנון); הלו, גם אם יצא בינתיים לפנסיה או הלך, חס-ושלום, לעולמו, חזקה עליו שהניח יורשים וממשיכים לפחות בגדולות שבערי הארץ.

ועד כמה מועטה אי-הנוחות בהקצאת שיפון קבע לצפרים יכולים אנו ללמוד מן העובדה שעלויות-החזרף, למשל (ברומית): פילוס-8 קופוס קוליביטה) אין משקלה החי אלא 8 גרם בלבד(!), הפשוט, הנפוץ ביותר בכל חלקי הארץ, משקלו 7 גרם(!), ואפילו הקו-קיה המצויצת, עוף יפה-קול ובעל-צורה, אין משקלה עולה על 100 גרם. ודאי, קנטרנים ווכנחים שבתוכנו יוכלו להטיח כנגדי שהאות משקלו בין 1.5 ל-2.5 ק"ג, שמשקלו של הזנב הנוודד הזכר 650 גרם (הנקבה: ק"ג שלם), שהעגור האפור משקלו 6—5 ק"ג, ואילו השקנאי המצוי משקלו 10—8 ק"ג. אבל מאימתי זוקים אנו לאוחים ולשקנאים דווקא!

כבר הארכנו בדברים ועדיין לא מגיגו אפילו מעט-שבמעט משבחי האורניתולוגיה. שבה נוסף הוא שמחייבת היא את חובביה ללכת מעירם וממקומם וללכת רגליהם בשדה ואחו, לעלות הרים ולרדת בקעות, לחצות בנחלים ולהיטמן בביצות, ואפילו לטפס על עצים ולקנן בצמרות. בתוך כך הריהם ממלאים את ריאותיהם אוויר צה וזאת אזניהם שיר ורי-נונים ומגיעים לידי התיחדות עם הבריאה ועם ברואיה, ויש אומרים גם עם בוראה. כל זאת מבלי להתגאל בשפיתת-דמים כאותם ציידים, שאף הם זוכים להתבסס מאוויר הפשי, דלף טורד ורוח-קידים לאימתם, וכן מהדרו של נוף וריזו של טבע, אלא שאין הנאתם שלמה עד שלא ימלאו תרמיליהם פגרי שועלים וארנבות, אוויר-בר ותרגולות-

שהרי הדגים דרכם לשתוק, כידוע, עד שנע-
שו שם נרדף לשתיקה.

עוד צד חיובי באורניתולוגיה הוא ששוחריה
המושבעים יכולים לשמש יפה את ממשלתם
בנכר, בהסתר ובשתיקה, ולסייע לחיזוקה
של מולדתם עם שהם מרחיבים את גבולותיה
של חכמת האורניתולוגיה. אחד מאלה שהג-
דילו עשות במוכן זה, איש שרבים מודעו
בארץ־ישראל, הוא הקולונל מיינרצהאגן
האנגלי, שחקר דרכי־עוף בשמיים ובארץ
במספר יבשות וזכה לא רק שייקרא שמו
על כמה וכמה תיקים בסתר־ארפיוניהם של
משרד־החוץ ושירות־הידיעות הבריטיים, כפי
המתרמו מתוך ספריו, אלא שגם יתלווה,
באורח מדעי וגלוי, לשמותיהן של צפרים שר-
נות, מהן אפילו בנות־ארצנו — כפי שמעיד
ספר נחמד ומחכים זה, „צפרי ארץ ישראל“,
שראה אור לאחר פטירת המחברו, חיים מירום,
שלפי כל הסימנים שבידינו אדם יקר היה
ומחסידי־עופות־הארץ.

א. א.

מים. מכאן שהאורניתולוגיה היא חובה היא
אפילו לצמחונים, טבעונים ושאר יפיי־נפש.
ויתרון מפורש לה לאורניתולוגיה על האי־כ-
טיולוגיה, למשל, שהיא מדע הדגים וחית-
המים למיניה, שאף הוא קנה לו באחרונה
חובבים ושוחרים הרבה בקרב יושבי־פרכים
שבארצנו. חובבי־דגים שאינם אוכלי־דגים
הריהם צריכים לדגים חיים, לפי שאין עדיין
דרך מעשית לפיחלוץ דגים, ודגים חיים
צריכים למים חיים ומים חיים צריכים לאק-
ווריום ואקווריום צריך להעמידו בחדר או
לפחות במרפסת ואין די באחד לפי שדגים,
אפילו זוטים שבהם, דרכם שהם נוטים
לאכול את יוצאי־מעיהם ועל אחת כמה וכמה
את בני־סוגם שאינם יוצאי־מעיהם ואין צריך
לומר את שאינם בני־סוגם כל־עיקר. וכל
אלה מביאים את האדם לידי עגמת־נפש ולידי
הוצאות מרובות בלא שיוציאוהו אל מרחבי-
שדה או אל מרחבי־ימים; לכל המוטב יש
בהם הנאה שבמראה־עיניים ובהלך־נפש, אבל
הנאה שבמשמעותו־איון ובדברי־שיר אין בצדם.

חתן דמים

סיפור קטן של הזו, לא דווקא בסגנון האפי ייני לו ביותר, זה שלמדנו לזהותו עם חיים הזו. סיפור קטן שהופיע בראשונה, כפי שהזכירנו, לפני כ־30 שנה. סיפור קטן שנעשה עילה להוצאת אחד הכרכים המהיר דרים ומשובחיהטעם מכל אשר ראינו אי־פעם בשדה המו"לות העברית.

לפנינו אחד משני הכרכים ה"ביבליופיליים" שהופיעו באחרונה בהוצאת "מחברות לספרות" (השני הוא "שיר עשרה אחים" לנתן אלטרמן). תבניתו של הכרך אלבומית (23x28.5 ס"מ), אותיותיו גדולות, מנוקדות כולן, הדפסתו נקיה ומאירת־עיניים, עימודו קפדני, הרמוני, מצוין באיזון נאות בין טקסט לרישום, כריכתו בד שחור־חגיגי (עם הט־בעת־רישום לבנה־כספית). רישומיה המרור־ביים של רות צרפתי עשויים ביד אמונה ובוטחת, אף כי דומה שנתפסו מעט יותר מדי לשיגרה — שקבעה בזמנו נ. גוטמן וא. נבון — של עיטורים "על גושא מן התנ"ך".

הוצאות ביבליופיליות מעין אלו יש לקדמן בברכה, שהרי מן־הסתם לא היו באות לעולם לולא היה להן איזה ביקוש פוטנציאלי ולולא היה איזה חבר־אנשים המוכן להשקיע חיבה ומסירות וכשרון והתלהבות ביזמתן ובב־צוען. עצם העובדה שמעט־מעט "הוכשר

הדור" לקליטתן ולהערכתן של הוצאות כאלו, כמו גם לביצוען הטכני, היא סימן חיובי לצמיחתו של קורא עברי שיש ביחסו אל הספר גם משהו הרחבת־דעת שבפולחן; אם לא פולחן של קדושה, על־כל־פנים פולחן של ערכי־רוח וערכי־יופי, שהוא מסימניה הנאמנים של תרבות־ספר.

מי שנזקק להוצאה ביבליופילית של איזה טקסט שהוא, חזקה עליו שלא לקרוא גופי־דברים הוא מבקש ולא לברר לעצמו בעיות רוחניות. עם זאת הרי עצם המתן המחודש של טקסט — מוכר כבר, בדרך כלל — בכלי־חמדה־יווני יש בו לפעמים כדי לשוות ליצירה מימד חדש בעיני מי שחוזר לקרוא בו. מה לעשות, השפעתו של התוכן תלויה לא מעט גם בהשפעתם של הכלים...

האין הידורו של הפלי משפיע על כוחו ותוקף־רישומו של הטקסט הזה ההזוי? — אם אמנם כך הוא, אפשר שאינו אלא מבלית את אָפיו העשוי, המסוגנן, הייתי אומר: ה"בארק־י". סיפור זה, שמצדו התימאטי כלי־כולו אחור־ומאוחר רק בשני פסוקים מספר־שמות שבמקרא (על צפורה בתי־תרו, אשת משה, שמלה בצור את ערלת בנה), אין ספק שהוא מלאכת־מחשבת ומעשה־וירטואוז בחמרו הלשוני־הפיוטי, בדימויו ובציווריו ובבניינו הארכיטקטוני ובליטוש תיבותיו ופסקותיו, אבל אפשר יש בו לחזק בקורא את ההרגשה שמעשה־חושב איננו בהכרח דבר בעל ערך אמנותי ווירטואוזיות איננה מעידה בהכרח על השג רוחני ועל מיתח הוויית.

מ. פ.

* חיים הזו: חתן דמים; ציורים: רות צרפתי; הוצאת מחברות לספרות, 1960; 64 עמ'.

לילדים

אורי וערו

אורי בן השבע קיבל במתנה שעון־יד שלוחי השעות שלו מורה ציורים במקום ספרות. אורי „מביא את השעות“ בשעון שלו, מזיז את המחוגים כרצונו ומעלה על הלוח אופ־ניים, קטר, אווירון. כששואלים אותו מה השעה עונה הוא: „אופניים ורבע“ או „אניה וחצי“, ולאביו הוא אומר: „השעון שלך מפקד עליך ואתה מציינת לו ותמיד הנך בהול“.

אורי בן השבע מספר לנו בשפה פשוטה ונקיה את ארבעה הסיפורים בחלקו הראשון של הספר, סיפורים שבהם הדמיון אינו שקר והחכמה אינה התחכמות, כמו שקורה תכופות כסופר מבוגר שם את דבריו בפיו של ילד. עלילותיו של בן הקיבוץ לא רק שהן עשויות לעניין את מי שאינו בן הקיבוץ (דבר נדיר כשלעצמו בספרות מסוג זה) אלא אף מסירות את המחיצות שהקימו סופרי־קיבוץ אחדים סביב ביתם־מעוזם.

הלוי, ואתו הילד אורי, אינם חוששים אפילו לצאת מתחומי הקיבוץ ולספר על העיר וההרפתקות בה, וראה זה פלא — העיר מעניינת, חיה ונושמת כעיר ממש, וילדי הקיבוץ אינם מרגישים את עצמם אבודים בה ואינם עושים את ההשוואות המקובלות בין עיר לכפר, שתמיד גודף מהן ריח הפרובינציאליות גם אם ההנמקה היא אידי־אולוגית.

בחלקו השני של הספר — סיפורים „בגוף שלישי“, ואין הם גופלים מסיפוריו של הילד בשלל־גוניהם. הלוי הוא סופר ומחנך ואין השנים חלוקים בדעותיהם. דמות האב, המיי־צגת את עולם המבוגרים בכל הסיפורים של עולם־ילדים זה, היא מופת ממש. היחסים

* בנימין הלוי: אורי וערו; רישומים: א. אליעז; סידרת „אנקורים“, ספרית פועלים, תשׁך; 138 עמ׳.

בין שני העולמות הם אידיאליים מבלי שיהיו מתקתקים מדי, וכנותם המשכנעת מעידה על המחבר כי לא בדה דמויות־מופת לצורך הסיפור בלבד. הוא אב לא פחות משהוא סופר.

אם היו לו להלוי התלבטויות שבהעמדת־דברים באור מסוים, או אם היה עליו להכ־ריע בין נטיות־לבו לבין נטיות „הקו“ הנקוט בשדה־החינוך של תנועתו הקיבוצית, הרי הצליח לפתור בעיות אלו על הצד הטוב ביותר.

הרהורים אלה לא היו עולים כלל בדעתנו לולא נתקלנו באחד הסיפורים בנושא „רגיש“ — תפיסת מסתננים. הלוי אינו מתחמק מכל הצדדים האפשריים של משלה זו ואינו מחפש פתרונות קלים. הוא קיבל על עצמו לעמוד בכל „הבעד והנגד“ ובכל השאלות העשויות להתעורר, למן השאלה, המדהימה בתמימותה, של הילד: „איך נראה ערבי?“ ועד השאלה, התמימה לא פחות, של המסתנן: „וכי מה נעשה ולא נגנוב? הרי גם אצלכם יש גנבים! ומה ההבדל מי גנוב: אזרחים של היום או אזרחים של אתמול?“

הלוי עומד בכבוד באש הצולבת, ואם גם אין בידו להציע פתרונים הרי עצם העמדת השאלה, בדרכו שלו, היא קריאת־תגר לקורא שינסה ויהפש את הפתרון בעצמו.

ד. ל.

איה הג'ינג'ית

לפנינו צרור רשימות, שרובן נתפרסמו ב„מ עריב לגוער“, מתוך „יומן“ של נערה בשם איה, ג'ינג'ית כחוק, תלמידת ששית־שבי־עית־ג'ימנסיה. יש ברשימות הומר רב להכרת חוויותיה, שמחותיה ולבטיה של איה עצמה — כמוכן, על דרך ההומור; וכן יש כאן לא מעט על גלי, אחיה הקטן ממנה בהרבה, ששמו האמיתי עמנואל („אך מי משתמש כיום בשמות אמיתיים?“), ועל הורי הנערה, ועל דוד מירושלים, ועל אורי, הנער בו שמה

מתמר, כמדומה, להיות בעליו. ניכר במחברו שפונותיו טובות היו ושהוא מתמצא יפה בספרות „קלסית“, אך התוצאה היא, לכל המוטב, „פסבדו־קלסית“, מעין „כמעט־כמ“ עט... אבל עוד לא“.

נראה כי ספרון זה נועד (אולי לא בכוונה תחילה) להנות את עין הקורא בלי שיעסיק במיוחד את לבו ומוחו. ואכן, נאה הוא לכוונת־הספרים ונעים לדפדף בו, מהגם שאינו מוזק.

בין כונב ודשא

הגם שאין חולקים כמעט על מקוריותו וייחודו של המספר י. שנהר בלשון ובסגנון, אי־אפשר להניח להם כמוסכמה שמיותר לדון בה שוב, ולו אך מטעם זה בלבד: לשון וסגנון ביצירת שנהר אינם רק „גור־מים“ חיוניים ביצירה, הם־הם היצירה.

מי שמכנה זוג־מכנסיים בשם „בר־הליכיים“, הרי לא די שהוא מקנה להם בכך כינוי מצועצע של התחכמות לשונית אלא בכך גם קובע הוא אופי, טעם ותכלית. זוג־המכנסיים שוב אינו לבוש, כלי־שרת, אלא גיבור־עלילות בוכות עצמו. למקרא הדברים ברור ונהיר כי בראשית היה הכינוי והוא שהכתיב לא רק את תפקיד הגיבור אלא גם את ההשראה לסיפור.

גיבורי הסיפורים האלה, או הנפשות הפועות לות, אינם דווקא אנשים או חיות, צומחים או דוממים. באחדים מן הסיפורים, הטובים שבהם, ה„נפשות“ אינן אלא מושגים מופשטים, כמו הימים בסיפור „דודיק מחפש את השבת“, או המלים ב„מעשה היוגב והמלים היפות“.

בסיפור „ריח אורח“, לדוגמה, בא ריח־הגן לערוך ביקור בבית אחד, ובלשון המספר: „נתייצב בטבור החדר והתחיל זולף ומגמר בשמי אילן ובשמי שיח“. הריח מתקבל באי־רצון על־ידי דיירי הבית, הריח־שלי־כל־ימות־השבוע, ריח־הבגדים המטורון וריח־הספרים הנמליץ. יש בסיפור קצר זה מכל־וכל — התרששות מציאותית מאד, שיחת־טרקלין סטירית, סיטואציה חברתית מובהקת,

עינה, ובייחוד על הכיתה, השיעורים, התער לולים וה„מתיחות“, והמו־המון על המורה לספרות שמילקיהו (איזה שם מתוק, הומר ריסטי!), המכונה בקיצור בפי חניכיו „שמי־ליק“, וקצת גם על המנהל, ד״ר בן־הודיה. הכל, הכל על דרך ההומור. כמובן.

אבל זהו הומור מסוים מאד. הומר של „ההפסקה הגדולה“ בחצר הגימנסיה, ולכל היותר של עתו־קירי במועדו־נוער. „עמוד נוח / אין לך כוח. // עמוד דום / יש לך חום.“ „יש לו סיפורים כל־כך עצובים, עד שאפשר למות מצחוק“. ועוד כיוצא בזה. הרבה.

הנקודה המנחמת ביותר היא העדות הנמצאת לנו כאן לכו־חיותן של ערבות חבוטות־משכבר, לכוח השרידה של מיני־חכמות שעוד לפני עשרים שנה ויותר — יסלה לנו האלוהים! — נראו תפלות ומיושנות מעט, לרציפותן והשתמרותן של ההומור הגימני־זיסטי־העברי כצביונו מימי־ימימה.

מי זה אומר שאין לנו הומר, הה? ומי זה אומר שאין לנו מסורת?!

י. ע.

בסוד גני המלך

זהו ספרון העושה רושם של ספר בוכות צורתו החיצונית ההדרה והמעטפת הנאה. העיטורים — מלאכה נקיה, אולי נקיה מדי, של גד אולמן — נראים בחלקם הגדול ככרוות ומעידים על כשרונו כגרפיקאי טוב־טעם. ציור הכתב מכבד קצת על הקריאה, והגם שהוא משתלב יפה בציורים, קשה להשתכנע שהיה בו צורך חיוני; הוא נראה שייך ל„צורה“ יותר מאשר ל„תוכן“.

קשה לומר בדיוק מה חסר בו, בקובץ אגדות ושירים זה, וקשה יותר להגדיר מה יש בו. חסר לו „משהו“, אותו משהו־של־ערך שהוא

* פוצו: יומנה הפרטי ביותר של איה הגיגיגית; ציורים; אראלה; הוצאת „מסדה“, 1960; 132 עמ'.

** איתמר יעוזקסט: בסוד גני המלך; כתב וצייר: גד אולמן; הוצאת עקד, תשכ״א.

כלום", ריחיהגן, מטייל חפשי ומשאל את עצמו לחורשה חדשה שעתה־זה ניטעה, "עד אשר תזכה לריח משלה".

הפרוזה של י. שנהר מסגירה את המשורר שבו, אך דווקא השירים שבספר נופלים ברמתם מן הפרוזה. העושר הלשוני, המפתיע תמיד מחדש, הניבים הנולדים במגע־עט ומתאזרחים כהרף־עין בסיפורים, נראים כב־דים מדי בשירים ומכבידים עליהם ל"התנגן". יוצאים מכלל זה החרוזים השזורים בתוך הסיפורים, שאף כי אינם שירים בזכות עצמם, הריהם מטעימים בגון נוסף את המעשיות רבות־הטעמים.

ציוריה של עלי גרוס ותבניתו של הספר (שמהדורתו הראשונה יצאה לאור בשנת תש"ב) הם קנקן נאה ליינן ישן וטוב.

התנגשות בין טיפוסים קטביים המאופיינים היטב הן בסגנון דיבורם הן בדיבורים שהם משמיעים, הגם שאינם אלא ריחות. הדראמה הקטנה ומלאת־ההומור מסתיימת בכובד־ראש פילוסופי שאינו נטול־הומור, ואולי אף מו־סר־השכל מוטווה: ריח־הספרים, המחשיב את עצמו, מסכם את המאורע (פלישת ריח־הגן שהסריד את שלוות ריחות־הבית) מתוך עליונות, בהעלותו על הכתב את מסקנתו: "אמרו חכמים, ריח לא כלום הוא". מרוב מחשבותיו העמוקות, "נפלה עליו תרדמה ולא נתעורר עד עצם היום הזה", בעוד ה"לא

* בין כוכב ודשא, סיפורים ושירים מאת יצחק שנהר; ציורים מאת עלי גרוס; סדרת "אנקורים", ספרית פועלים, תשכ"א; 95 עמ'.

כסף

נמשך

לכסף...

כסף נמשך לכסף
בחשבון
"חסכון פרס" -
תבנית החסכון שלך!
בנק דיסקונט לישראל

מעשה בשלושה אגוזים

„היה היו שלושה אגוזים / ובהם שלושה סודות ורזים. / והיה — כל הפותר את סודם / אין כמותו מאושר בעולם.“

שלושה האגוזים הם התמורה שמשלם הסנאי לגמד, כשהוא מקבל ממנו מחסה לחורף; הגמד — לשליח־השר, לבל יכרתו את היער; השליחים — לשר, כדי שיחוס על חייהם אחרי שלא מילאו את מצוותו; השר — לנערה שעומד הוא לשאת, במקום הארמון שהבטיח לבנות לה; והנערה — שהיתה לאשתו — טומנת אותם עד בוא שעתם. שעתם באה, כשמוצא אותם בנה הקטן, ואוכל אותם בתום־לכב.

מעשים טובים נעשו ומעשים רעים נמנעו, בסהר־חליפים, שהעובר־לסוחר בו הוא של־שה אגוזים, נטולי־ערך כשלעצמם. כל הגותן לזולתו מבקש תמורה לעצמו, והאחד שלא

* לאה גולדברג: מעשה בשלושה אגוזים; ציורים: אריה נבון; הוצאת ספרית פועלים, ספרית „חלון“, תש״ך.

ביקש ולא נתן — הוא המאושר בעולם.

מחברת סיפור זה, לאה גולדברג, היא שפת־חה את הסדרה הנקראת „ספרית חלון“ בספרון המקסים „דירה להשכיר“. היא אף עיבדה את הסיפור השני באותה סדרה ו„מעשה בשלושה אגוזים“ הוא השלישי (מבין שמונה שיצאו עד כה) מפרי־עטה.

אין אנו יודעים אם יד לה, למחברת, גם בעריכת הסדרה כולה, או שרק בזכות היותה ראשונה האצילה מטוב־טעמה ורצינות־גיש־תה אל „הקל“ על הבאים אחריה.

מכל־מקום, את הרמה קבעה היא, והאחרים עשו כמיטב יכלתם שלא לרדת ממנה. עתה הוסיפה בידי אמונה עוד נדבך על היסוד המוצק שבנתה במו־ידיה, ובכך הורה ואישרה מחדש את הידוע זה מכבר: אין המחברת מוטרדת, ואין סיפוריה מטרידים, ביומרות „הינוכיות“. הם פשוט סיפורים טובים, והם טובים מפני שהם פשוטים; ואם אפילו יטיל מישהו ספק בכך שהם מחנכים „למצוות“ ולמעשים־טובים“ הרי לא יטיל ספק בכך שהם מחנכים לספרות טובה.

ד. ל.

המשתתפים בחוברת

איתמר אבן־זוהר, בן 22, מוכר לקוראי „קשת“ כמתרגם (ר' המחזה היפאני, „אהבתו של טוֹוֹרוֹ“ לקן קיקוצ'י, בחוברת ו', „שיר אָבל“ מאת הסיני ון־יי־טו, בחוברת ז'). פירסם גם סיפורים משלו בעתונות היומית והשתתף, ברשימות שונות ובתרגומים מן הספרות העברית, בעתונים ספרותיים אספראנטיים (דווקה!). הוא השלים באחרונה תרגום של יצירת־המופת הפינית, „שבעה אחים“, לאלקסיס קיוי. עמוס אטינגר, בן 25, הוא פזמונאי פורה, הידוע היטב למאזיני „קול ישראל“ ו„גלי צה״ל“ ולשוחרי הבימה ה„קלה“. רפאל אַסטר־אדה הוא משורר מקסיקאי (1887–1937) שהניח אחריו ארבעה קבצי־שירה חשובים. כרוב המשוררים הנודעים באמריקה הלטינית, שימש בשירות ממשלתי, ולאחר שהיה מנהל הגנזך לדיפלומטיה ולהיסטוריה כיהן בתפקיד מיניסטר־המדינה (1930) ושגריר בספרד (1932). המשורר הארגנטיני ח'ורח'ה לואיס בורח'ס, יליד 1900, היה בשנות ה־20 מן הבולטים במחדשיה ומסעיריה של שירת ארצו. בתוך השאר תירגם מכתביהם של ז'יד, קפקא, פוקנר ווירגינייה וולף. „ידיד משפחה“ הוא כעין המשך, או השלמה, לשני סיפורים קצרים אחרים של הדה בושם שהופיעו ב„קשת“ קודם לכן (חבורות ב, ו). גבריאל בן־שמוחן, המוכר אף הוא לקוראינו, זכה לא מכבר, עם עוד שלושה משוררים צעירים, בפרס־אנה־פראנק ליצירה מקורית מטעם הקרן האמריקאית לתרבות. אורי ברנשטיין, מעורכי כתב־העת „עכשיו“, הדפיס כבר משיריו ב„קשת“. ניקולאס גיליין, מגדולי משורריה של קובה (יליד 1904), ממוצא אפריקאי וספרדי, הוא ראשה של האסכולה „האפרו־קובאנית“ בשירה. בזכותו, בעיקר, נכנס ה„סון“, השיר העממי הקובאני המקומי, לספרות והפולקלור האפריקאי. שעודו מהלך באיים האנטיליים, נעשה מקובל כחומר ליצירה אמנותית. מתוך הכרה מרקסיסטית ביקש לו צורות־ביטוי עממיות כדי להגיע אל ציבור גדול ככל האפשר. רוג'דה־קרואליו (1893–1935), המשורר הברזילי, מחברם של ששה קבצי־שירה, פעל מגיל 21 בשירותו של מיניסטריון־החוץ. רוב שנותיו גם השתתף בעתונות של ברזיל, צרפת וצפון־אמריקה. אורסולה וסרמן, העתונאית למודת־המסעות, עשתה שנים אחדות בארגנטינה והרבתה לכתוב על ארצות אמריקה הדרומית. ב„קשת“ ו' נדפסה מפרי־עטה מסה על „איכל ותמורה חברתית“. ויסנטה ח'רזאסי, מטובי המשוררים והמסאים של ונצואלה מולדתו (יליד 1913), בן למהגרים איטלקים, הוא עכשיו שגרירה של ארצו בישראל ומושב בירושלים. „אבי, המהגר“ הוא שיר־פתיחה למחזור הקרוי בשם זה ומובא בקובץ־שיריו „אנתולוגיה שירית“ (1956). היצירות שמדגים בחוברת זו הצייר הירושלמי הנודע, משה טמיר, בוצעו על־ידו בשיקאגו ב־1960. מאז הוזמנה אצלו שורה של ציור־קיר על נושאים מיתולוגיים בפאריז. ז'קלין כהנוב משלימה הפעם שורה של „תחריטים פריזאיים“ משנות 1953/4. שלמה לאופר עושה את צעדיו הראשונים בשירה. פנחס לפיד, יליד קנדה, שירת בבוויגדה באיטליה, מקום ש„גילה“ את הכפר הקטן סן־ניקטרו, שיושביו הקתולים המאמינים התגיירו ברובם ועקרו מאז למדינת־ישראל. לאחר שירות בצה״ל נכנס, ב־1952, לשירות־החוץ הישראלי ובשנים 1958–60 שימש בשגרירות בריו־דה־ז'אניירו. בוריות בלתי־רגילה רכש לו את שפת הארץ, והוא הדיפלומט הור היחיד בהיסטוריה של ברזיל שבתקופת שירותו בה פירסם רומן

בפורטוגיזית, שנעשה שם "רב־מכו": שם הרומן — "המזמרה". לואיס מוניוס מאריין, בן ה־62, הוא בנו של לואיס מוניוס ריברה, ג'ורג' וושינגטון של פוארטו־ריקו. לאחר שהתמסר להעלאת רמת החיים והתרבות של בני־ארצו. נעשה מנהיג המפלגה הדמוקרטית־העממית ונשיא הסינט — וכיום הריהו נשיאה של הארץ, האיש שבשמו קשור "הפלא של פוארטו־ריקו", פלא התנערות והתקדמות של אוכלוסייה קטנה, דלה ונבערת. היו מקדיארימיד הישיש הוא אולי גדול משורריה של סקוטלנד, הסקוטיים בלשון וברוח כאחד, במאה הזו, שקרא למין רנסנס תרבות־פרולטרי של מולדתו. השיר "הו מי קדם לי כאן, ריבה" הוא קטע מן הפואמה "שיכור מביט בחוץ". סלואדור גובו הוא מן הדמויות המרכזיות בשירה המקסיקאית של ימינו. המאמר על מרק שאגאל לקוח מעזבונו של המנוח ד"ר אריך נוימן, הפסיכולוג היונגיסטי הגדול, הנערץ על יודעיו ותלמידיו, שנפטר בתל־אביב באוקטובר שעבר. יצירתו המדעית הענפה עשתה לו שם בארצות־חוץ. בעברית דומה שלא פירסם מדבריו כלל, להוציא את המסה על "האמנות והומן" בחוברת הראשונה של "קשת". פאבלו נרודה (שמו האמיתי: נפתלי ריקארדו ראייס), המשורר הצ'יליאני השמאלי בן ה־56, ידוע במידת־מה גם לקוראי עברית. מכל־מקום, עדיין הוא אחד השמות המנסרים ביותר בעולם השירה הלטינו־אמריקאית. "המשתה" הוא סיפור שבארגנטינה זיכה לא מכבר בפרס ספרותי חשוב את מחברו, ויקטור סאיס, יליד ספרד, שב־1949 עזב את ארצו והצהיר את האוקיגוס, ומאו הרבה במסעות באמריקה הלטינית והתבלט כאחד מטובי מספריה הצעירים. "האשה והחיצונים" הוא סיפור שעדיין לא הכלילן שמואל יוסף עגנון אף באחד מכרכי כתביו המקובצים. הוא נדפס בראשונה לפני כשלושים שנה, ב"מאזניים" של הימים ההם, והוכנסו בו עתה כמה שינויי־נוסח. אבי עתניאל הוא מספר צעיר מאד, היושב עתה בפאריז. "יד ענוגה" הוא כמעט פירסומו הראשון. אוקטאביו פאס, משורר ודיפלומט מקסיקאי (יליד 1914), הוא כיום נציגה של ארצו בפאריז, ולפני כן ייצג אותה באיטליה, יפאן והודו ובא"ם. פירסם הרבה קבצי שירה (האחרון בהם הופיע ב־1958). "יום המתים" הוא פרק מחיבור מקיף שלו, El labirinto de la soledad ("מבוך הבדידות", 1950), שהוא מפתח להבנת חייה של מקסיקו. נטיס ריזואן מסיים בחוברת זו את מסתו על אפן־לדון, "הפילוסוף הראשון של ההיסטוריה". טוביה ריבנר נמנה אף הוא על הזוכים בפרס־אנה־פראנק. אשר רייך מפרסם כאן מביפורי עטו. "עיר זרה", קובץ־שירים ראשון לרנה שני, עומד להופיע בהוצאת "עם עובד". ג'דעון תלפוזנר לקוראינו מסיפורו בחוברת ח'.

יצפרייר הוא שצילם את יצירותיהם של גיורה נובק, מתי¹בסיס, אביבה אורי ורקישו ברנאר המובאות בחוברת זו. תמונתו של בסיס היא מאלו שהוצגו בתערוכתו האחרונה בת"א. ה"הדבקה" של רקישו ברנאר זכורה ודאי לרבים מן התערוכה של הציור הצרפתי המודרני, העוברת עתה בערי הארץ. קוֹבַאס הוא צייר מקסיקאי מחונן ביותר בן 27, שיצירותיו כבר הוצגו לרוב בצרפת, ארה"ב ואמריקה הלטינית. פואצ'קו היא מטובי הציירים הצעירים של בוליביה.

תרגום השירים הלטינו־אמריקאיים בחוברת זו נעשה על־ידי צוות שראשי־התיבות של חבריו ב. מגין.

ספרי „ עם הספר”

וינסטון צ'רצ'יל / מלחמת העולם השניה
12 ספר ב־6 כרכים. מפות, תצלומים ונספחות. 70 ל"י.

וינסטון צ'רצ'יל / היסטוריה
12 ספר ב־4 כרכים. מפות ואילוסטרציות, מפתח־עניינים לכל כרך. 42 ל"י.

שרל דה־גול / מאבק לחירות
3 כרכים. מפות, תצלומים ותעודות. מבוא: ש. פרס. 25 ל"י.

ויליאם שקספיר / טרגדיות
כרך־ענק מפואר. 9 הטרגדיות במקובץ, עם מבוא כללי,
הקדמות וביאורים לכל מחזה. 29 ל"י.

יהדות ליטא
ראשון לשלושה כרכים של מחקרים ותעודות לתולדותיה
של קיבוץ יהודי ברוך־ערכים ועשיר־מסורת. 20 ל"י.

נתן א. שוראקי / הרצל: חיים וחזון
ביוגרפיה מודרנית של אבי הציונות המדינית. פתח־דבר:
ד. בן־גוריון. עם נספחות, מפתחות וביבליוגרפיה. 44 תצלומים. 6.80 ל"י.

קוואמה אנקרומה / גאנה: אוטוביוגרפיה
סיפור־חיו של המנהיג הגאנאי. כרך מהודר, עם 31 תצלומים. 6.50 ל"י.

קשת
הרבעון לספרות, עיון ובקורת בעריכת אהרן אמיר. מופיע זו השנה השלישית.
חתימה לשנה: 10 ל"י. חוברות שנה א' וב' בכריכת־בד: הכרך 12 ל"י.

עם הספר, מו"לים ומפיצים בע"מ, רח' ביאליק 9, טל. 67244, ת"א

ספרים חדשים בהוצאת „מסדה“

נופי צרפת מסות ומסעות

פרופ' דב ניר

ברשימותיו מצליח המחבר להחיות לעיני הקור
רא את דמותו של הנוף בחלקים שונים של
צרפת. תוך כדי ניתוח גיאוגרפי המדגיש את
עיקרי סגולותיו של כל אזור ואזור.

זה קרה לשניים

ברוך אביבי

77 סיפורי־עלילה הסובבים על פני חזיונות
החיים והם בחזקת מועט המחזיק את המרובה.

גבריאֵלה

ק. גבריאֵלסון

סיפורה הנוגע ללב של אם המתארת גוויעתה
הטראגית ורבת־הייסורים של ילדתה, גבריאֵלה.

הנריטה סאלד

ברכה חכם

חייה ואישיותה של אם עלית הנוער, שבחנוכה
מלאו 100 שנה להולדתה.

במחנות לא בכו

ד"ר אהרן פרץ

יצירת־מופת ותעודה אנושית על השואה של
יהדות ליטא, כפי שחזה אותה המחבר מִבְּשֵׁר.

בהוצאת עם עובד

הופיעו באחרונה:

אגרות ב. כצנלסון

כרך ראשון: תר"ס—תרע"ד
(1900—1914)

150 מכתבים, עם הערות והסברים מאת
יהודה שרת

ראשית הופעתו של המורה והלוחם
הגדול על במת התנועה — עלומיו ברוסיה
ערב עלייתו, בימי הסער והפרץ של מהפכה
ופרעות, ושנותיו הראשונות
בארץ השזורות בעלילת העליה השנייה.

המכתבים עצמם ושפעת ההערות המלוות
אותם — גרובות ומעמיקות ללא תקדים
בספרות כינוסי־אגרות בעברית — מהווים מקור
יחיד במינו להכרת אישיותו של ב. כ.
בהתפתחותה ולהבנת חזיונות דורו ולבטיו.

628 עמודים וכן 4 עמודי תצלומים: 10 ל"י

יחיאל הלפרן: המהפכה היהודית

מאבקים רוחניים בעת החדשה

מקורותיה ומשמעותה של המהפכה היהודית
בימינו נחשפים בתנופה רבת־השראה בספרו
זה של הוגה הדעות והפובליציסט הנודע.
בהרצאה בהירה מוסברים בו המאורעות,
הרעיונות, האמונות והדעות שבהם
התגלמה ההיסטוריה הרוחנית של עם ישראל.
המחבר עורך סיכום לגילויים המכריעים
בתולדות המחשבה היהודית ומשלב בו
את קורות מחולליה ונושאייה.

שני כרכים גדולים ובהם 742 עמודים: 15 ל"י
הנזלה מיוחדת במשך חדשים:
12 ל"י

ספר החודש ב"ספריה לעם"

רכס וורנר: יוליוס קיסר הצעיר

רומן־מופת היסטורי מאת מספר
אנגלי נודע, כתוב בצורת אבטוביוגרפיה
מרתקת ומאלפת, בה מרצה יוליוס קיסר,
גאון המדינאות והאסטרטגיה, את פרשת
חייו הסוערים והתפתחות אישיותו
עד עלותו לגדולה.

הדר" הוצאת ספרים בע"מ

תל-אביב, רח' הרצל 10, טל. 67132

ספרי מופת להיסטוריה

רובספייר והמהפכה הצרפתית

מאת י. מ. תומפסון

עברית: ד"ר י. אלדד

תולדות המהפכה הצרפתית, הקומונה והקונבנט, השלטון היעקוביני, שלטון הטרור, רובספייר ומקומו בהתרחשויות, עד לנפילתו. שמות אנשים, מקומות, מוסדות, לוח תאריכים, פירוש מושגים.

לנין והמהפכה הרוסית

מאת כריסטופר היל

עברית: י. עברון

גורמי המהפכה הבולשביקית, תולדותיה, ההתפתחויות הפוליטיות והחברתיות לאחר המהפכה ומקומו של לנין בה, עד מותו. לוח תאריכים, ביוגרפיות ופירושים.

ספרית פועלים בע"מ

מתוך רשימת הספרים שהופיעו לאחרונה

צ. זהר, אוגן קולב

הגראפיקה הישראלית

אלבום אמנותי ובו ממיטב הגראפיקה

של 70 ציירים

רוברט מוסיל

שלוש נשים

עברית: א. כרמל

שלושה סיפורים מאת אחד מגדולי הסופרים של המאה העשרים

יהודה עמיחי

ברוח הנוראה הזאת

סיפורים

אלי נצר

שקדיה בגשם

ספר ראשון למשורר בן קיבוץ

הוצאת הקיבוץ המאוחד

המערכת: תל-אביב, רח' אלנבי 115

ההפצה: רח' סוטיץ 27, אלנבי 91

ספרים חדשים

עינים שמחות / פניה ברגשטיין

ציורים: צילה בינדר

מבחר סיפוריה ושיריה של פניה לגיל הרך. כתבנית גדולה ומהודרת. בצבעים מרהיבי עין. 134 עמוד.

איש הצפרים מכלא אלקאמראז /

תומאס א. גדיס

מאנגלית: אברהם יבין

קורות חייו של אחד האסירים המזוהים בתולדות אמריקה. הספר מתאר מאבקי רוח האדם וכיבושה גם בחיים שמאחורי הסורג. 254 עמ'.

ג'ור האלמוני / תומאס הארדי

מאנגלית: א. ד. ספיר

ציורים: יוסל ברגנר

קורות חייו הטראגיים של אחד תמהוני, השואף לגדולות בתחום הרוח, אך כוחותיו ומאוייו נשחקים והולכים מחמת מוצאו ומחמת אהבתו לסיו, שארת-בשרו. 364 עמוד.

הוצאת מחברות לספרות

ישראל כהן

ספר

פתגמים מקבילים

DICTIONARY

OF PARALLEL PROVERBS

פתגמים אנגליים וגרמניים ומקביליהם בעברית, מסודרים לפי הא"ב האנגלי ובצרוף מפתחות-עינים בעברית וגרמנית

ספר עזר חשוב ביותר לסופרים, מתרגמים, מורים, פקידים, לומדי עברית ואנגלית. כריכת-בד. 620 עמ'

"ויליארס"

לתעשיה, חקלאות ותחבורה

מלאי מנועים וחלקי-חילוף

להשיג אצל

.טכניקה - יעקב בוקשטיין

רח' רמב"ם 22, טל. 63216, תל-אביב

מפעלי ישראל לחבלים בע"מ

רמת-גן

תעשיות יוטה לישראל בע"מ

בני-ברק

החברה הישראלית המרכזית למסחר ולהשקעות בע"מ

הון מניות נפרע וקרנות
מעל ל-11.000.000 ל"י

*

המשרד הראשי:

רח' לילינבלום 39, ת"א, טל. 67803

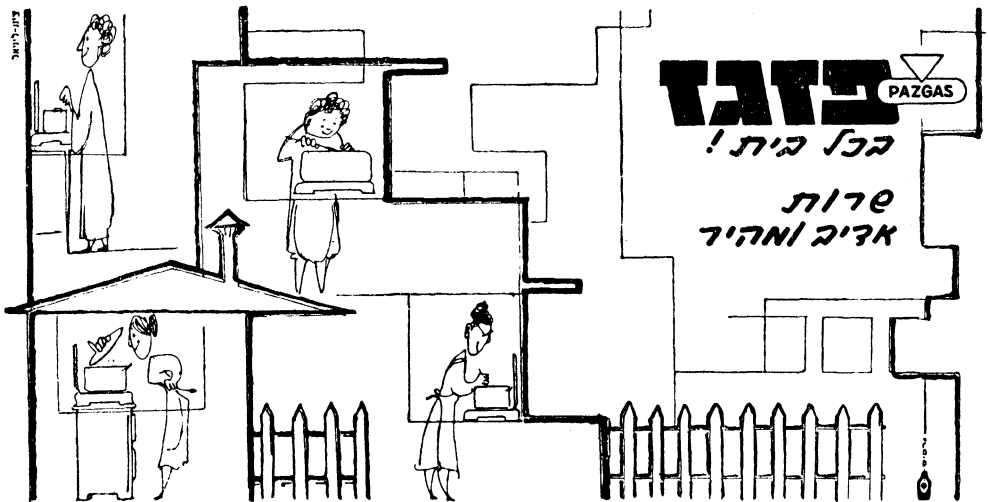
סניף:

בחיפה, רחוב אלנבי 12, טל. 2299

חברות בת:

ס ה ר
ב ע " מ
צידוניה חברה להשקעות בע"מ
חברה ישראלית מרכזית
למימון ולאחסנה בע"מ
אורדן מפעלי מחכת בע"מ
תובל חברה להובלה כללית בע"מ
מרכז לשוק בע"מ
„מבצע“ קונסורציום להשקעות בע"מ

בעלות חלקית במפעלים:
מפעלי מלט פורטלנד איי „נשר“ בע"מ
שמשון לצמיגים ולגומי בע"מ
כ י ת ן ב ע " מ
ד י מ ו נ ה מפעלי טקסטיל בע"מ
ב נ ק א ר צ י ב ע " מ

הסנה

חברה ישראלית לביטוח בע"מ

חברת הביטוח הגדולה בישראל

כל סוגי ביטוח
*
החברה היחידה הנותנת מענק
לנאמני ביטוח-חיים
*
ביטוח צמוד ערך
*
ביטוח גימלה צמוד ערך
*
סניפים וסוכנויות בכל הארץ
המשרד הראשי: תל-אביב, מונטיפיורי 27

לכבוד
"קשת"
רח' ביאליק 9
תל-אביב

אני הח"מ

שפתבתי

מבקש בזה לחתום על הרבעון החל
מחוברת ו/או לשלוח את
הרבעון החל מחוברת.

ל

ומצדך בזה המחאת-דואר / המחאה בנקד
אית על סך בעד.

חתימה/ות. —

(נא למחוק את המיותר)
. (חתימה)

ציון

חברה לביטוח בע"מ

תל אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:
רח' אלנבי 120, טל. 67701, ת"א

אריה - חברה לבטוח בע"מ

י.מ. טוקטלי ובנין
בע"מ

בטוח - מימון - השקעות
30 שנות נסיון לשדותך

- THE HOME INSURANCE CO. - NEW YORK
- Cies D'ASSURANCES GENERALES,
CONTRE L'INCENDIE ET EXPLOSIONS & SUR LA VIE-
PARIS
- LA MARITIME, Cie D'ASSURANCES -
PARIS

מ.ל.

בואינג 707

7/1

אל על

בואינג 707 בשרות אל על

להזמנת המקומות פנה לסוכן הנסיעות שלך או למשרדינו